

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

Навчально-методичний посібник

2023 рік

УДК 364(477)(078.5)

ББК 65.27я73

Рецензенти:

Малихін О.В. - доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України;

Ковальчук В.І. - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського НПУ ім. О. Довженка;

Віннічук О.В. – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та філософії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Друкується за ухвалою ради з науково-методичної роботи і забезпечення якості вищої освіти факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи (протокол № 6 від 11 травня 2023 року)

Соціальний захист в Україні : навчально-методичний посібник / автори-укладачі Т.Л. Опалюк, Ю.В.Сербалюк. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2023. 243 с.

Навчально-методичний посібник розроблено відповідно до навчальної програми курсу «Соціальний захист в Україні» за освітньо-професійною програмою «Соціальна допомога» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення галузі знань 23 Соціальна робота. Розкрито правові засади забезпечення соціального захисту в Україні. Проаналізовано причини появи соціальної держави, актуальність соціального захисту в сучасному світі, розглянуто нормативно-правові акти, що визначають державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії, забезпечують систему соціального страхування, державних соціальних допомог, соціальний захист найбільш уразливих категорій населення – безробітних, сімей з дітьми, малозабезпечених родин, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю, бездомних та безпритульних, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб та ін. Показано особливості соціального стану в умовах воєнного стану.

Для студентів, викладачів та фахівців у сфері соціального захисту.

УДК 364(477)(078.5)

ББК 65.27я73

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ, СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....	6
Тема 2. СВІТОВІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....	22
Тема 3. ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ, ГАРАНТІЇ І НОРМАТИВИ. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ.....	40
Тема 4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ.....	56
Тема 5. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ.....	69
Тема 6. ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ І ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	86
Тема 7. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ.....	103
Тема 8. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ РОДИН..	119
Тема 9. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЬ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ.....	133
Тема 10. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	154
Тема 11. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА САМОТНІХ.....	172
Тема 12. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗДОМНИХ І БЕЗПРИТУЛЬНИХ.....	187
Тема 13. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ.....	201
Тема 14. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ І ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	216
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСУ.....	228

ПЕРЕДМОВА

Вимогою сучасного суспільства до якості підготовки фахівців є не тільки професіоналізм, а правовий професіоналізм. Вся система соціального захисту і соціального забезпечення в Україні базується на нормативних документах, які визначають соціальні стандарти і соціальні гарантії, соціальні ризики та шляхи захисту від них, категорії осіб, що потребують соціального захисту, види соціальних допомог, порядок надання соціальних послуг, порядок нарахування соціальних виплат та багато інших питань, які не можуть бути вирішені інакше ніж на основі нормативно-правових актів.

Професійна діяльність фахівців соціальної сфери базується на відповідних правових актах, що обумовлює актуальність формування професійної правової компетентності майбутніх соціальних працівників.

Враховуючи вище зазначене, вважаємо, що значна частина професійних знань фахівців соціальної сфери має ґрунтуватись на діючій нормативно-правовій базі соціального захисту. Оволодіння нею студенти здійснюють при вивченні цілого ряду дисциплін фахової підготовки. Серед них важливе місце належить курсу «Соціальний захист в Україні».

За роки незалежності України у правове поле було введено велику кількість нормативно-правових актів. Їх видавали різні державні інституції: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, профільні Міністерства, органи регіонального та місцевого управління. Складність вивчення і застосування нормативно-правових актів у сфері соціального захисту полягає у тому, що вони, як ні у якій іншій галузі, перманентно змінюються. Це пояснюється тим, що кожен нормативно-правовий акт, який визначає і регулює соціальні виплати, соціальні допомоги, інші соціальні стандарти і гарантії, об'єктивно зазнає змін через систематичне оновлення показників базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення. До об'єктивних чинників змін відноситься також нестабільна ситуація у соціально-економічному плані, а з 2014 р. – збройна агресія Російської Федерації в Україну. Збільшення чи зменшення бюджетних надходжень впливають на можливість виконання державою своїх соціальних зобов'язань перед населенням України. Тому надзвичайно важливо навчити студентів самостійно працювати з нормативно-правовою базою соціального захисту. Її постійна модернізація змушує опановувати навичками самостійного пошуку необхідних нормативно-правових актів, регулярно відслідковувати їх зміни.

Професійна правова культура є важливим складником професійної підготовки фахівців у сфері соціального захисту. Її сутність не лише у знанні діючих нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, їх основних положень, а й здатність самостійно їх знаходити, відслідковувати

зміни у них, ефективно застосовувати для прийняття рішень, пов'язаних з розв'язанням професійних завдань.

Бути у курсі діючих документів, володіти поточною нормативною базою соціального захисту, користуватись доступними сервісами у мережі Інтернет, що містять сучасну нормативно-правову базу і своєчасно відображають всі зміни, які у ній відбуваються – запорука успішної професійної діяльності, недопущення помилок у забезпеченні права громадян України на соціальний захист.

Посібник містить чотирнадцять лекцій та питання тестового контролю знань. До кожної лекції пропонуються питання для самоконтролю, теми для рефератів, перелік нормативно-правових актів та науково методична література.

Посібник орієнтований на студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Соціального допомога» спеціальності 232 «соціальне забезпечення» галузі знань 23 Соціальна робота.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ, СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.

План

1. Україна як соціальна держава.
2. Соціальні права людини.
3. Поняття соціальної сфери і соціального захисту.
4. Структура та система соціального захисту.

1. Україна як соціальна держава.

Конституція України визнає людину, її життя, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю та встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

Соціальна держава – це держава, яка намагається забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальну захищеність, співучасть в управлінні виробництвом, в ідеалі порівняно однакові життєві шанси, можливості для самореалізації особистості в суспільстві. Діяльність такої держави спрямована на загальну користь, ствердження в суспільстві соціальної справедливості. Вона згладжує майнову та іншу соціальну нерівність, допомагає слабким і знедоленим, піклується про надання кожному роботи або іншого джерела існування, дбає про збереження миру в суспільстві, формуванні сприятливого для людини життєвого середовища.

Головні причини появи соціальної держави:

1. Соціальне протистояння (бунти, повстання, революції, громадянські війни)
2. Зростання освіченості, поширення ідей гуманізму, філантропії, демократизація суспільного життя.
3. Прагнення не допустити соціальні катаклізми.
4. Боротьба за голоси виборців в умовах демократизації суспільного життя.

Історична практика формування правової соціальної держави в різних західних країнах (США, Німеччині, Англії, скандинавських країнах та ін.) дозволяє зробити деякі висновки про умови, необхідні для формування соціальної держави.

По-перше, соціальна держава зароджується і формується не спонтанно, а на основі цілеспрямованої політики.

По-друге, необхідними передумовами створення соціальної держави в будь-якій країні виступає правове, переважно конституційне, закріплення приватної власності, принципів змішаної економіки ринкового типу,

соціальної та політичної свободи і демократії у формі правової держави, наявність розвинутої системи громадянського, трудового, економічного та іншого законодавства.

По-третє, оскільки сутність правової держави виражається в забезпеченні всезагального блага і блага окремої людини, то це обумовлює загальні принципи устрою і діяльності такої держави, а саме: відкритість державної влади, її демократизм і лібералізм, придатність до громадянського миру і соціальної згоди, соціальної справедливості і солідаризму, надання всім рівних можливостей, широкий соціальний захист населення.

Головні функції соціальної держави:

- забезпечувати оптимальні умови для реалізації здібностей, інтересів громадян;
- надавати умови для додержання соціальної справедливості, досягнення соціального миру і національної злагоди в суспільстві;
- захист від соціальних ризиків;
- забезпечити економічну стабільність;
- перерозподіл доходів між різними соціальними верствами суспільства через встановлення прийнятої системи оподаткування, державний бюджет, фінансування соціальних програм, заохочення благодійної діяльності, вплив на процес ціноутворення.

Проблема побудови соціальної держави в Україні.

Активна та ефективна соціальна політика повинна стати міцним підґрунтям всебічного інноваційного, соціального розвитку країни, інтегрування в Європейський Союз, підставою для розбудови соціальної держави з конкурентоспроможною соціально орієнтованою ринковою економікою, здатною забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян.

Розбудова соціальної держави в Україні відповідає світовим тенденціям суспільного розвитку і є природним наслідком здобуття державної незалежності. Соціальна держава ґрунтується на демократичних тенденціях, ментальності українців, прагненні до свободи, вільного розвитку та волевиявлення, самореалізації і рівноправності людей. Вона забезпечує консолідацію демократизацію суспільства, проголошує верховенство права, виступає основою реалізації інтересів, сподівань широких верств населення.

Соціальна держава є надійним досягненням суспільного гуманізму та прогресу цивілізації розвитку суспільства. Її мета та шляхи здійснення мають бути усвідомлені та визнані кожним громадянином, кожною соціальною групою. В центрі всіх рішень постає людина з гарантованими державою правами і свободами.

Проблема побудови соціальної держави в Україні є актуальною на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Україна, перебуваючи нині у фазі розбудови, опинилась у стані розбалансованості державних, суспільних і політичних інтересів, дестабілізації економіки, невизначеності й неузгодженості розв'язання існуючих проблем. Те, що зараз відбувається в нашій державі – процес не випадковий, а обумовлений нашим часом.

Наше суспільство відчуває необхідність кардинальних змін, тому терпляче приймає всі вади існуючого буття і мириться з усіма труднощами існуючого ладу. Країна не може просто так, без болю, перейти від одного устрою до іншого, від одного режиму – до другого. Але, на жаль, не всі це розуміють і не всі хочуть і можуть бути «придатними» нашому часу. Українське суспільство має зрозуміти, що тільки завдяки інтеграції зусиль і думок та завдяки бажанню допомогти своєму народові, своїй державі можна зробити великі зрушення в соціально-політичній сфері і розв'язати проблеми не тільки економічного, політичного, а й соціального плану.

Ми ремствуємо з приводу нерозв'язання соціальних проблем і на недостатньо забезпечений рівень життя, але нічого не робимо для того, щоб покращити своє матеріальне і соціальне становище.

І тому, побудувати соціальну державу в суспільстві «згубно сплячому» й апатичному – це справді проблема, тому, що не всі достатньо зацікавлені в її розв'язанні і замість інтеграції соціальних інтересів відчувається соціальна дезінтегрованість суспільства й оперування індивідуальним егоїзмом. Одна влада, на яку наш народ покладає всі надії і до якої він ставиться водночас з недовірою (таке своєрідне протиріччя, притаманне нашому суспільству), не зможе розв'язати всі існуючі соціальні проблеми і позбавитися соціальних катаклізмів, які згубно впливають на життя всього українського народу. Тому що, по-перше, вони як і всі ми, у своїй діяльності керуються власними інтересами для досягнення власних цілей; по-друге, вони не мають чіткого уявлення про цілі та адекватні їм шляхи та засоби перетворення в суспільстві з урахуванням специфічних інтересів різних, у тому числі й нових соціальних верств. І перед державою, владою та суспільством постає проблема вибору такого шляху запровадження соціальної політики, вибору такої технології розв'язання соціальних проблем і механізму подолання соціальної напруги, яка б була притаманна нашому суспільству. Але ефективність соціальної політики залежить від економічно стабільного розвитку держави. Без економічних реформ, без подолання глибокої кризи української економіки не можна розв'язати соціально-політичні задачі тому, що дві проблеми (соціальна і політична) тісно пов'язані між собою.

В сучасному світі з різних причин, іноді взаємопротилежних, зустрічаємо посилену увагу до поняття «соціальна держава». Це можна пояснити тим, що нині не існує однозначної оцінки досвіду сучасних

соціальних держав, що такими проголосили себе більшість країн Заходу. Досвід цей є досить суперечливим і водночас свідчить про недоцільність ідеалізації соціальної держави. Існує багато дефініцій «соціальної держави». Наприклад, А. С. Панарін визначає соціальну державу як державу, яка відповідає за стан соціальне незахищених громадян, які мають відповідні соціальні програми і інститути, які пом'якшують наслідки ринкової конкуренції.

Концептуальне ядро теорії соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян. Практичну реалізацію цих положень здійснює потужна соціальна політика. Виникнувши як принцип піклування про найменш забезпечені верстви населення (доброчинство, філантропія), в наш час соціальна політика охоплює у диференційованому вигляді все суспільство, орієнтується на соціальні потреби в широкому розумінні цього поняття.

2. Соціальні права людини.

Визнання України соціальною державою (ст. 1 Конституції України), а також загострення соціальних проблем у зв'язку з переходом до ринкової економіки зумовили актуальність пошуку оптимальної системи державних засобів забезпечення соціальних прав людини і громадянина в Україні.

Сучасний методологічний підхід до побудови юридичного механізму соціального захисту ґрунтується на ідеї захисту прав людини. Зважаючи на те значення, яке надається проблемі забезпечення прав людини на світовому і європейському рівнях, загальний концептуальний підхід полягає в тому, що на перший план виходить людина з її життєво важливими потребами, а досконалість юридичного механізму визначається саме як здатність останнього забезпечити ці потреби.

У сучасних умовах глобалізації, яка свідчить про взаємозв'язок і взаємозалежність держав світу, проблема захисту прав людини не є виключно внутрішньо-національною проблемою, вона вийшла за межі окремих держав і набула всесвітнього значення. У таких умовах розвиток національного соціального законодавства не може бути вільним від урахування концепцій і державно-правових моделей зарубіжних держав. Водночас практичного значення набуло питання про дотримання міжнародних стандартів та відповідність таким актам національного законодавства.

Друге тисячоліття завершилося під гаслом все ширшого забезпечення прав людини. І хоча є різні тлумачення поняття прав людини та їх змісту в різних частинах світу, а деякі фахівці висловлюють сумніви щодо універсальності прав людини, видається, що саме завдяки усвідомленню цього, без перебільшення, суспільного феномену людство багато в чому стало більш людяним. Визнання прав людини, встановлення їх змісту та забезпечення гарантій – найвизначніше надбання ХХ століття.

У сучасний період проблема захисту прав людини вийшла за межі окремих держав і набула всесвітнього значення. Прийняття на світовому рівні **Загальної декларації прав людини (ООН, 1948 р.)**, **Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ООН, 1966 р.)** і **Факультативних протоколів № 1 і 2 до цього пакту, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.)**, на європейському рівні – **Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (Рада Європи, 1950 р.)** і **Європейської соціальної хартії (Рада Європи, 1961 р., переглянута у 1996 р.)** – створило потужну правову базу для визнання, дотримання і захисту прав людини у цілому світі, **Європейський Кодекс соціального забезпечення (1964 р.)**.

Права людини – категорія не біологічна, не фізіологічна, а соціально-історична. Тому, навіть вживаючи щодо них такий термін, як «природні», «природжені» права людини, йдеться саме про соціальну сутність цього явища, яка полягає у визначенні мінімально необхідної частки соціальних благ, без яких людина не може нормально існувати, і частка цих благ, як свідчить практика, суттєво відрізняється в різних країнах, а також стосовно різних категорій населення.

У міжнародній практиці застосовується класифікація прав людини, яка впливає з назв та змісту відомих міжнародних документів – Міжнародного пакту про цивільні та політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Відповідно до цих актів **права людини класифікуються на**

- цивільні (особисті);
- політичні;
- соціальні;
- культурні.

Права людини визнавалися і розвивалися поступово. Французький вчений К. Васак вперше висунув **концепцію трьох поколінь прав людини**. Історично першими були визнані права цивільні (особисті) й політичні, соціальні та економічні права вважаються правами другого покоління.

Становлення третього покоління прав людини (права людини – частина прав людства) пов'язано з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни. Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини. Міжнародне визнання прав людини стало орієнтиром для розвитку всього людства в напрямку створення співтовариства

правових держав. Між двома першими та третім поколіннями прав людини є взаємозалежність, здійснювана через принцип: реалізація колективних прав не повинна обмежувати права і свободи особи.

Права третього покоління:

- на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення

- на економічний та соціальний розвиток
- на користування спільним спадком людства
- на мир
- на здоров'я та безпечне довкілля
- на гуманітарну допомогу.

У ХХІ ст. можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, котре пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Ці права є результатом втручання у психофізіологічну сферу життя людини (наприклад, право людини на штучну смерть (евтаназію); право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.), яке, однак, не є безмежним (заборона клонування людини та встановлення інших правових меж).

До переліку прав четвертого покоління прав людини можна включити:

- зміну статі;
- трансплантацію органів;
- клонування;
- використання віртуальної реальності;
- одностатеві шлюби;
- штучне запліднення;
- евтаназію;
- вільну від дитини сім'ю;
- незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами;
- на доступ до Інтернету.

У міжнародних актах застосовується термін **«соціальні права» в спеціальному сенсі**, чим підкреслюється особливість цієї групи прав на відміну від інших. Тобто певна сукупність прав людини, які визнаються як соціальні, вже увійшли до суспільної (як вітчизняної, так і міжнародної) правосвідомості.

Наприкінці ХІХ ст. у Європі з'явилося кілька проектів конституцій, які містили не тільки «класичні» – особисті і політичні права, а й права другого покоління – соціально-економічні та культурні. Ці конституції приписували обов'язки урядам у сфері зайнятості, освіти, громадського здоров'я тощо. Першою у світі конституцією, яка закріпила широкий і досить деталізований перелік соціально-економічних прав, була Конституція Мексики, прийнята 17 січня 1917 р.¹⁶ У подальшому такі

права були включені до радянських конституцій Росії (1918 р.), України (1919 р.), до конституції Німеччини 1919 р.

Характерною рисою сталінської й брежнєвської конституцій був пріоритет соціально-економічних прав над тими правами, які прийнято вважати природними й невід'ємними, – правами першого покоління. Конституція СРСР 1936 р. передбачала право громадян на працю, «тобто на отримання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю та якістю» (ст. 118), право на відпочинок (ст. 119), право на соціальне забезпечення, тобто право на матеріальне забезпечення у старості, а також у випадку хвороби і втрати працездатності (ст. 120), право на освіту (ст. 121). Конституція СРСР 1977 р. розширила перелік проголошених соціальних прав, додавши до них такі, як право на охорону здоров'я (ст. 42), право на житло (ст. 44), право на користування досягненнями культури (ст. 46), а також гарантувала свободу наукової, технічної і художньої творчості (ст. 47).

Реалізація соціальних прав спричинила появу низки спеціальних термінів і понять, таких як: «соціальні потреби», «соціальні гарантії», «соціальна сфера», «соціальна політика», «соціальна функція держави», «відносини у соціальній сфері», «соціальний захист», «соціальне страхування», «соціальна допомога», «соціальні послуги» тощо. Таке спеціальне розуміння «соціальності» набуло значного поширення як у зарубіжній, так і вітчизняній літературі та законодавчих актах у зв'язку з категорією держави соціального добробуту, соціальної держави.

Сфера соціальних прав є неоднорідною і досить складною. Вона визначається структурою соціальних потреб людини, які набувають опосередкування у певних правах, що входять до складу соціальних прав. Відповідно можна виділити

- сферу застосування праці,
- сферу працевлаштування,
- сферу надання медичної допомоги та охорони здоров'я,
- сферу освіти,
- сферу соціального захисту тощо.

Конституція України встановила перелік соціальних прав людини і громадянина: право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право громадян на працю, належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43); на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право дітей-сиріт і дітей,

позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52) тощо.

Право громадян **на соціальний захист**, передбачене **ст. 46 Конституції України**, належить до групи соціальних прав. Це право «включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Отже, йдеться про надання матеріального забезпечення у випадку настання так званих «соціальних ризиків», – подій, за яких особа через незалежні від неї обставини втрачає засоби до існування.

Соціальні права громадян України деталізовані у Законах України.

3. Поняття соціальної сфери і соціального захисту.

Соціальна сфера - відносно самостійна сфера життєдіяльності суспільства, яка охоплює відносини між соціальними спільностями, всередині цих спільностей, між окремими особами, які займають різне положення в суспільстві та беруть неоднакову участь в його соціальному житті. За значенням у житті суспільства, її можна поділити на дві важливі групи галузей. Перша задовольняє духовні і фізичні потреби населення і охоплює освіту, культуру, охорону здоров'я та фізичну культуру, туризм і відпочинок. До другої групи галузей можна віднести житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок, торгівлю і громадське харчування, управління, кредитування та страхування, які покликані забезпечувати матеріальні умови життя населення. Найважливішою галуззю соціальної сфери, яка покликана задовольняти духовні, фізичні і матеріальні умови життя людини є сфера соціального захисту населення.

Соціальний захист населення – галузь соціальної сфери, що зараз активно розвивається, її метою є соціальна підтримка і захист непрацездатних і малозабезпечених прошарків населення

Крім перерахованих галузей, соціальна сфера охоплює напрями діяльності органів державного, регіонального і місцевого управління, які не є галуззю, але регулюють особливу сукупність значущих соціальних процесів. До таких напрямів державного регулювання відносяться державна, регіональна і місцева політика доходів, політика у сфері праці та трудових відносин, політика зайнятості, міграційна, житлова, молодіжна політика, політика у сфері міжнаціональних відносин. Дані напрями соціальної політики реалізуються відповідними органами державного і місцевого управління через систему заходів адміністративного впливу, розвиток законодавчої бази, систему соціально-культурних заходів і виконання цільових соціальних програм.

У другій половині ХХ ст. поряд з поняттям «соціальне забезпечення» з'явилося поняття «соціальний захист», яке дедалі ширше

стало застосовуватися в міжнародних правових актах і зарубіжній юридичній практиці.

Соціальний захист варто розмежовувати з поняттям «**соціальне забезпечення**». Цей термін, «соціальне забезпечення», використовувався у вітчизняній історії радянського періоду і означав діяльність влади з підтримки непрацездатних членів суспільства (вагітні, породіллі, особи з інвалідністю, люди похилого віку, пенсіонери тощо).

У сучасний період одним із важливих моментів у країнах ЄС є зміна підходів до визначення соціального захисту. Традиційно він розуміється як заходи, що вживаються для захисту громадян від соціальних ризиків, таких як втрата роботи, хвороба, старість, інвалідність або втрата годувальника тощо. Тому часто вираз «соціальний захист» розуміється як синонім терміну «соціальне забезпечення», який зазвичай вживався для означення грошових соціальних виплат населенню. Нині застосовується розширене тлумачення цього терміну. На Європейському форумі ЄС, що відбувся в Брюсселі у 1998 р., було запропоновано включати в соціальний захист забезпечення життєдіяльності громадян у широкому сенсі, включаючи не тільки соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, здобуття освіти, охорону здоров'я, забезпечення житлом, надання соціальних послуг тощо.

Право на соціальне забезпечення (за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, для виховання дітей тощо) полягає в тому, що держава гарантує надання достатніх коштів громадянам, які через об'єктивні обставини повністю або частково втратили можливість працювати і отримувати винагороду за працю, а також допомоги сім'ям у зв'язку із народженням та вихованням дитини.

Це право закріплене у **ст. 22 Загальної декларації прав людини (1948 р.)**. У **Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (ст. 9) (1966 р.)** прямо встановлено **право на соціальне забезпечення**, у тому числі – соціальне страхування. Крім того, це право закріплює ст. 7, в якій проголошується право на задовільне існування. Ст. 10 цього ж пакту закріплює право сім'ї та матері на допомогу по соціальному забезпеченню.

Конституція України визначає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі втрати працездатності, безробіття та інших випадках. Право на соціальний захист гарантується системою соціального страхування та соціального забезпечення. Одним з видів соціального забезпечення є виплата пенсій, які повинні забезпечувати рівень життя людей не нижчий від прожиткового мінімуму.

У **Хартії основних прав трудящих Співтовариств (Європейський Союз, 1989 р.)** у ст. 10 **право на соціальний захист сформульовано** так: «Відповідно до національних нормативних положень кожний працівник в країнах ЄС має право на достатній соціальний захист і залежно від свого

статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть увійти або знову вступити на ринок праці і не мають засобів до існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з врахуванням особистих обставин». У Європейській соціальній хартії Ради Європи 1961 р., у Європейській соціальній хартії (переглянутій) (Рада Європи, 1996 р.) у 14 статтях конкретизуються різні аспекти соціального захисту.

Термін «**соціальний захист**» вживається у **Конституції України (ст. 46 та ін.)**, у національному законодавстві, науковій та публіцистичній літературі, у зарубіжній юридичній практиці. Цей термін по-різному трактується у законодавчих актах. У науковій літературі неодноразово робилися спроби дослідити цей феномен соціального і політичного буття і досягти спільного розуміння.

Не зважаючи на те, що загальновизнаного поняття соціального захисту наукою і практикою не вироблено, все ж переважно соціальний захист розуміється як більш широке за значенням та змістом соціальне явище, ніж соціальне забезпечення. Разом з тим аналіз показує, що полісемічний характер терміну «соціальний захист» дає змогу застосовувати його в широкому, вузькому, спеціальному і додатковому значеннях.

У **широкому розумінні соціальний захист** становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У такому разі йдеться про всі заходи держави, спрямовані на забезпечення її соціальної функції. У цьому аспекті елементи соціального захисту притаманні різним сферам суспільних відносин, у яких реалізуються соціальні права громадян, – сферам застосування праці, соціального страхування, соціальної допомоги, охорони здоров'я, освіти, житлової політики.

У **вузькому розумінні соціальний захист** становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

Зокрема в літературі система соціального захисту населення визнається системою більш високого порядку, що включає як складову систему соціального забезпечення, а державне соціальне забезпечення розглядається як гарантія соціального захисту населення.

У Конституції України соціальний захист розуміється саме як система заходів щодо захисту населення від соціальних ризиків. Саме такий зміст закладено у ст. 46, де встановлено «право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом».

Отже, складовою частиною соціального захисту є соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення є одним із основних способів соціального захисту населення при настанні соціальних ризиків.

Мета соціального захисту

Розглядаючи добробут як мету соціального захисту, слід зазначити, що в людському суспільстві поняття добробуту є відносним. У сфері соціального захисту під добробутом розуміють відсутність хвороб і можливість задовольнити основні потреби людей, а ці потреби змінюються в часі й просторі. Навіть двадцять-тридцять років тому потреби пересічного українця дещо відрізнялись від теперішніх. Різняться також потреби жителів міста й села, пенсіонерів і дітей, людей з різним рівнем освіти й соціальним статусом. Сучасні системи соціального захисту мають тенденцію до задоволення специфічних потреб окремих груп населення, що змінюються в часі й просторі. Зазначимо, що матеріальний добробут не є самоціллю, а лише передумовою створення соціального добробуту – таких умов життя, в яких людина добре почувається, може фізично й розумово розвиватися. Отже, **кінцевою метою соціального захисту** є надання кожному члену суспільства незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, а також підтримання стабільності у суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, що виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю, виявляється у страйках, актах громадянської непокори, сутичках між окремими групами населення.

Якщо звернутися до ст. 24 Конституції України, яка проголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, за статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовними та іншими ознаками, стає зрозуміло, що соціальний захист є одним з інститутів, який забезпечує права і свободи громадян. Зокрема, соціальний захист забезпечує рівність прав чоловіка і жінки через матеріальну підтримку материнства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Отже, **соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, на створення умов для вільного розвитку кожної особистості, на забезпечення стабільності у суспільстві.**

Соціальний захист є поняттям значно вужчим, ніж соціальна політика. Сфера дії соціального захисту обмежується безпосередньо сім'єю та особою, їхнім добробутом. Проте кінцева мета соціального захисту, і соціальної політики практично одна.

Активна і пасивна спрямованість соціального захисту

Заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість. В одних випадках вони покликані надавати пасивну підтримку тим членам суспільства, які з певних причин опинились у скрутному становищі. **Пасивна підтримка** надається у вигляді соціальної допомоги – допомоги суспільства особі або сім'ї, яка немає достатніх засобів існування. Соціальна допомога по суті є адресною, адже вона надається лише тим, хто її потребує. Через соціальну допомогу соціальний захист виконує лікувальну, реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, які потрапили у скрутну життєву ситуацію, зубожіли, вийти з цього стану і не опинитися на узбіччі суспільства.

Активна спрямованість соціального захисту передбачає заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту людини, на стимулювання активності особи. Соціальний захист виконує превентивну, запобіжну функцію, захищаючи особу та її сім'ю від втрати доходу, що пов'язано з безробіттям, старінням, хворобою або смертю, і поліпшення добробуту сім'ї через соціальні служби та за рахунок грошової допомоги на виховання дітей. Система соціального захисту включає соціальне страхування, програми зайнятості, охорони здоров'я тощо.

Отже, соціальний захист передбачає як пасивні, так і активні засоби підтримки доходів. **Пасивними заходами** є соціальна допомога, активними – соціальне страхування (тобто забезпечення доходів на випадок втрати працездатності чи роботи), лікування і профілактика хвороб, сприяння здобуттю освіти й підвищенню кваліфікації.

4. Структура та система соціального захисту.

Соціальний захист населення розвивається **по трьох основних напрямках:**

- 1) соціальне забезпечення;
- 2) соціальна допомога і соціальне обслуговування;
- 3) соціально-страхові фонди.

Структурно соціальний захист в Україні складається з таких частин: з системи державного та недержавного соціального захисту.

Державний соціальний захист включає:

I. Загальна система соціального захисту:

- 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 2) державна соціальна допомога.

II. Спеціальний соціальний захист.

III. Додатковий соціальний захист.

Недержавна система соціального захисту включає:

- 1) недержавне пенсійне забезпечення.
- 2) недержавні соціальні послуги.

Видами соціального захисту є певні матеріальні блага, які надаються особі. Незалежно від того, у якій організаційно-правовій формі здійснюється соціальний захист, він поділяється на такі види:

- грошові виплати;
- натуральна допомога;
- пільги;
- субсидії;
- медична допомога;
- лікарські засоби та інші вироби медичного призначення,
- технічні засоби реабілітації,
- технічні засоби пересування,
- соціальне обслуговування.

Грошові (готівкові) соціальні виплати надаються у вигляді пенсій, соціальних допомог (одноразових і періодичних), компенсаційних виплат. Соціальні допомоги, у свою чергу, поділяються на допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, дітям-сиротам, у разі тимчасової непрацездатності, у разі безробіття, грошова цільова допомога на прожиття, грошові надбавки на догляд, допомоги хворим на СНІД, на утриманців, на поховання тощо.

Натуральна соціальна допомога передбачається шляхом безкоштовного забезпечення предметами першої необхідності – продуктами харчування, ліками, засобами санітарії й особистої гігієни, засобами догляду за дітьми, одягом, взуттям, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Пільги, у свою чергу, поділяються на житлові, транспортні, трудові, податкові, у галузі охорони здоров'я.

Житлові субсидії надаються для оплати за користування житлом, комунальними послугами, на придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива.

Технічні засоби реабілітації передбачені Інструкцією про порядок забезпечення населення України технічними засобами реабілітації, затвердженою наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 8 грудня 2003 р. № 331. В Інструкції встановлено повний перелік технічних засобів реабілітації, якими протезно-ортопедичні підприємства забезпечують інвалідів, пенсіонерів та інших осіб, які мають право на безплатне забезпечення.

Технічні засоби пересування надаються у вигляді забезпечення інвалідними колясками, автомобілем.

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання *соціальних послуг*: за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах та закладах; в установах денного перебування; в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних

центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Медична допомога становить комплекс лікувальних, профілактичних, діагностичних послуг, спрямованих на лікування та оздоровлення пацієнтів, що надаються медичними працівниками. Медична допомога надається державними і приватними закладами охорони здоров'я. У сфері охорони здоров'я здійснюється державне фінансування надання консультативної, лікувальної, реабілітаційної допомоги загальнодержавним закладами охорони здоров'я. Крім того, передбачаються заходи щодо поліпшення діагностики та медичного обслуговування хворих на онкологічні захворювання, безкоштовне забезпечення інсулінами хворих на діабет, проведення імунопрофілактики населення, профілактика та лікування соціальне небезпечних хвороб, зокрема інфекційних, СНІДу тощо. Основами законодавства про охорону здоров'я (1992 р.) та чинним законодавством передбачено соціальний захист пацієнта при наданні медичної допомоги, а також соціальний захист медичних працівників тощо.

Система соціальних допомог в Україні передбачає:

- цільові допомоги (грошові, натуральні, безготівкові, тобто пільги по оплаті);
- соціальне забезпечення (система інтернатних установ та територіальних центрів).

Державну соціальну допомогу, що надається в Україні, можна поділити відповідно до критеріїв відбору отримувачів:

- соціальна допомога, яка надається з урахуванням потреб, але без урахування майнового стану або доходу.
- адресна соціальна допомога, яка надається з урахуванням доходу або майнового стану

Заходи по забезпеченню соціального захисту:

а) організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту і законів, які повинні керувати їх діяльністю.

б) економічні заходи – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів. Отже, з позицій економіки соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, **від молодих до літніх**.

Результатом цих заходів є стан захищеності (або безпека) людини, особи. Зазвичай розглядають соціальну безпеку не лише окремої особи, а й суспільства загалом. Вона є складовою національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам.

Питання для самоконтролю:

1. Яка держава вважається соціальною?
2. Які причини появи соціальної держави?
3. Чому побудова соціальної держави в Україні стикається з труднощами?
4. Які умови необхідні для побудови соціальної держави?
5. Які головні функції соціальної держави?
6. Назвіть головні сучасні документи міжнародного значення у сфері захисту прав людини.
7. Розкрийте концепції трьох поколінь прав людини.
8. Дайте класифікацію прав людини.
9. Які права відносяться до соціальних та які є 2 складові соціальних прав?
10. Який зв'язок між соціальними і економічними правами?
11. Чим визначається сфера застосування соціальних прав людини? Назвіть ці сфери.
12. Які соціальні права закріплені у Конституції України?
13. Яка стаття Конституції України гарантує право на соціальний захист і у яких випадках?
14. Що таке соціальна сфера, які галузі вона об'єднує?
15. Який взаємозв'язок понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» у міжнародних документах і в Конституції України?
16. Дайте характеристику соціального захисту у вузькому і у широкому розумінні.
17. У чому полягає мета соціального захисту?
18. Дайте визначення соціального захисту.
19. Розкрийте активну і пасивну спрямованість соціального захисту.
20. Визначте основні напрямки розвитку соціального захисту.
21. Розкрийте структуру соціального захисту.
22. Назвіть і охарактеризуйте основні види соціального захисту.
23. Що передбачає система соціальних допомог в Україні?
24. Якою може бути допомога відповідно до критеріїв відбору отримувачів допомоги?
25. Назвіть заходи по забезпеченню соціального захисту.

Теми для рефератів:

1. Основні риси соціальної держави у сучасному світі.
2. Історичний досвід соціального захисту.
3. Соціальні права у системі прав людини.
4. Поняття соціальної сфери та її складові
5. Соціальні права в системі конституційного права України.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Загальна декларація прав людини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_042.
3. Конституція України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.

Науково-методичні видання:

4. Боднарук М.І., Орловський О.Я., Бурка А.В. Право соціального захисту : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 184 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/z99QGL1>.
5. Бородін І. Соціальна, правова держава – її ознаки, атрибути та символи. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6, Vyd. 2. С. 72-77. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evprogr_2019_6_2_13.
6. Ковтун В. І. Соціальні права в аспекті системи прав людини. *Право і суспільство*. 2016, № 3(1). С. 17-21.
7. Колот А. М. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку. / А. М. Колот, О. О. Герасименко. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 8-36.
8. Лаврухін В.В. Соціальний захист населення: понятійно-категорійний аналіз. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 61-70.
9. Малетич М. М. Соціальна держава Україна: конституційно-правові засади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. Вип. 53. С. 28-32. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2021_53_8.
10. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС. 2020. 536 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/ZIMjyAs>
11. Муромець Н. Є. Поняття соціального захисту та його структура в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 105-108.
12. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16223>.
13. Тимофеев М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6 (230). С. 169-174. Режим доступу: file:///D:/Downloads/VSUNU_2016_6_31.pdf.

СВІТОВІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.

План

1. Міжнародні документи у соціальній сфері. Сучасні моделі соціального захисту.
2. Вітчизняна нормативно-правова база соціальної роботи і соціального захисту.
3. Адміністративно-правове регулювання системи соціального захисту

1. Міжнародні документи у соціальній сфері. Сучасні моделі соціального захисту.

Відповідно до ст.9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Якщо міжнародним договором України передбачені інші правила, ніж у законі, то застосовуються правила міжнародного договору.

Соціальні права людини були закріплені у таких основних міжнародно-правових актах:

- Загальній декларації прав людини (ООН, 1948 р.);
- Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.);
- конвенціях Міжнародної організації праці (МОП знаходиться у структурі ООН);
- Європейській соціальній хартії (Рада Європи, Турин, 1961 р.);
- Європейській соціальній хартії (переглянутій) (Рада Європи, Страсбург, 1996 р.);
- Європейському кодексі соціального забезпечення (Рада Європи, 1964 р., переглянуто в 1990 р.);
- Хартії основних прав працівників (ЄС, 1989 р.);
- Хартії основних прав Європейського Союзу (ЄС, 2000 р.).

Згідно з цими актами **до основних соціальних прав належать:**

- право на працю;
- на відпочинок;
- на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї;
- на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування;
- на соціальне забезпечення;
- на освіту;
- на житло;
- на охорону і допомогу сім'ї;
- на захист материнства;

- на охорону і допомогу дітям та підліткам.

Серед міжнародних документів особливе місце посідає **Загальна декларація прав людини**, яка у ст.22 передбачила право людини на соціальне забезпечення за допомогою національних зусиль та міжнародного співробітництва й відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

У розвиток норм Загальної декларації був прийнятий **Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.)**. Держави-учасниці Пакту взяли на себе юридичні обов'язки гарантувати кожному право на соціальне забезпечення, в тому числі право на соціальне страхування, а також забезпечити право кожного на відповідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, тобто достатнє харчування, одяг і житло.

Велику групу джерел права соціального забезпечення становлять **конвенції і рекомендації МОП**. Серед них виділяється Конвенція №102 «**Про мінімальні норми соціального забезпечення**», яка була ухвалена 28 червня 1952 р. на 35-й сесії Генеральної конференції МОП у м. Женеві. Вона визначає види соціальної допомоги, умови і розміри соціальних виплат при настанні основних соціальних ризиків. Конвенція передбачає мінімальні стандарти щодо медичної допомоги, допомог у разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва або професійного захворювання, вагітності та пологів, у разі настання інвалідності, втрати годувальника, сімейних допомог; встановлює норми періодичних виплат допомог; проголошує принцип рівноправності осіб, що не є громадянами країни проживання, із громадянами даної країни. Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) про мінімальні норми соціального забезпечення набрала чинності для України **6 червня 2017 року**.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» від 16 березня 2016 р. № 1024-VIII та п. в ст. 2 Конвенції, Україна взяла на себе зобов'язання за такими розділами цього документа: розділ II «Медичне обслуговування»; розділ III «Допомога у зв'язку з хворобою»; розділ IV «Допомога по безробіттю»; розділ V «Допомога по старості»; розділ VI «Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання»; розділ VII «Родинна допомога»; розділ VIII «Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами»; розділ IX «Допомога по інвалідності»; розділ X «Допомога у зв'язку з втратою годувальника».

Серед інших Конвенцій МОП необхідно також відзначити значення для утвердження соціальних прав **Конвенцію №156 «Про рівні можливості осіб, які обтяжені сімейними обов'язками» (1981 р.)**, **Конвенцію №159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість осіб з інвалідністю» (1993 р.)** та ін.

До іншої групи джерел слід віднести, прийняту Радою Європи **Європейську соціальну хартію (переглянута) (1996 р.)**. Відповідно до неї з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення держави зобов'язуються підтримувати систему соціального забезпечення на такому рівні, як це передбачено міжнародною конвенцією №102 Міжнародної організації праці «**Про мінімальні норми соціального забезпечення**». Хартія також передбачає обов'язок держав створити систему надання соціальних допомог у випадках, коли громадяни не мають достатніх засобів для існування. Передбачено також право осіб з інвалідністю на реабілітацію, а також на працевлаштування, право сім'ї на отримання соціальних допомог.

Іншим за значенням джерелами права соціального забезпечення є міжнародні конвенції щодо захисту прав окремих категорій осіб. Найважливіші серед них – **Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1981 р.)**, **Конвенція про права дитини (1989 р.)**, **Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.)** та ін. У цих документах закріпленні додаткові гарантії соціального захисту для тих демографічних груп, які найбільш вразливі у соціальному плані і потребують додаткової підтримки.

Сучасні моделі соціального захисту.

Спочатку у світі сформувалися **дві основні моделі** захисту населення на випадок соціальних ризиків. Перша – система Бісмарка (континентальна), основна ідея якої полягала в організації соціального захисту на основі взаємної допомоги і соціального страхування працюючого населення; соціальні допомоги в рамках соціального страхування призначалися лише за категоріями працюючого населення та залежно від їх доходів. Друга – система У. Беверіджа (атлантична), яка базувалася на принципі забезпечення мінімального споживчого бюджету всього населення держави.

Нині спостерігається тенденція до злиття цих систем, а також їх удосконалення.

Зараз у світі є різні модифікації систем соціального захисту. Розглянемо найпопулярніші класифікації.

Модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту в адміністративно-командній економіці:

- превалювання ідеї вторинності соціальної сфери щодо виробництва;
- жорсткий контроль державою соціальних відносин;
- зрівняльний принцип розподілу (егалітаризм), низький рівень доходів;

- визнання зарплати, отриманої на державних підприємствах, їх основним джерелом;
- заохочення колективних форм споживання, у тому числі в «натуральному вираженні» (надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних послуг тощо), на шкоду більш ринковим грошовим трансфертам;
- незацікавленість в особистих збереженнях та інвестуванні.

Американська модель соціальної політики – найбільш лібералізований варіант, який базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення.

Шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія та інші країни) – найбільш соціалізована модель, тобто економіка найбільшою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства. Вона відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50%), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, активною упереджувальною політикою, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мета економічної діяльності держави.

Німецька модель (ФРН, Франція, Австрія) характеризується високими обсягами ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет (близько 50%), створенням розвиненої системи соціального захисту на основі залучення коштів держави та підприємців.

Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів.

Англосаксонська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) виступає як проміжна між лібералізованою американською і соціально орієнтованою шведською та німецькою моделями. Для неї характерним є активніше, ніж для першої моделі, регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в останніх двох моделях, рівень оподаткування і перерозподіл ВВП через держбюджет (не більше 40%). Крім того, має

місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці.

2. Вітчизняна нормативно-правова база соціальної роботи і соціального захисту

Законодавчу, нормативно-правову основу соціальної роботи в Україні, як і в інших країнах світу, визначають правові документи, які умовно згруповані у п'ять груп відповідно до суб'єктів їх видання:

1) регламентуючі, дорадчі документи світового співтовариства (акти, декларації, пакти, конвенції, рекомендації, резолюції ООН, ВООЗ, МОП, ЮНЕСКО);

2) внутрішньодержавні юридичні акти (Конституція, кодекси, закони, укази, розпорядження Президента України, постанови уряду України, накази, рішення колегій та інструкції Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я та ін.);

3) документи суб'єктів України, які забезпечують реалізацію законів на своїй території, виконання регіональних законоположень, виконання республіканських (Автономна Республіка Крим) нормативних законоположень з правом законодавчої ініціативи;

4) документи муніципальних утворень (міські і сільські райони, мікрорайони (трудові колективи);

5) рішення, накази, розпорядження безпосередньо закладів та організацій.

Конституційні засади соціального захисту

У Конституції України закладено фундаментальні принципи побудови соціального захисту в державі, створено правову основу для вирішення цілого комплексу соціальних питань.

Стаття 46 Конституції є ключовою для розуміння соціального захисту, вона передбачає **право громадян на соціальний захист**, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Водночас положення ст. 46 Конституції України свідчить, що соціальний захист розуміється як більш широке поняття, яке включає матеріальне забезпечення особи у певних випадках втрати доходів і неможливості набути їх власними зусиллями. З огляду на цей перелік таких обставин можна, **по-перше**, констатувати, що для забезпечення встановлено традиційний каталог соціальних ризиків, які передбачені міжнародно-правовими актами. **По-друге**, перелік не є вичерпним, тобто законодавством можуть бути передбачені й інші обставини як підстава для

соціального захисту. Свідченням застосування цього є численне соціально-захисне законодавство, яке передбачає соціальний захист для малозабезпечених сімей, сімей з дітьми, окремо дітей, безробітних осіб з обмеженими фізичними можливостями тощо. **По-третє**, стосується переліку видів соціального забезпечення. У частині третій цієї статті йдеться про «пенсії та інші види соціальних виплат та допомог». Таким чином, **ст. 46 не обмежує переліку видів соціального забезпечення**, це можуть бути будь-які виплати соціального характеру – пенсії, грошові допомоги, компенсації, матеріальні допомоги, а також соціальні послуги.

Стаття 46 гарантує право на соціальний захист **громадянам України**. У вітчизняній юридичній літературі фахівці неодноразово критично оцінювали такий недолік не лише ст. 46, а й ст. 43 Конституції України (право на працю). Фактично правом на соціальний захист користується все населення України (громадяни, особи без громадянства, громадяни іноземних держав тощо).

Конституційні засади права на соціальний захист набули подальшого, більш демократичного, розвитку у системі законодавства про соціальний захист України. Відповідно до чинного законодавства України кожна людина виступає суб'єктом соціального захисту. Так, згідно з **Основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування** (1998 р.) право на забезпечення за таким страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Наймані працівники, а також деякі інші категорії населення підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і в разі настання соціального ризику (страхового випадку), як-от тимчасова втрата працездатності, інвалідність, досягнення пенсійного віку, народження дитини, догляд за дитиною до 3 років тощо, мають право на відповідне соціальне забезпечення (пенсіями, допомагами, соціальними послугами).

Згідно із Законом України «**Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям**» (2000 р.) кожна малозабезпечена сім'я, яка постійно проживає на території України і з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї, має право на державну соціальну допомогу (ст. 1, 3 Закону). Це свідчить про загальний універсальний характер соціальної допомоги як складової соціального захисту, яка поширюється не лише на тих, хто має громадянство України, а на всіх, хто тут проживає.

Згідно з Конституцією України право громадян на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а

також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Реалізація цих конституційних гарантій набула втілення у створенні законодавчого та інституційного механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування, діяльності фондів соціального страхування щодо акумуляції коштів шляхом збирання страхових внесків з роботодавців і працівників і надання застрахованим соціальних виплат і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Суттєве значення у системі гарантій, передбачених Конституцією, має положення частини третьої ст. 46, згідно з яким пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47 Конституції передбачає право громадян, які потребують соціального захисту, **на отримання житла від держави та органів місцевого самоврядування** безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Тобто йдеться про право громадян на соціальне житло. Як відомо, в Україні продовжує діяти Житловий кодекс України, ухвалений ще за радянських часів. Зміни, внесені до нього, не були суттєвими. Принаймні питання надання соціального житла залишається неврегульованим. Зважаючи на те, що котрий рік Верховній Раді України не вдається прийняти новий Житловий кодекс, Кабінет Міністрів України своєю постановою від 31 березня 2004 р. № 422 затвердив Порядок формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядок надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання. Згідно з цими актами право на тимчасове житло мають громадяни, які не мають або втратили постійне місце проживання, у зв'язку з чим їм надаються житлові приміщення з фондів житла для тимчасового проживання. Постанова визначає умови формування фондів житла для тимчасового проживання громадян, які не мають або втратили житло внаслідок звернення стягнення на житлові приміщення, що були придбані ними за рахунок кредиту (позики) банку чи іншої особи, повернення якого забезпечено іпотекою відповідного приміщення, а також біженців та громадян, які вимушені залишити житло внаслідок його аварійного стану, стихійного лиха або з інших підстав, які загрожують стану та безпеці відповідного житлового приміщення. Звісно, ці акти не розв'язують усіх питань щодо забезпечення житлом соціально незахищених громадян, потрібне комплексне їх врегулювання, можливо, навіть в окремому акті на законодавчому рівні.

Конституція визнає **право кожної людини в Україні на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї**, що включає достатнє харчування, одяг та житло. Щоправда, недоліком тут є те, що Конституція утримується

від визначення гарантій у забезпеченні такого права, а тому положення **ст. 48** мають декларативний характер. Це було однією з причин, зволікання з прийняттям закону про основний базовий соціальний стандарт – прожитковий мінімум, його було прийнято лише у 1999 р., а визначено розмір цього стандарту лише у 2000 р.

Наступне конституційне положення, що стосується соціального захисту, міститься у **ст. 49**, де встановлено, що кожен має **право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування**. Запровадження медичного страхування в Україні передбачено Концепцією соціального забезпечення населення України 1993 р., а також Основними напрямками соціальної політики на період до 2004 р. і Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проте закону про обов'язкове медичне страхування ще не прийнято.

Конституція встановлює суттєві гарантії щодо забезпечення прав особи у сфері охорони здоров'я. Зауважимо, що в цій статті (ст. 49) передбачено три права людини: 1) право на охорону здоров'я; 2) право на медичну допомогу; 3) право на медичне страхування. І хоча вони тісно пов'язані, все ж це окремі права і для них встановлено спеціальні гарантії. Зауважимо також і те, що Конституція проголошує такі права для кожного, тобто для кожної людини, як громадян України, так і для іноземців і осіб без громадянства, біженців. Конституційні гарантії прав у сфері охорони здоров'я такі. Зокрема передбачено, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава бере на себе обов'язок щодо створення умов для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування.

Важливою гарантією є положення частини третьої ст. 49, згідно з якою у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а наявна мережа таких закладів не може бути скорочена.

Згідно зі **ст. 51 Конституції сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою**. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійну діяльність щодо дітей (ст. 52).

Окрім статей Конституції, які безпосередньо закріплюють права людини та громадянина у сфері соціального захисту, не менше значення мають загальні конституційні гарантії, які забезпечують реалізацію прав людини в Україні. До **загальних конституційних гарантій** належать: проголошення України **соціальною державою** (ст. 1 Конституції України), а людини – її найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження

і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3), **принцип верховенства права**; норми Конституції України є нормами прямої дії; звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8); **чинні міжнародні договори**, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9); конституційні права і свободи гарантуються і **не можуть бути скасовані**; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод (ст. 22); громадяни мають **рівні конституційні права і свободи** та є рівними перед законом (ст. 24); **юрисдикція судів** поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124); Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина (ст. 157).

Законодавча база соціального захисту в Україні розгалужена. Оскільки немає єдиного Соціального кодексу, існують Закони України, які регулюють окремі питання соціального захисту.

Дуже важливим для правової основи соціальної роботи є Закон **«Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.)**. Цей документ визначає базовим соціальним стандартом прожитковий мінімум. На основі нього визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальні розміри заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

У законі дається система і класифікація соціальних нормативів, які за характером задоволення соціальних потреб поділяються на: нормативи проживання, нормативи забезпечення, нормативи доходу. За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: нормативи раціонального споживання, нормативи мінімального споживання, статистичні нормативи. Окремо виділяються державні соціальні нормативи у сферах соціального, житлово-комунального, транспортного обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, фізичної культури і спорту, побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування, а також соціальні гарантії забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів, порядок визначення їх розмірів.

Ряд законів України розглядають питання соціального захисту найбільш вразливих категорій населення. Основні засади державної політики щодо ветеранів праці та громадян похилого віку висвітлені у Законі України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» (1993 р.)**, **«Про соціальний захист дітей війни» (2004 р.)**. Держава гарантує кожному ветерану праці та

громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги шляхом: реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримки здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Напрямки соціального захисту осіб з інвалідністю відображені в Законах України **«Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.)**, **«Про соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2001 р.)**, **«Про реабілітацію осіб з інвалідністю» (2005 р.)**. Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їхніх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, посильній трудовій та громадській діяльності.

Окремі закони визначають порядок державної соціальної допомоги різним категоріям громадян: **«Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи» (1991 р.)**, **«Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1993 р.)**, **«Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.)**, **«Про охорону дитинства» (2001 р.)**, **«Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.)**, **«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.)**, **«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015 р.)**, **«Про соціальні послуги» (2019 р.)** та ін. Детальніше ці Закони будуть розглянуті у наступних темах.

До джерел права соціального забезпечення слід віднести **постанови Верховної Ради України**. Насамперед це постанови, спрямовані на підвищення розміру пенсій і соціальних виплат та на погашення заборгованості з їх виплат. Наприклад, постанова **«Про підвищення соціальних гарантій для населення» (1992 р.)**, **«Про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати та пенсій за віком» (1994 р.)**.

За період незалежності Верховною Радою України було прийнято низку постанов, безпосередньо спрямованих на забезпечення соціальних гарантій та поліпшення соціального захисту непрацездатного та малозабезпеченого населення України. Це, зокрема, постанова **«Про деякі державні соціальні гарантії малозабезпеченим громадянам» (1995 р.)**, **«Про заходи щодо поліпшення соціального захисту інвалідів» (1998 р.)**, **«Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру,**

спричиненої збройною агресією Російської Федерації» (2020 р.), «Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України» (2020 р.). Постановами Верховної Ради України приймаються за основу проекти законів соціального спрямування для їх подальшої імплементації у вітчизняне законодавство. Так, 21 березня 2023 р. Постановою ВРУ було прийнято за основу проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» щодо соціальних нормативів у сфері культури».

Другим після законів та підзаконних актів ВРУ видом нормативних актів за своєю важливістю вважаються **Укази Президента України**. Одним із перших указів у цій сфері був Указ Президента України від 27 грудня 1991 р. «Про соціальний захист населення в умовах лібералізації цін», яким вперше після прийняття Закону «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. було збільшено розмір державних пенсій, призначених до 1 січня 1992 р., на 100 %.

Указом Президента України від «Про невідкладні заходи щодо посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей» (1993 р.) було передбачене розроблення проектів законів України про внесення змін і доповнень до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» і Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», передбачивши в них передусім захист військовослужбовців з числа офіцерів запасу та офіцерів у відставці., а також проекту Державної програми соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас у зв'язку зі скороченням Збройних Сил України та за станом здоров'я, передбачивши у ньому, зокрема, вирішення питання щодо створення центрів професійної підготовки та перепідготовки кадрів та джерел їх фінансування.

Указом Президента вводяться в дію державні соціальні програми. Так, наприклад, у 2001 р. була затверджена Стратегія подолання бідності, у 2012 р. – Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року.

З останніх документів зазначимо Указ Президента України «Про Раду соціального розвитку регіонів» (30.09.2020 р.), який метою забезпечення гарантій соціального захисту населення, доступності та якості соціальних послуг, у тому числі під час проведення реформ із децентралізації влади, сприяння налагодженню ефективної взаємодії державних органів з органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства у вирішенні питань реалізації громадянами права на соціальний захист створює Раду соціального розвитку регіонів.

Починаючи з 2014 року, внаслідок збройної агресії Російської Федерації з'явилася необхідність налагодження ефективної системи

соціального захисту ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Президентом України 11 вересня 2021 р. було підписано Указ «Про деякі заходи щодо соціального захисту ветеранів війни, сімей загиблих, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України». Цим документом Глава держави поставив завдання Кабінету Міністрів України вжити заходів щодо соціального захисту згаданих категорій громадян, зокрема передбачивши у проекті державного бюджету України на 2022 рік видатки на виплату грошової компенсації за належні для отримання житлові приміщення.

Постанови **Кабінету Міністрів України** забезпечують практичне втілення законів України, указів Президента України. Вони визначають порядок призначення соціальних допомог, організацію надання соціальних послуг, функціонування закладів соціального захисту. Так, такий важливий документ, що регулює питання соціальної підтримки малозабезпечених громадян «Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» було затверджено постановою КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» (2003 р.)

Постановами Кабінету Міністрів України визначають порядок діяльності певних соціальних установ: Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (постанова КМУ «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)», 2009 р.), Типове положення про центр надання соціальних послуг (постанова КМУ «Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг», 2020 р.), Типове положення про республіканський Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міський центр соціальних служб, Типове положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб (постанова КМУ «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб», 2020 р.) та ін.

Міністерство соціальної політики України своїми наказами, розпорядженнями реалізує на практиці державну політику у сфері соціального захисту. Наприклад, у січні 2023 р. видано наказ МСПУ «Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги та компенсацій», у лютому 2023 р. – «Про встановлення розмірів грошової компенсації вартості продуктів харчування громадянам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи на 2023 рік».

Для соціального захисту населення важливе значення мають також нормативні документи інших міністерств – Міністерства освіти і науки України стосовно соціального захисту учасників навчального процесу, Міністерства охорони здоров'я України стосовно соціального захисту осіб з

інвалідністю, Міністерства у справах ветеранів України стосовно соціального захисту осіб похилого віку тощо.

3. Адміністративно-правове регулювання системи соціального захисту.

Спеціальним органом, який уповноважений від імені держави впроваджувати в життя соціальну політику, є **Міністерство соціальної політики України**.

Мінсоцполітики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну. Окрім того, Мінсоцполітики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї.

Основними завданнями Мінсоцполітики України є:

- формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики;

- формування і реалізація державної політики щодо регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення і його захисту від безробіття;

- формування і реалізація державної політики стосовно визначення державних соціальних гарантій щодо прав громадян на працю, оплату праці, а також щодо нормування та стимулювання праці, професійної кваліфікації робіт і професій, умов праці;

- формування та реалізація державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян;

- формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудова відносин;

- формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;

- формування державної політики у сфері надання соціальних послуг людям похилого віку, інвалідам, бездомним громадянам, іншим соціально вразливим верствам населення;

- формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, жертв нацистських переслідувань, жертв політичних репресій, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

- формування і реалізація державної політики щодо соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та тих, які підлягають звільненню у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України та інших військових формувань;

- формування і реалізація державної політики з питань сім'ї та дітей;

- формування і реалізація державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

- участь у розробленні та реалізація державної політики щодо запобігання насильству в сім'ї.

Міністерство у справах ветеранів України (Мінветеранів).

Міністерство у справах ветеранів України (Мінветеранів) створено у 2018 р. Воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України.

Основними завданнями Мінветеранів є:

1) формування і реалізація державної політики у сфері:

- соціального захисту ветеранів та членів їх сімей, зокрема забезпечення психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, а також санаторно-курортним лікуванням, житлом;

- надання довічних державних стипендій, щорічної виплати до 5 травня разової грошової допомоги (крім організації виплати такої допомоги);

- надання, позбавлення статусу та видачі посвідчень ветеранам та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;

- вшанування пам'яті ветеранів;

2) забезпечення прав і свобод ветеранів та членів їх сімей;

3) забезпечення формування і ведення Єдиного державного реєстру ветеранів війни.

4) забезпечення розвитку спорту ветеранів війни.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України - Міністра соціальної

політики України. Пенсійний фонд України діє на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 р.

Керівництво діяльністю Фонду здійснюється правлінням, чисельність і персональний склад якого затверджується Кабінетом Міністрів України. Голова правління Пенсійного фонду України та його заступники призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра, і звільняються з посад Президентом України. Засідання правління Фонду скликаються в міру потреби, але не рідше ніж один раз на квартал. Правління є правомочним приймати рішення за наявності на засіданні не менше ніж 2/3 його членів. Рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні членів правління.

Основними завданнями Фонду є:

- реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збирання, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- внесення пропозицій Міністру щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збирання, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;

- ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів;

- забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою;

- виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України.

Повноваженням публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення також наділена **Державна інспекція України з питань праці**. Вона входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які

спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. Діяльність Держпраці України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України.

Основними завданнями Держпраці України є:

- реалізація державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю;
- реалізація державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення;
- реалізація державної політики з питань контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;
- розроблення та внесення пропозицій щодо формування державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, зайнятість населення, а також законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

Питання для самоконтролю:

1. У яких міжнародних документах закріплено соціальні права людини?
2. Що відносять міжнародні документи до соціальних прав?
3. Які соціальні права людини закріплені у Загальній Декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права?
4. Які соціальні допомоги передбачені Конвенцією МОН № 102 та Європейським соціальним кодексом (переглянутий)?
5. Які існують сучасні моделі соціального захисту? Дайте їм характеристику.
6. Якою є класифікація нормативно-правової бази соціальної роботи і соціального захисту?
7. Які статті Конституції України свідчать про соціальний характер Української держави?
8. Яка стаття Конституції України гарантує право на соціальний захист, для кого і у яких випадках?

9. Охарактеризуйте статті Конституції України, які мають відношення до соціальної сфери.

10. Назвіть та дайте загальну характеристику найважливішим Законам України у сфері соціального захисту.

11. Який спеціальний орган уповноважений від імені держави впроваджувати в життя соціальну політику в Україні? Які основні завдання цього органу?

12. Яке призначення міністерства у справах ветеранів України?

13. Які призначення та завдання Пенсійного фонду?

13. Які ще органи наділенні функціями публічного адміністрування у системі соціального захисту?

Теми для рефератів:

1. Міжнародна правова база соціального захисту.

2. Європейські стандарти соціального захисту.

3. Вітчизняна нормативно-правова база соціального захисту.

4. Сучасні моделі соціального захисту.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Конституція України. Режим доступу: <https://cutt.ly/o99WHyQ>

2. Загальна декларація прав людини. Електронний ресурс. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_015

3. Європейський соціальний кодекс (переглянутий). Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651

4. Конвенція МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення». Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/993

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_042

Науково-методичні видання:

1. Бутник О. О. Аналіз моделей соціальної політики в країнах з розвинутими ринковими відносинами: досвід для України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 5.

2. Вуйченко М. Актуальні аспекти управління соціальним захистом населення. Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки. 2020. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2020_2_4.

3. Дмитренко Е. С. Особливості фінансового, правового та організаційного забезпечення соціального захисту громадян в умовах євроінтеграції України. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2022. № 3. С. 234-242.

4. Епель О. В. Практичні проблеми захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 4(1). С. 62-69.

5. Коновалова М. В. Управління системою соціального захисту: світові тренди та українські реалії. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2018_1_8.

6. Кравченко А. О. Соціальна політика в сучасних державах: основний зміст, напрями і моделі. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2022. Вип. 2. С. 104-112.

7. Право соціального забезпечення : навчальний посібник (за заг. ред. Г. І. Чанишевої). Одеса, 2022. 266 с. Режим доступу <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16223>

8. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/ZIMjyAs>

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ, ГАРАНТІЇ І НОРМАТИВИ. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

План

1. Державні соціальні стандарти.
2. Державні соціальні гарантії.
3. Соціальні стандарти і нормативи.
4. Нормативно-правова база надання соціальних послуг.

1. Державні соціальні стандарти.

У сучасному світі соціальний захист регламентований законодавством. У нормативно-правових актах визначені соціальні гарантії, соціальні стандарти і соціальні нормативи. На їх основі і визначаються категорії громадян, які потребують соціального захисту і мають на нього право. Якщо людина проживає у ситуації, яка не відповідає державним соціальним стандартам, вона може розраховувати за гарантовану державою соціальну підтримку. На основі соціальних нормативів здійснюється розбудова соціальної сфери.

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.) визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України) та законами України основних соціальних гарантій.

Важливим є визначення термінів і понять, які використовуються у цьому Законі та інших нормативно-правових документах у сфері соціального захисту.

У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» дані такі визначення, які є надзвичайно важливими для розуміння системи соціального захисту та його розбудові:

державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій;

державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму;

прожитковий мінімум - вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості;

соціальні норми і нормативи - показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами;

нормативи витрат (фінансування) - показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

- визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри **основних соціальних гарантій**: мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Принципи формування державних соціальних стандартів і нормативів.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими принципами:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення;
- соціального партнерства;
- гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

Система і класифікація соціальних нормативів.

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

нормативи споживання – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

- **нормативи раціонального споживання** – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;

- **нормативи мінімального споживання** – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб;

- **статистичні нормативи** – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Базовий державний соціальний стандарт

Базовим державним соціальним стандартом є **прожитковий мінімум**, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Закон України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» визначає, що державні соціальні стандарти і нормативи в Україні визначаються у **наступних сферах:**

1. доходів населення
2. соціального обслуговування
3. житлово-комунального обслуговування
4. транспортного обслуговування та зв'язку
5. охорони здоров'я
6. забезпечення навчальними закладами
7. сфері обслуговування закладами культури
8. обслуговування закладами фізичної культури та спорту

9. побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування

Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» державні соціальні нормативи закріплені у **Державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів**. Про нього мова йтиме далі.

Держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів.

2. Державні соціальні гарантії.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

До числа **основних державних соціальних гарантій** включаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних

виплат.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян встановлюються **інші державні гарантії щодо:**

– рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

– рівнів оплати праці працівників різної кваліфікації в установах та організаціях, які фінансуються з бюджетів усіх рівнів;

– стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів;

– індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін;

– надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування;

– забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Соціальні гарантії лежать в основі соціальної політики. Для їх реалізації **виключно законами України визначаються:**

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- величина порогу індексації грошових доходів громадян;
- пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності.

Органи місцевого самоврядування при розробці та реалізації місцевих соціально-економічних програм можуть передбачати додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

3. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів. Відповідно до статті 27 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» наказом Міністерства праці та соціальної політики України N 293 від 17.06.2002 затверджений **Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів.**

Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів є складовою частиною державної системи класифікації та кодування соціально-економічної інформації.

Класифікатор розроблено для забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного громадянина, законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів, диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів, наукового обґрунтування норм споживання, гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні.

Об'єктами класифікації є державні соціальні стандарти і нормативи у сферах:

- доходів населення;
- соціального обслуговування;
- житлово-комунального обслуговування;
- транспортного обслуговування та зв'язку;
- охорони здоров'я;
- забезпечення навчальними закладами;
- обслуговування закладами культури;
- обслуговування закладами фізичної культури та спорту;
- побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування;

- соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

Метою встановлення державних соціальних стандартів та нормативів є визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України, визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсах для їх реалізації, визначення та обґрунтування розмірів потреби в коштах Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються **розміри основних соціальних гарантій:**

- мінімального розміру заробітної плати,
- мінімального розміру пенсії за віком,
- неоподаткованого мінімуму доходів громадян,
- розмірів державної соціальної допомоги
- та інших соціальних виплат.

Структурно Класифікатор складається з кодів та назви класифікаційних угруповань (розділів, підрозділів, груп, підгруп).

Передбачено **10 розділів** державних соціальних стандартів.

1. Державні соціальні стандарти у сфері доходів населення.

Базовим державним соціальним стандартом у сфері доходів населення є **прожитковий мінімум**. На його основі визначаються розміри мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, неоподаткований мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, розміри інших видів соціальних виплат. Прожитковий мінімум застосовується також для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення державних соціальних програм.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України.

2. Державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування.

Державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування встановлюються для визначення переліку соціальних послуг, які можуть надаватися громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського піклування, безпритульним, самотнім, іншим соціально-незахищеним громадянам, що перебувають у складних життєвих обставинах. Для якісного обслуговування одиноких громадян похилого віку та інвалідів в будинках-інтернатах, дитячих будинках-інтернатах, психоневрологічних інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, інших закладах, що діють у складі управлінь праці та соціального захисту населення, встановлені норми харчування і забезпечення медикаментами, норми строку носки одягу та взуття, користування твердим інвентарем та норми миючих і обробляючих засобів.

Для соціального захисту та якісного обслуговування безпритульних дітей у притулках для неповнолітніх, служб у справах неповнолітніх встановлені норми харчування, одягу, білизни, взуття та предметів особистої гігієни, користування м'яким інвентарем і обладнанням, миючих і обробляючих засобів.

3. Державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування

Державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування забезпечать:

- єдиний підхід до визначення норм споживання житлово-комунальних послуг окремих категорій громадян та соціальний захист громадян, які потребують підтримки держави;
- визначення соціальної гарантії житлово-комунальних послуг, які забезпечують реалізацію конституційного права громадянина на житло;
- граничну норму оплати послуг з утриманням житла, житлово-комунальних послуг, щодо оплати яких держава надає пільги та встановлює реалізацію конституційних прав громадян.

4. Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку.

Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку спрямовані на забезпечення гарантованими та якісними послугами, що надаються суб'єктами підприємництва, які мають ліцензію (дозвіл) на право цих послуг у відповідності до чинного законодавства при обслуговуванні населення на умовах загального і пільгового їх користування.

Нормативи забезпечення транспортом загального користування гарантують здійснення перевезень пасажирів із забезпеченням якісного їх

обслуговування з моменту придбання квитка на проїзд до завершення поїздки при мінімальних витратах часу на оформлення проїзних документів.

З метою підвищення якості обслуговування та безпеки учасників дорожнього руху визначені норми обладнання доріг зупинками та сервісними пунктами.

Соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами зв'язку передбачають розвиток і оптимальне розміщення мережі останніх з врахуванням норм забезпечення населення відповідними послугами.

Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку базуються на рівноправності для різних груп населення, в залежності від попиту.

5. Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я

Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я визначають обсяг гарантованого рівня медичної допомоги, яка надається безоплатно всім громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Державні соціальні нормативи спрямовані на забезпечення якісною і ефективною медичною допомогою населення України, доступності та рівноправності при її отриманні, визначають обсяги і види профілактичних, діагностичних, лікувальних заходів при наданні медичної допомоги дитячому і дорослому населенню, критерії якості результату лікування. Ці нормативи визначають рівень забезпеченості дитячого і дорослого населення стаціонарними ліжками за профілями медичної допомоги, медикаментами в закладах охорони здоров'я, в т.ч. пільговим забезпеченням окремих категорій населення лікарськими засобами, харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, санаторно-курортним лікуванням.

6. Державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами

Державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами спрямовані на якісне надання послуг у цій сфері. Для всіх громадян України держава гарантує право на освіту.

Пріоритетами державної політики в освіті є:

- особистісна орієнтація освіти;
- розвиток системи неперервної освіти та освіти впродовж життя;
- створення рівних можливостей для дітей і молоді в здобутті якісної освіти;
- доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- створення умов для ефективної професійної діяльності, підтримки працездатності та збереження здоров'я педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу.

Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, докторантів та інших осіб, незалежно від форм навчання і типів навчальних закладів.

Освітня мережа підпорядкована задоволенню широкого діапазону індивідуально-освітніх потреб кожної людини.

7. Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури.

Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури – це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами норми і нормативи, що визначають мінімально достатню кількість закладів для забезпечення потреб людини у культурних послугах.

Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури забезпечать:

- визначення соціальної гарантії громадян України на задоволення культурно-інформаційних та дозвіллевих потреб, вільний розвиток особистості;
- єдиний підхід до визначення норм забезпеченості населення закладами культури;
- визначення видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів на утримання культурної сфери і соціальний захист працівників;
- гарантований мінімум послуг, що надаються закладами культури безоплатно;
- встановлення показників якості надання культурних послуг.

8. Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту

Держава гарантує усім громадянам країни право на фізичне виховання і фізичний розвиток, на що спрямовані державні соціальні норми і нормативи у цій сфері.

Основними пріоритетами у сфері обслуговування закладами фізичної культури і спорту є:

- створення сприятливих умов та достатньої забезпеченості населення закладами та послугами фізичної культури і спорту; забезпечення доступності послуг, які надаються населенню організаціями фізкультурно-спортивного спрямування (закладами фізичної культури і спорту) незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, дитячо-юнацькими спортивними школами;
- забезпечення діапазону безоплатних послуг у сфері фізичної культури і спорту для задоволення індивідуальних потреб кожної людини.

Державні соціальні норми і нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури і спорту, як мінімальні показники необхідного матеріально-технічного, фінансового, кадрового та іншого необхідного забезпечення, визначаються державою для задоволення прав громадян

України в безоплатних та платних фізкультурно-оздоровчих послугах, послугах щодо занять спортом незалежно від походження, соціального і майнового стану, статі, освіти, роду і характеру занять, місця проживання та інших можливих обставин, а також дітям різних вікових груп та різних здібностей, в тому числі дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, дітям, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітям з багатодітних та малозабезпечених сімей, дітям з інвалідністю.

При визначенні рівня соціальних норм і нормативів в коштах за основу береться певний рівень, але не нижче прожиткового мінімуму.

Державні соціальні норми і нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури і спорту повинні систематично переглядатись по мірі покращання соціально-економічного розвитку держави. Їх числові значення і розміри визначаються центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту з урахуванням відомчих особливостей їх впровадження та застосування.

На основі державних соціальних норм і нормативів у сфері обслуговування закладами фізичної культури і спорту проводяться: розрахунки витрат коштів при формуванні бюджету галузі, місцевих бюджетів; щорічний моніторинг рівня галузевих стандартів в коштах, на базі яких визначаються рівні гарантій держави у сфері фізичної культури і спорту.

9. Державні соціальні нормативи у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування.

Державні соціальні нормативи у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування спрямовані на забезпечення гарантованими та якісними послугами, що надаються населенню у цій сфері.

Державна соціальна політика у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування проводиться з метою:

- визначення потреб населення в послугах побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування;
- визначення достатності площі торговельних залів, підсобних приміщень і загальнотоварних складів, підприємств громадського харчування та приміщень для відвідувачів на підприємствах побутового обслуговування населення;
  - забезпечення місцями у закладах громадського харчування;
  - забезпечення якості надання усіх послуг та безпеки товарів і послуг підприємств громадського харчування.
- Основними принципами нормативів є досягнення своєчасності, доступності та рівноправності для усіх громадян в залежності від потреби.

10. Державні соціальні стандарти і нормативи здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

Державні соціальні стандарти і нормативи здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей встановлюються для визначення переліку видів соціальних послуг закладами та установами, що проводять соціальну роботу з дітьми, молоддю, різними категоріями сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або можуть потрапити в них, з метою сприяння соціальному розвитку дітей, молоді і соціальному ставленню сімей.

Впровадження державних соціальних стандартів і нормативів у цій сфері дасть можливість суттєво підвищити ефективність діяльності центрів соціальних служб для молоді як спеціальних закладів, що уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

4. Нормативно-правова база надання соціальних послуг

Законодавство України про соціальні послуги ґрунтується на Конституції України і складається з **Закону «Про соціальні послуги» (2019 р., набуття чинності – 01.01.2021 р.)**, **Постанови КМУ «Про організацію надання соціальних послуг» (01.06.2020 р.)**, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. У разі якщо міжнародними договорами України встановлено більш високі вимоги до надання соціальних послуг, ніж ті, що передбачені законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору.

Закон визначає поняття **«базові соціальні послуги»** – соціальні послуги, надання яких отримувачам соціальних послуг відповідно до цього Закону забезпечується всіма органами та інститутами державної влади та місцевого самоуправління.

Соціальні послуги призначені для вразливих груп населення – особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників.

Визначені **складні життєві обставини** – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- г) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;

- є) малозабезпеченість особи;
- ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;
- к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

Основні цілі надання соціальних послуг:

1. Соціальні послуги надаються для досягнення таких цілей:

- 1) профілактика складних життєвих обставин;
- 2) подолання складних життєвих обставин;
- 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин.

Суб'єктами системи надання соціальних послуг є:

- 1) уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг;
- 2) отримувачі соціальних послуг;
- 3) надавачі соціальних послуг;
- 4) об'єднання працівників системи надання соціальних послуг;
- 5) об'єднання надавачів соціальних послуг;
- 6) об'єднання отримувачів соціальних послуг.

Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

- 1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;
- 2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;
- 3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Соціальні послуги за типами поділяються на:

- 1) прості соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);
- 2) комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);

3) комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим);

4) допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Соціальні послуги залежно від місця надання поділяються на послуги, що надаються:

1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома);

2) у приміщенні надавача соціальних послуг:

- стаціонарно – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;

- напівстаціонарно – протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування;

3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці.

Базовими є такі соціальні послуги:

1) догляд вдома, денний догляд;

2) підтримане проживання;

3) соціальна адаптація;

4) соціальна інтеграція та реінтеграція;

5) надання притулку;

6) екстрене (кризове) втручання;

7) консультування;

8) соціальний супровід;

9) представництво інтересів;

10) посередництво;

11) соціальна профілактика;

12) натуральна допомога;

13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору;

14) переклад жестовою мовою;

15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;

16) супровід під час інклюзивного навчання;

17) інформування;

18) медіація.

Покращувати якість соціальних послуг у громаді, створювати умови для розвитку громадського сектору та сприяти ефективному і спільному використанню бюджетних коштів – це ключові завдання такого інструменту громадської участі як **соціальне замовлення**.

Соціальне замовлення – інструмент, що дає на конкурсній основі можливість підключити до надання соціальних послуг у громаді сторонні організації – громадські формування чи приватні компанії. Ті, подаючись на конкурс, мають написати проєкт, відповідно до якого провадитимуть свою діяльність, вирішуючи пріоритетні проблеми в громаді. Надаючи послугу в тій чи іншій сфері організації залучають власні та сторонні ресурси. Наприклад, можуть отримати на цю ж діяльність підтримку міжнародної донорської організації.

Організація надання соціальних послуг через соціальне замовлення регламентована документом **«Порядок надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення та компенсації надавачам вартості соціальних послуг»** (КМУ постанова «Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення», 01 червня 2020 р.).

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення понять: державні соціальні стандарти; державні соціальні гарантії; прожитковий мінімум; соціальні норми і нормативи.

2. З якою метою встановлюються державні соціальні стандарти і нормативи?

3. На яких принципах формуються державні соціальні стандарти і нормативи.

4. Дайте характеристику нормативам споживання, нормативам забезпечення, нормативи доходу.

5. Охарактеризуйте соціальні нормативи за рівнем задоволення соціальних потреб.

6. Що є базовим соціальним стандартом?

7. У яких сферах визначаються державні соціальні стандарти і нормативи в Україні?

8. Що відноситься до основних державних соціальних гарантій?

9. Що відноситься до інших державних соціальних гарантій?

10. Що визначається виключно законами України?

11. Назвіть сфери, у яких встановлюються державні соціальні стандарти і нормативи.

12. Які основні соціальні гарантії визначається на основі соціальних стандартів?

13. Охарактеризуйте державні соціальні стандарти у сфері доходів населення.

14. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування.

15. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування.

16. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку.

17. Охарактеризуйте Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я.

18. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами

19. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури.

20. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту

21. Охарактеризуйте державні соціальні нормативи у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування

22. Охарактеризуйте державні соціальні стандарти і нормативи здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

23. Які нормативні документи є базовими у системі надання соціальних послуг?

24. Для кого призначенні соціальні послуги?

25. Які чинники можуть зумовити складні життєві обставини?

26. Які основні цілі надання соціальних послуг?

27. Хто виступає суб'єктами системи надання соціальних послуг?

28. Які існують види соціальних послуг за спрямованістю?

29. Які існують типи соціальних послуг?

30. Які існують види соціальних послуг за залежно від місця надання?

31. Які визначенні базові соціальні послуги?

Теми для рефератів:

1. Соціальні стандарти і нормативи в Україні.

2. Еволюція наукових поглядів на визначення соціальних стандартів життя

3. Сучасний стан та особливості формування соціальних стандартів в Україні.

4. Міжнародні та вітчизняні стандарти соціального захисту.

5. Нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні.

Література

Нормативно-правові документи:

1. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14
2. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15
3. Постанова КМУ «Про організацію надання соціальних послуг». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
4. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів : Наказ Міністерства праці і соціальної політики від 17 червня 2002р. N 293. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0293203-02#Text>

Науково-методичні видання:

1. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. Режим доступу <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16223>
2. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/ZIMjyAs>
3. Гітіс Т. П. Дослідження державної політики України щодо формування прожиткового мінімуму як основи забезпечення соціальних гарантій. Вісник економічної науки України. 2020. № 2. С. 112-116.
4. Коваль Г. В. Нормативно-правове забезпечення системи соціальних послуг в Україні. Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. 2021. № 2. С. 158-163.
5. Єгорова-луценко Т. П. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 2. С. 80-85.
6. Юрків Я. І. Надання соціальних послуг вразливим категоріям населення як вид професійної діяльності соціального працівника. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2022. № 1(2). С. 178-191.
7. Заяць Т. А. Соціальні послуги для вразливих категорій населення в територіальних громадах України. Економіка України. 2022. № 3. С. 57-74.
8. Михайленко Д. Г. Еволюція наукових поглядів на визначення соціальних стандартів життя населення в умовах зміни економічних систем. Бізнес Інформ. 2021. № 11. С. 268-274.
9. Березюк С. В. Сучасний стан та особливості формування соціальних стандартів в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2021. № 4. С. 67-82.
10. Насібова О. В. Механізм реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4, № 4. С. 375-387.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

План

1. Реформа діючої системи соціального страхування в Україні.
2. Поняття, принципи й види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
3. Суб'єкти й об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування.
4. Страховий ризик і страховий випадок.
5. Види соціальних послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

1. Реформа діючої системи соціального страхування в Україні

З набуттям незалежності в Україні розроблена й схвалена в грудні 1993 року Верховною Радою України **Концепція соціального забезпечення населення України**, яка врахувала перехід країни до ринкової економіки, оскільки механізми діючої на той час системи соціального захисту вичерпали себе і спричинили негативні тенденції, такі як зростання заборгованості з виплат, випадки нецільового використання страхових коштів, невідповідність форм управління фондами існуючій системі формування коштів. Необхідно було реформувати всю систему соціального захисту в Україні. **Метою такої реформи мало стати:**

1. Створення стійкої фінансової системи для економічного та правового захисту людини у разі настання безробіття, тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів, народження дитини, догляду за нею, нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, старості та інших випадків, передбачених законодавством, за рахунок страхових внесків роботодавців та застрахованих осіб;

2. Створення ефективної системи управління соціальним страхуванням за участю представників трьох сторін соціального партнерства;

3. Удосконалення системи виплат;

4. Установлення дієвого контролю за цільовим використанням коштів цільових страхових фондів.

Соціальне забезпечення радянського періоду повністю спиралось на державу і втілювалось у життя державними органами. Така модель має серйозні недоліки. Держава, крім соціального забезпечення, виконує багато інших завдань та функцій, які вступають у пряму конкуренцію між собою, особливо щодо фінансування тих чи інших напрямів та окремих програм. Звідси виникає небезпека того, що державні органи швидше за все будуть більше зорієнтовані на сьогоденну політичну цілеспрямованість, а не на глобальні, довготривалі інтереси всього населення.

Тому є сенс у тому, щоб здійснення державного соціального страхування доручити установам, які не є у безпосередньому підпорядкуванні держави. При цьому слід врахувати, що фінансові ресурси соціального страхування мають бути відокремленими від Державного бюджету. Тоді не буде спокуси отримати доступ до коштів, які виділені на соціальні потреби, і привласнювати їх при нагоді.

Україна, як відомо, розпочала перебудову соціального страхування з початку 2001 р. і йде в реформуванні цього важливого напрямку соціальної політики, фактично, європейським шляхом. Адже здійснення державного соціального страхування у нашій країні є функцією самоврядних правових органів – **фондів загальнообов'язкового соціального страхування**. Вважається, що якщо держава частину своїх повноважень передає соціальним партнерам, тим самим відбувається зміцнення самої держави. Держава бере на себе лише загальний юридичний нагляд за системою соціального страхування.

Самоврядування у соціальному страхуванні означає, що всі учасники системи – як застраховані, так і роботодавці – несуть відповідальність за управління страховою організацією. Це свідчить про відмову від елементів централізованого державного керівництва і є співзвучним ринковому принципу особистої відповідальності.

Сутність самоврядування в системі соціального страхування полягає у виділенні органів управління цієї системи із системи безпосереднього державного управління. Установи соціального страхування наділяються правовою самостійністю й незалежністю від уряду, парламенту та інститутів державного управління. Однак виділення соціального страхування із системи державного управління не означає, що держава не несе за нього ніякої відповідальності. Держава має створювати правову основу, на якій базуватимуться відносини між страхувальником та застрахованими, а також регулювати створення установ соціального страхування через прийняття законів та підзаконних актів. Держава, крім того, бере участь на засадах соціального партнерства в управлінні фондами соціального страхування, здійснює нагляд і контроль за цією системою.

Страхування – це один з найважливіших механізмів, який забезпечує дієву систему захисту майнових прав та інтересів громадян, підприємців, підтримання соціальної стабільності суспільства, економічної безпеки держави, а також є важливим фінансовим інструментом регулювання національної економіки та потужним джерелом акумулювання коштів для їх, подальшого довготривалого інвестування у галузі економіки. Але на сьогодні, незважаючи на досить сталий розвиток страхового ринку та його реформування в Україні, він є заручником економічної ситуації, що склалася. Практично відсутній розвиток довгострокових видів страхування, який надасть можливість у більших обсягах залучати кошти для подальшого інвестування, суттєво зменшити бюджетні витрати та значною

мірою перекласти тягар багатьох соціальних виплат на плечі страхових компаній.

Кошти необхідно використовувати ефективно, щоб вони не лежали на депозитах у банках. Як показує світовий досвід, одним із найкращих шляхів є інвестиції на фондовому ринку (але фондовий ринок в Україні недостатньо розвинений).

Економіка України здатна ефективно використовувати дуже великі обсяги коштів. Тільки інвестувати їх треба (до остаточного становлення фондового ринку) в інвестиційно привабливі підприємства під контролем та за законодавчої підтримки держави.

2. Поняття, принципи й види загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Для реалізації Концепції соціального забезпечення населення України Було прийнято Закон України «**Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**» (1998 р.). У ньому відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. У Законі дається визначення:

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Таким чином, соціальне страхування є однією із організаційно-правових форм соціального забезпечення, визначальною категорією в якому є соціальні ризики й вимога їх обов'язкового й добровільного страхування.

Соціальне страхування можна собі уявити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти досить ефективно лише в тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як із погляду охоплення нею населення, так і з погляду покриття ризиків.

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням згідно з цими Основами мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні.

Фінансування виплат зі соціального страхування здійснюється за рахунок страхових внесків працюючих осіб та їх роботодавців. У

фінансуванні систем соціального страхування іноді також бере участь держава.

Можна виділити такі **основні елементи соціального страхування**:

- соціальне страхування, що фінансується за рахунок внесків, які зазвичай солідарно сплачують роботодавці та працівники, за можливої участі держави у формі внесків за певні категорії працівників або дотацій за рахунок загальних податків;

- обов'язкова участь працівників із деякими винятками;
- внески акумулюються у спеціальних фондах, за рахунок яких виплачується пенсія та допомога;

- надлишок коштів у фонді, які не використані для виплати пенсій або допомоги, інвестуються для отримання додаткового доходу; особисте право на пенсію чи допомогу гарантується наявним обліком внесків без застосування процедури перевірки доходів або нужденності;

- розмір внеску та виплати часто залежить від того, який заробіток має (або мала) застрахована особа; страхування від трудового каліцтва зазвичай повністю фінансується за рахунок наймача за можливої участі держави за рахунок загальних податків.

Соціально-економічні відносини, інтереси соціальних суб'єктів (працівників, роботодавців та держави) з приводу захисту працівників та самозайнятого населення (і членів їх сімей) від факторів, які знижують якість життя, та їх соціальний статус є предметом категорії соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України здійснюється **за принципами**:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

- обов'язковості фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- солідарності та субсидування;

- державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;
- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Світовий досвід свідчить про те, що захист від конкретних видів соціального ризику найбільш ефективно може бути організований у рамках окремих напрямів (секторів) соціального страхування: пенсійне страхування; страхування від нещасних випадків на виробництві; страхування у зв'язку з безробіттям.

Доцільність такого поділу соціального страхування пояснюється різною природою соціальних ризиків, від яких вони покликані захищати, схожістю потреб застрахованих, що задовольняються, а також специфікою правового регулювання різних видів страхування.

Українським законодавством визначені такі **види загальнообов'язкового державного соціального страхування:**

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- інші види страхування, передбачені законами України.

Відносини, що виникають за зазначеними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, регулюються окремими Законами, прийнятими відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.), «Про загальнообов'язкове соціальне страхування» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.).**

Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» є **внески роботодавців і застрахованих осіб**. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Страховальники з метою забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням сплачують в обов'язковому порядку **єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування**. Цей єдиний внесок – це консолідований страховий внесок на пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття.

Розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування встановлюється Верховною Радою України. Пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного його виду визначаються виходячи з того, що **вони повинні забезпечувати**:

- надання особам матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених законодавством;
- фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків;
- створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;
- компенсацію адміністративних витрат на забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

3. Суб'єкти й об'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є:

- A. застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи;
- B. страховальники;
- C. страховики.

A. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту):
  - а) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їх форм власності та господарювання;
  - б) у фізичних осіб;
- 2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Перелік, доповнення та уточнення кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а також конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, до яких належать особи, визначаються законами України за видами.

Громадяни України, які працюють за межами території України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Строк, протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачує внески (вона та/або роботодавець) на страхування, **називається страховий стаж**. Від нього залежить пенсійне забезпечення за солідарною системою.

Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності. Порядок видачі та зразок свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджується Кабінетом Міністрів України.

В. Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України.

Роботодавцем вважається:

- власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання і фізичні особи, які використовують найману працю;
- власники розташованих в Україні іноземних підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародних), філій та представництв, які використовують працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

С. Страховиками є цільові страхові фонди з:

- пенсійного страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування;
- страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг у разі настання страхових випадків.

Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять збір та акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно із затвердженими статутами.

Усі застраховані громадяни є членами відповідних страхових фондів залежно від виду соціального страхування.

Страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Вони не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг

Основним джерелом коштів фондів загальнообов'язкового соціального страхування в законодавчих актах визначені страхові внески роботодавців та застрахованих осіб.

Фонди діють на підставі статутів, що затверджуються у порядку, визначеному законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Управління ними здійснюється на паритетній основі державою та представниками суб'єктів соціального страхування: роботодавцями та застрахованими особами.

Управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюють правління та виконавчі дирекції страхових фондів, які забезпечують визначені законами конкретні види соціального страхування.

4. Страховий ризик і страховий випадок

Види, суб'єктний склад та коло суспільних відносин, схожих між собою причинами виникнення матеріальної незабезпеченості осіб найманої

праці та самозайнятого населення, поєднує універсальна соціально-економічна й правова категорія – «страховий ризик» («соціальний ризик»).

загальнообов'язкового державного соціального страхування – обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Ситуація соціального ризику може виникнути внаслідок втрати самої здатності до праці (у результаті хвороби, нещасного випадку, народження дитини та догляду за нею, старості і т. д.); відсутності попиту на працю (безробіття).

Об'єктом страхового захисту різних видів соціального страхування є ризик втрати заробітної плати у зайнятого населення і ризик нести додаткові витрати, пов'язані з народженням дитини.

Незабезпечення внаслідок хвороби, інвалідності, безробіття, через які працівник не може брати участі у виробничому процесі і таким чином позбавляється заробітної плати, є для окремого індивіда випадковістю, а в цілому для економіки це явище постійне й масове.

Через дану обставину соціальні ризики піддаються кількісній оцінці і прогнозу як з позиції ймовірності настання ризикових ситуацій (чисельність інвалідів, хворих, пенсіонерів), так і з позиції їх вартісних параметрів (середній вік настання інвалідності, встановлений законом пенсійний вік).

Соціальними визнаються ризики, які виникають з причин суспільного характеру і захищатися від яких індивідуально у більшості випадків неможливо. Вони обумовлені складним комплексом об'єктивних соціально-економічних умов і практично не залежать від волі окремої людини. Виходячи з цього держава повинна встановлювати критерії нормального, достатнього соціального становища людей у разі настання тих чи інших видів соціальних ризиків. І при відхиленні від нормального рівня життя вживати заходів соціального захисту відповідно до визначених соціальних гарантій. У цьому зв'язку «соціальний ризик» і «соціальні гарантії» є нерозривними поняттями.

Оскільки соціальні ризики мають об'єктивний характер і механізм захисту від них повинен мати надійний характер, то страхування від них повинне бути обов'язковим (за законом) для охоплення всіх працюючих, а фінансові зобов'язання повинні солідарно нести основні соціальні суб'єкти – роботодавці й працівники. При цьому частка фінансової участі соціальних партнерів може бути різною, але кожна сторона прагне знайти оптимальні пропорції фінансової відповідальності з урахуванням конкретних умов.

Страховий випадок – це подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

До страхових випадків, із настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать:

- тимчасова непрацездатність;
- вагітність і пологи, догляд за малолітньою дитиною;
- інвалідність;
- хвороба;
- досягнення пенсійного віку;
- смерть годувальника;
- безробіття;
- соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами;
- нещасний випадок на виробництві;
- професійне захворювання.

Характеристика страхових випадків, умови надання соціальних послуг, їх види та розміри матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

5. Види соціальних послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення:

1) пенсійне страхування:

- пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім передбачених пунктом 4 цієї статті;
- медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
- допомога на поховання пенсіонерів;
- пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

- допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомога по вагітності та пологах;

3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:

- профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;
- допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків;
- допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

4) страхування від безробіття:

- допомога у зв'язку з безробіттям;
- відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
- матеріальна допомога безробітному та членам його сім'ї;
- дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце;
- допомога на поховання безробітного;
- профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Медичне страхування не стало в Україні ще обов'язковим. Однак, зазначимо, що медичне страхування має гарантувати:

- діагностику та амбулаторне лікування;
- стаціонарне лікування;
- надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення;
- профілактичні та освітні заходи;
- забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

Обсяг послуг, що надаються за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базовою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджуються в порядку, встановленому законодавством;

Доповнення переліку матеріального забезпечення та соціальних послуг, які надаються особам за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, можуть здійснюватись законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Виплати та надання соціальних послуг, на які має право застрахована особа за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, **можуть бути припинені:**

- а) якщо виплати призначено на підставі документів, що містять неправдиві відомості;

б) якщо страховий випадок стався унаслідок дії особи, за яку настає кримінальна відповідальність;

в) якщо страховий випадок стався унаслідок умисної дії особи;

г) унаслідок невиконання застрахованою особою своїх обов'язків щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування;

г) в інших випадках, передбачених законами.

Перелік видів матеріального забезпечення та соціальних послуг свідчить про те, що соціальним страхуванням охоплена значна частина соціальних ризиків. Тому нова систем соціального захисту спроможна забезпечити матеріальні втрати особи, викликані не будь-якими причинами, а саме такими обставинами, котрі отримали спеціальний термін – соціальні ризики (старість, інвалідність, втрата годувальника, безробіття, материнство та інші).

Функції фондів не обмежуються лише накопиченням та розподілом коштів. Вони мають широке коло повноважень щодо збереження, інвестування та примноження страхових коштів.

Питання для самоконтролю:

1. Яка мета реформи системи соціального захисту населення України?
2. Чому здійснення державного соціального страхування доручається установам, які не є у безпосередньому підпорядкуванні держави? Хто виконує в Україні цю функцію?
3. У чому полягає сутність самоврядування в системі соціального страхування?
4. Що таке соціальне страхування і яке його призначення?
5. Як мають використовуватись кошти Фондів соціального страхування?
6. Охарактеризуйте поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування. Які його основні елементи?
7. Які принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування?
8. Які існують види загальнообов'язкового державного соціального страхування?
9. Які Закони України регулюють соціальне страхування?
10. Назвіть основні джерела коштів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.
11. Що таке єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування?
12. Що визначає розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного його виду?
13. Хто виступає суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування?
14. Хто підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню?

15. Що таке страховий стаж?
16. Хто виступає застрахованою особою, страхувальником, страховиком?
17. Які існують страхові фонди?
18. Дайте характеристику страховому ризику.
19. Дайте характеристику страховому випадку. Які існують їх види?
20. Які існують види соціальних послуг та матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням? Дайте їм характеристику.
21. У якому випадку страхові послуги можуть бути припинені?

Теми для рефератів:

1. Безоплатні медичні послуги в Україні та проблеми їх реалізації.
2. Реформа соціального страхування в Україні.
3. Страхові фонди в Україні.
4. Соціальні послуги і матеріальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Конституція України. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>

Науково-методичні видання:

1. Леванда О. М. Соціальне страхування у країнах світу та перспективи для України. Бізнес Інформ. 2021. № 10. С. 194-200.
2. Козоріз Г. Г. Соціальне страхування як елемент державної соціальної. Регіональна економіка. 2016. № 1. С. 70-77.
3. Кропельницька С.О., Солоджук Т.В. Соціальне страхування : навч. посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2016, 336 с.
4. Кучма О. Л. Соціальне страхування як складова методу в галузі права соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2016. Вип. 39(1). С. 104-106.
5. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. Режим доступу <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16223>
6. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/ZIMjyAs>
7. Соціальне страхування : підруч. / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. 516 с.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ

План

1. Характеристика категорії «економічно активне населення» та необхідність його соціального захисту.
2. Захист населення від безробіття та підтримка безробітних. Додаткові гарантії щодо працевлаштування.
3. Мінімальна заробітна плата та її гарантії в системі соціального захисту.
4. Індксація заробітної плати та компенсація працюючому населенню.

1. Характеристика категорії «економічно активне населення» та необхідність його соціального захисту.

Право на працю – одне з фундаментальних прав людини, встановлене міжнародно-правовими актами і визнане усіма державами світу. Це право належить до групи соціально-економічних прав і в загальному сенсі відображає потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе і своєї сім'ї, реалізовувати свій творчий потенціал, виражати свою особистість.

Право на працю і захист від безробіття проголошено Загальною декларацією прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародним Пактом про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.), ратифікованим Верховною Радою УРСР, Конвенціями і Рекомендаціями Міжнародної організації праці (МОП), 55 з яких ратифіковано Україною. На європейському рівні право на працю встановлено Європейською соціальною хартією (Рада Європи, 1961 р., переглянута у 1996р.), підписаною Україною при вступі до Ради Європи. Окремі положення щодо трудових прав закріплено в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (Рада Європи, 1950 р.), ратифікованій Україною. Отже, закріплення права на працю у згаданих міжнародних актах має юридичне значення для нашої держави.

Міжнародні акти визначають зміст права людини на працю як можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 6 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права). Європейська соціальна хартія проголошує, що «кожен повинен мати можливість заробляти собі на життя шляхом вільного вибору професії та занять» (ст. 1).

У Європейській соціальній хартії (переглянутій), яку Україні належить ратифікувати, з 31 права людини, передбаченого Хартією, 22 стосуються сфери праці. З них 6 прав передбачено статтями, які належать до числа обов'язкових, тобто таких, без взяття державою зобов'язань щодо яких ратифікація відбутися не може. Це такі права: право на працю (ст. 1);

право на створення організацій (ст. 5); право на укладення колективних договорів (ст. 6); право дітей та підлітків на захист (ст. 7); право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу (ст. 19) право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі (ст. 20). З числа додаткових статей Хартії 16 статей передбачають права у сфері праці. До таких належать: право на справедливі умови праці (ст. 7); право на безпечні та здорові умови праці (ст. 3); право на справедливу і достатню вина городу (ст. 4); право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8); право на професійну орієнтацію (ст. 9); право на професійну підготовку (ст. 10); права інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у громадському житті (ст. 15); право займатися прибутковою діяльністю на території інших сторін (ст. 18) право на інформацію і консультацію (ст. 21); право брати участі у визначенні та поліпшенні умов праці (ст. 22); право на захист у випадках звільнення (ст. 24); право працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця (ст. 25); право на гідне ставлення на роботі (ст. 26); право працівників із сімейними обов'язками на певні можливості та рівне ставлення до них (ст. 27); право представників на захист на підприємстві та умови, які мають створюватися для них (ст. 28); право на інформацію та консультації під час колективного звільнення (ст. 29).

Конституція України у статті 43 проголосила: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Як бачимо, Конституція України визначила зміст права на працю відповідно до міжнародних стандартів, свобода праці тепер є одним з основних принципів трудового права України.

Заслуговує на особливу увагу те, що Конституція України встановила право людини на працю саме як право людини, а не як її обов'язок. Таким чином, небажання працездатної особи працювати тепер не є підставою для притягнення її до юридичної відповідальності, як це було за радянської доби.

Конституція України також проголосила низку прав людини у сфері застосування праці: право кожної людини на належні, безпечні та здорові умови праці; на заробітну плату, не нижче від визначеної законом; встановила заборону використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах; захист від незаконного звільнення (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право працюючого на відпочинок, на обмеження максимальної тривалості робочого часу, встановлення скороченого робочого часу, мінімальної тривалості відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідних і святкових днів (ст. 45). Право громадян на об'єднання у професійні спілки для захисту

своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів встановлено ст. 36 Конституції України.

Права людини, проголошені Конституцією, набувають подальшої конкретизації у галузевому законодавстві: **Кодекс законів про працю України, Закони України «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про відпустки», «Про оплату праці»** та ін.

Економічно активне населення (ЕАН) – це населення певного віку, яке бере активну участь у трудовій діяльності або прагне реалізувати свою працездатність за винагороду. Законодавчо встановлений працездатний вік в Україні – від 15 до 70 років. На відміну від активного економічно пасивне населення – це люди, які перебувають на утриманні сім'ї та суспільства (особи з інвалідністю I та II груп, а також непрацюючі особи працездатного віку, якщо вони отримують пенсію на пільгових умовах).

В економічно розвинутих країнах ЕАН визначається як сума зайнятого і незайнятого зареєстрованого у відповідних службах населення, що активно займається пошуком роботи. Як правило, ЕАН визначається достатньо тривалим періодом (наприклад, рік). Припускається, що протягом цього періоду особа визнається трудоактивною, якщо у визначений період (наприклад, протягом 12 тижнів з минулого календарного року або з минулих 12 місяців) вона мала статус працюючого або безробітного (тобто мала роботу, активно її шукала або була зареєстрована як безробітний).

Частка економічно активного населення залежить від кількості людей працездатного віку, а також від рівня зайнятості людей у допенсійному та післяпенсійному віці.

Соціальний захист економічно активного населення здійснюється передусім державою і включає різні напрями.

Найважливіша ланка соціального захисту населення – **система ефективної зайнятості (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації)**, працевлаштування та перекваліфікації працівників. Цей напрям реалізується через програми зайнятості, що включають працевлаштування, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів.

Друга складова – макроекономічне регулювання процесу диференціації доходів (наукове планування, професійна мобільність, соціальна мобільність). Завдяки цьому напрямку здійснюється реалізація соціальної функції заробітної плати стосовно справедливості розміру винагороди залежно від характеру, змісту, важкості, привабливості, інтенсивності (тощо) праці. Останнє з об'єктивною необхідністю виступає як мотивуючий фактор щодо професійної та соціальної мобільності.

Слід відмітити такий елемент соціального захисту населення, **як захист прав споживачів**. Згідно з прийнятим в Україні Законом «Про

захист прав споживачів» держава повинна гарантувати належну якість продукції, торговельного та іншого видів обслуговування, безпеку продукції, достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент, відшкодування збитків, заподіяних продукцією неналежної якості, позов до суду та ін.

Одним із елементів захисту населення є **встановлення рівня прожиткового мінімуму** на основі споживчого кошику з подальшою індексацією, враховуючи інфляцію. Прийняті Верховною Радою України закони «Про мінімальний споживчий бюджет» та «Про індексацію грошових доходів населення» забезпечують правові основи і гарантії громадянам України щодо забезпечення формування доходів, які б сприяли нормальному відтворенню робочої сили.

Формою соціального захисту працівників в умовах ринкової економіки є страйк, але страйкові процеси мають носити економічний характер, а не політичний. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» визначає правові та організаційні засади функціонування системи заходів по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів) і спрямований на здійснення взаємодії сторін соціально-трудова відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними.

Важливим елементом захисту економічно активного населення є **система соціального захисту від безробіття та соціальна підтримка безробітних.**

2. Захист населення від безробіття та підтримка безробітних. Додаткові гарантії щодо працевлаштування.

Законодавчого тлумачення терміну безробіття немає, проте у Законі України «**Про зайнятість населення**» (2013 р.) є визначення безробітного. Такими визнаються особи віком від 15 до 70 років, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування та які готові і здатні приступити до роботи.

Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування.

Також цей закон визначає, що кожен має право на соціальний захист у разі настання безробіття, що реалізується шляхом:

1) участі в загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на випадок безробіття, яке передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття;

2) надання безоплатних соціальних послуг, зокрема, інформаційно-консультаційних та профорієнтаційних, професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації з урахуванням попиту на ринку праці, сприяння у працевлаштуванні, зокрема, шляхом фінансової

підтримки самозайнятості та реалізації підприємницької ініціативи відповідно до законодавства;

3) надання особливих гарантій працівникам, які втратили роботу у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці;

4) надання додаткової гарантії зайнятості окремим категоріям населення, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці.

Відповісти на питання про число безробітних на сьогодні складно, бо наразі жоден державний орган не знає, скільки всіх українців живе у країні. Зазвичай ці дані готує Держстат, однак після 24 лютого такі дослідження не проводяться.

ООН стверджує, що після початку великої війни (з лютого 2022 р.) з України виїхали майже **13 млн людей**, повернулися на кінець 2022 р. **8,12 млн**, а **4,77 млн** отримали статус тимчасового захисту в країнах Євросоюзу.

Унаслідок агресії РФ знищено чимало бізнесу, зокрема великих промислових об'єктів. За даними Європейської бізнес-асоціації, 53% її членів працюють з обмеженнями, 3% перестали працювати. Як наслідок, 15% опитаних асоціацією компаній скоротили працівників або відправили їх у неоплачувані відпустки.

Очевидно, кількість безробітних зростає, але держава «бачить» далеко не всіх з них. За даними Держслужби зайнятості, статус безробітних у **січні-листопаді 2022 р.** отримали **544 тис** українців – на 16% менше, ніж за цей же період 2021 року.

У листопаді цього року офіційний статус безробітного мали 215 тис осіб – на 18% менше, ніж на цю дату 2021 року і на третину менше, ніж 1 березня 2022 року.

Станом на грудень 2022 року в Україні зареєстровано 186,5 тис. безробітних. У січні 2022 року їх кількість становила 315,4 тис.

Чому зменшується кількість офіційних безробітних, коли зруйновані тисячі об'єктів економічної діяльності? За методологією Міжнародної організації праці (МОП), безробітна людина – це особа віком 15-70 років, яка щонайменше чотири тижні активно шукає роботу або готова почати працювати протягом найближчих двох тижнів. Не кожен, хто втрачає роботу, стає безробітним, бо він може перестати шукати роботу. Також далеко не кожен безробітний офіційно реєструється в центрах зайнятості. За оцінками уряду, офіційний ринок праці охоплює лише третину ринку праці країни, тому його дані мало відображають тенденції сектору.

Мінекономіки оцінює кількість безробітних 2,6 млн осіб. Цифра не включає людей, які перебувають за кордоном або на тимчасово окупованих територіях.

Більш песимістичні оцінки наводить МОП. Там вважають, що у 2022 році рівень зайнятості в Україні буде на 15,5% меншим, ніж у 2021 році. Тобто безробітних буде на 2,4 млн більше, ніж у 2021 році. Держстат називає цифру 1,7 млн.

Основою соціального захисту від безробіття та безробітних є обов'язкове соціальне страхування в комплексі з державними допомогами.

Принцип соціального страхування – перерозподіл економічної відповідальності за реалізацією соціальних гарантів між державою, роботодавцями та громадянами. Цей перерозподіл є головним джерелом матеріального забезпечення при безробітті, захворюванні, нещасному випадку, а також старості для всіх верств населення.

З огляду на це страхування можна визначити як систему правових, економічних та організаційних заходів щодо компенсації ризику безробіття.

До головних **принципів організації страхування у разі безробіття** можна віднести:

- **особисту відповідальність** – самі працівники беруть участь у фінансуванні страхування, розмір виплат залежить від попередніх внесків працівників і їхнього страхового полісу;
- **солідарність** – роботодавці, працівники і держава беруть фінансову участь у формуванні страхових фондів;
- **загальність** – страхування у разі безробіття поширюється на всі верстви населення, які потребують його, що відображається в законодавчому закріпленні гарантій реалізації прав застрахованих, порядку проведення відповідних виплат і надання послуг;
- **обов'язковість (примусовість)** страхування на випадок безробіття незалежно від волі й бажання роботодавців і застрахованих, що знаходить вираження в обов'язковому характері (за законом) виплати страхових внесків роботодавцями, працівниками і державою;
- **державне регулювання** – законодавче закріплення гарантій прав громадян на страхування у разі безробіття, контроль за рівнем виплат, якістю послуг і використання фінансових коштів за призначенням.

У системі соціального захисту в разі безробіття необхідно розрізняти:

1) **допомогу** безробітним у соціальному страхуванні й 2) **допоміжні виплати** безробітним і членам їхніх сімей, які відрізняються між собою як за функціями, так і за фінансовою відповідальністю.

Страхування у разі безробіття ґрунтується на статистичній базі обліку та аналізу закономірностей ризику безробіття й прогностичних розрахунках. Воно має своїм важливим завданням профілактику безробіття, його зниження і поширюється на економічно активне зайняте населення. Фінансування має здійснюватись головним чином за рахунок доходів, тобто внесків застрахованих і роботодавців, а також асигнувань із Державного й місцевих бюджетів.

Допоміжні виплати мають переважно компенсаційний характер і спрямовані на підтримку найвразливішої частини населення та здійснюються за рахунок місцевих бюджетів.

Соціальний захист населення від безробіття нині здійснюється на основі Законів України **«Про зайнятість населення» (2013 р.)** і **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.)** через систему заходів, а саме:

- захист від необґрунтованої відмови працевлаштування;
- безкоштовне сприяння в доборі підходящої роботи та працевлаштування відповідно до нахилів, здібностей, професійної підготовки, освіти з урахуванням суспільних потреб;
- безплатне навчання безробітних новим професіям, перепідготовка у системі державної служби зайнятості;
- виплата безробітним допомоги по безробіттю.

Держава сприяє незайнятим громадянам у поповненні їхньої трудової діяльності та забезпечує їм **такі види компенсації**:

а) надання особистих гарантів працівникам, звільненим з підприємств, установ та організацій;

б) виплата стипендій у період перепідготовки та включення її в безробітний стаж;

в) надання додаткової матеріальної допомоги безробітному громадянину та членам його сім'ї з урахуванням наявності осіб похилого віку і неповнолітніх дітей.

Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць в день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці.

Видами забезпечення за Законом **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (ст. 7)** є:

- допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Відповідно до Закону України **«Про зайнятість населення»** зареєстровані безробітні мають право на:

1) безоплатне одержання від територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції:

- послуг з пошуку підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, в тому числі на громадські та інші роботи тимчасового характеру;
- консультаційних, інформаційних та профорієнтаційних послуг з метою обрання або зміни виду діяльності (професії);
- інформації про свої права та обов'язки як безробітного;
- відомостей про себе, які містяться в Єдиній інформаційно-аналітичній системі;

2) матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги;

3) збереження права на виплату допомоги по безробіттю на період участі у громадських та інших роботах тимчасового характеру (тривалістю до 180 днів, зокрема у разі заміщення тимчасово відсутнього працівника) у розмірах, встановлених до укладення ними строкового трудового договору на участь у таких роботах;

4) оскарження, у тому числі до суду, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, їх посадових осіб, що призвели до порушення прав щодо зайнятості особи.

Цей Закон визначає також **обов'язки зареєстрованих безробітних**:

1) самостійно або за сприяння територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, здійснювати активний пошук роботи, який полягає у вжитті цілеспрямованих заходів до працевлаштування, зокрема взяття участі у конкурсних доборах роботодавців;

2) відвідувати територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, в якому він зареєстрований як безробітний у визначений і погоджений з ним час, але не рідше ніж один раз на тридцять календарних днів;

3) дотримуватися письмових індивідуальних рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню, зокрема брати участь у заходах, пов'язаних із сприянням забезпеченню зайнятості населення;

4) інформувати територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, протягом трьох робочих днів про обставини припинення реєстрації,

Відповідальність за достовірність поданих до центру зайнятості покладається на зареєстрованого безробітного.

Видами соціальних послуг за Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (ст. 7) та Законом України «Про зайнятість населення» є:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях;

- профорієнтація;

- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян які мають додаткові гарантії працевлаштування, компенсації ;

- надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації за створення робочих місць;

- надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності відповідно до статті 30 Закону України «Про зайнятість населення» ;

- здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно;

- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

У разі необхідності для проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації особа:

- направляється до закладів охорони здоров'я для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства;

- забезпечується місцем проживання на період проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації та їй компенсуються витрати на проїзд до місця проходження навчання та у зворотному напрямку в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, за погодженням з правлінням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Державні служби зайнятості безкоштовно сприяють в доборі підходящої роботи та працевлаштуванню відповідно до нахилів, здібностей, професійної підготовки, освіти з урахуванням суспільних потреб.

Одним із основних напрямів діяльності центру зайнятості є організація професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних громадян. Професійне навчання фахівців з числа безробітних проводиться відповідно до потреб місцевого ринку праці. На замовлення роботодавця на підставі угоди, за рахунок коштів Фонду, служба зайнятості організовує підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації громадян за тими спеціальностями, в яких є потреба.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття створюється для управління страхуванням на випадок безробіття, акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України.

Законом «**Про зайнятість населення**» також встановлюються (ст. 22) умови та тривалість виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу.

Застраховані особи, визнані у встановленому порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески, мають право на допомогу по безробіттю.

Розмір допомоги по безробіттю відповідно Закону «**Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття**» (ст. 23) виплачується залежно від страхового стажу, до якого прирівнюється і загальний трудовий, а саме:

- до 2 років – 50 %;
- від 2 до 6 років – 55 %;
- від 6 до 10 років – 60 %;
- понад 10 років – 70 %.

Період відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій (за винятком пенсії по інвалідності) та виплат за страхуванням на випадок безробіття, включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску.

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів – 100 %;
- протягом наступних 90 календарних днів – 80 %;
- надалі – 70 %.

Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років.

Для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 720 календарних днів.

Допомога по безробіттю виплачується з 8 дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в державній службі зайнятості.

Допомога по безробіттю може виплачуватися одноразово для організації підприємницької діяльності безробітними, які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи.

Одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності здійснюється протягом 14 днів після дня здійснення державної реєстрації юридичної особи, фізичної особи - підприємця.

Допомога по безробіттю особам, які звільнилися з останнього місяця роботи за власним бажанням без поважних причин, призначається відповідно до частин першої та другої цієї статті, і її виплата починається з 91-го календарного дня.

Допомога по безробіттю не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом.

Зазначимо, що в умовах воєнного стану запроваджується особливий порядок виплати допомоги по безробіттю.

Під час дії воєнного стану максимальний розмір допомоги по безробіттю не може перевищувати розмір мінімальної зарплати, встановленої законодавством на 1 січня календарного року. У 2023 р. – це 6700 грн.

Мінімальний розмір допомоги для застрахованих осіб, які протягом 12 місяців перед реєстрацією в Центрі зайнятості мають страховий стаж менш як сім місяців – 1 тис. грн.

Допомога по безробіттю призначається з першого дня після дня надання статусу безробітного та в період дії воєнного стану не може перевищувати 90 календарних днів.

Водночас для осіб передпенсійного віку (за рік до досягнення відповідного віку та за наявності необхідного для призначення пенсії за віком страхового стажу) тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів.

У липні 2022 року уряд презентував програму **«Робота»**. Цей проєкт охоплює шість грантових програм, спрямованих на стимулювання підприємницької діяльності.

Ідеться про відкриття чи розвиток власного бізнесу, грантів на створення й розвиток переробних підприємств, закладки саду та виноградарства, тепличного господарства, підтримки ІТ-стартапів та старту в ІТ-сфері.

У межах програми сьогодні можна безповоротно отримати до 8 млн грн.

Гранти надаються, щоб створити нові робочі місця. Це є основною вимогою при отриманні коштів. Очікується, що завдяки програмі буде створено 300 тис. нових робочих місць.

Виплата допомоги по безробіттю припиняється у разі:

- 1) працевлаштування безробітного;
- 2) поновлення безробітного на роботі за рішенням суду;
- 3) вступу до навчального закладу на навчання з відривом від виробництва;
- 4) відрахування із навчального закладу;
- 5) призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;

6) набрання законної сили вироком суду про позбавлення волі безробітного або направлення його за рішенням суду на примусове лікування;

7) призначення чи отримання права на призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, пенсії за вислугу років або досягнення особою встановленого законом пенсійного віку;

8) призначення виплати на підставі документів, що містять неправдиві відомості;

9) подання письмової заяви про бажання здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

10) подання письмової заяви про відмову від послуг державної служби зайнятості;

11) зміни місця проживання;

12) закінчення строку їх виплати;

13) зняття з обліку за невідвідування без поважних причин державної служби зайнятості 30 і більше календарних днів;

14) відмови безробітного від двох пропозицій підходящої роботи або від двох пропозицій проходження професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості, у тому числі осіб, які вперше шукають роботу та не мають професії (спеціальності);

15) відмови від роботи за спеціальністю, професією, набутою після професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості;

16) смерті безробітного.

Допомога на поховання. Допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачується особам, які здійснювали поховання, у розмірі прожиткового мінімуму.

У разі смерті безробітного, що є особою з інвалідністю, або особи, яка перебувала на його утриманні, за вибором осіб, які здійснювали поховання, виплачується допомога на поховання за цим Законом або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання за іншими законодавчими актами.

Додаткові гарантії щодо працевлаштування.

Пунктом 1 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» визначено, що держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, у тому числі:

а) самотнім особам, які мають дітей віком до шести років;

б) самотнім матерям, які мають дітей віком до 14 років або дітей з інвалідністю, утримує без одного з подружжя особу з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) та/або особу з інвалідністю I групи (незалежно від причини інвалідності);

в) особам, звільненим після відбуття покарання або примусового лікування;

г) молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу;

г) особи, яким до настання права на пенсію за віком відповідно залишилося 10 і менше років;

д) особи з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку

е) особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу

є) учасники бойових дій;

ж) непрацюючі працездатні особи, які отримують державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям;

з) особи, стосовно яких згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» (2022 р.) встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення.

Для працевлаштування зазначених категорій громадян місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості **бронюють на підприємствах**, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, з чисельністю понад 20 осіб до 5 % загальної кількості робочих місць за робітничими професіями, у тому числі з гнучкими формами зайнятості.

Прийняте рішення органом місцевої виконавчої влади щодо бронювання робочих місць є обов'язковим для виконання як підприємством, так і місцевим центром зайнятості.

Підприємства зобов'язані працевлаштувати громадян, які потребують соціального захисту, на заброньовані робочі місця за направленням Державної служби зайнятості і в тижневий термін повідомити центр зайнятості. У разі відмови у працевлаштуванні громадян підприємства повідомляють про це Державну службу зайнятості з викладенням мотивів відмови у прийнятті на роботу.

3. Мінімальна заробітна плата та її гарантії в системі соціального захисту

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання.

Мінімальна заробітна плата, відповідно до Закону України «Про оплату праці» (ст. 3) – це законодавчо встановлений розмір заробітної

плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг робіт). До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Розмір мінімальної заробітної плати згідно із Законом України «Про оплату праці» (ст. 9) визначається з урахуванням:

- вартісної величини мінімального споживчого бюджету з поступовим зближенням рівнів цих показників у міру стабілізації та розвитку економіки країни;
- загального рівня середньої заробітної плати;
- продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

Мінімальна заробітна плата, як визначено частиною другою ст. 9, встановлюється у розмірі, не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про оплату праці» розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів, як правило, один раз на рік при затвердженні Державного бюджету України з урахуванням пропозицій, вироблених на переговорах представників професійних спілок, власників або вповноважених ними органів, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення Генеральної угоди.

Розмір мінімальної заробітної плати переглядається залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів.

У 2022 році мінімальна зарплата в Україні підвищувалася один раз. До 1 жовтня 2022 року мінімальна зарплата в Україні становила 6500 гривень, після підвищення і зараз вона становить 6700 гривень. У 2023 році мінімальну заробітну плату в Україні у зв'язку із військовою агресією підвищення мінімальної зарплати не планується.

До державних норм і гарантій відносять також норми оплати праці за роботу в надурочний час; у святкові, неробочі та вихідні дні; у нічний час; за час простою не з вини працівника; за продукцію, що виявилася браком не з вини працівника. Держава регулює і гарантує доплати працівникам, які молодші 18 років, за скороченої тривалості робочого дня, оплату щорічних відпусток, за час виконання державних обов'язків та підвищення кваліфікації, обстеження в медичному закладі, при переведенні за станом здоров'я чи через вагітність на легшу нижчеоплачувану роботу, при різних формах виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших спеціальностей; для донорів; при переїзді на роботу до іншої місцевості, при службових відрядженнях тощо.

Більш повний перелік державних норм і гарантій в оплаті праці та порядок їх застосування визначено в ст. 12 Закону України «Про оплату

праці». Норми і гарантії в оплаті праці, передбачені частиною першою цієї статті та Кодексом законів про працю України є мінімальними державними гарантіями.

4. Індexсація заробітної плати працюючих як елемент захисту в умовах інфляції

Ще одна складова системи соціального захисту населення це індексація грошових доходів відповідно до рівня цін. Вона практикується в усіх розвинутих країнах. В Україні вона здійснюється відповідно до ст. 5 Закону України «**Про індексацію грошових доходів населення**» (1998 р.) і Постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р., якою затверджено **Порядок проведення індексації грошових доходів населення.**

Згідно з цими документами підвищення грошових доходів громадян у зв'язку з індексацією здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, в якому офіційно опубліковано індекс споживчих цін, що обчислюється з наростаючим підсумком у разі, коли він перевищив на 103% величину порога індексації. Базою для обчислення індексу споживчих цін є січень 1998 р.

Індexсації підлягають грошові доходи, які одержують громадяни в гривнях на території України і не мають разового характеру:

- пенсії;
- стипендії;
- оплата праці (грошове забезпечення);
- суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника;
- розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі.

Індexсації підлягають грошові доходи населення в межах прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб. Частина грошових доходів, яка перевищує прожитковий мінімум, встановлений для відповідних соціальних і демографічних груп населення, індексації не підлягає.

Приклад *Заробітна плата за грудень 2022 року – 10 000 грн. Останнє підвищення зарплати було в січні 2021 року. Індexсації підлягає 2 684 грн (розмір ПМ для працездатних осіб з 1 грудня 2022 року). Не підлягає індексації 7 316 грн (10 000 – 2 684).*

За рішенням органів місцевого самоврядування за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету може здійснюватися індексація грошових доходів населення з урахуванням регіонального індексу споживчих цін, якщо він не нижчий, ніж у цілому по Україні, та в межах регіонального

прожиткового мінімуму для працездатної особи, затвердженого в розмірі, не нижчому від встановленого відповідно до Закону «Про прожитковий мінімум» (1999 р.).

Розв'язана Російською Федерацією війна проти України внесла зміни у порядок індексації доходів. Затверджений Урядом Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» передбачає, що індексації виплат у 2023 році не буде. Таким чином з 1 січня 2023 року до 31 грудня 2023 року підприємство не зобов'язано проіндексувати заробітну плату робітника, навіть якщо в нього є на це право. Скасувати індексацію підприємство має право, але не зобов'язано. Кодекс законів про працю, зокрема стаття 91, передбачає дозвіл підприємствам за рахунок власних грошових резервів нараховувати працівникам додаткові кошти, які виходять за обсяг тих, що зазначені законодавством. Таким чином, підприємство з власної ініціативи може вирішити питання про продовження нарахування індексації зарплати підлеглому та зазначити таке рішення в колективному договорі.

Питання для самоконтролю:

1. Які міжнародні документи регулюють захист соціальних прав економічно-активного населення?
2. Які вітчизняні нормативно-правові акти регулюють захист соціальних прав економічно-активного населення?
3. Хто відноситься до категорії «економічно активне населення»?
4. Розкрийте складові соціального захисту економічно активного населення.
5. Хто вважається безробітним за українським законодавством?
6. Які основні шляхи захисту безробітних в Україні?
7. Які види забезпечення передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»?
8. Які права та обов'язки мають зареєстровані безробітні?
9. Які види послуг безробітним передбачені Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»?
10. Яка ситуація з безробітними на ринку праці в Україні на сучасному етапі?
11. Як визначається розмір та тривалість виплати допомоги по безробіттю?
12. За яких умов може бути виплачена одноразова допомога по безробіттю?
13. Який встановлено максимальний розмір допомоги по безробіттю?
14. На кого поширюються і як забезпечуються додаткові гарантії з працевлаштування?

15. Що таке мінімальна заробітна плата і як вона визначається?
16. З якою метою здійснюється індексація доходів населення?
17. Які грошові доходи підлягають індексації?
18. Що змінилось в індексації заробітної плати у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації в Україну?

Теми для рефератів:

1. Основні права працівників у Європейській соціальній хартії.
2. Захист трудових прав дітей та молоді.
3. Забезпечення необхідних умов для поєднання материнства і роботи.
4. Соціальні права безробітних.
5. Соціальна робота з безробітними.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Європейська соціальна хартія (оновлена). Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/994_062.
2. Конституція України. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
3. Кодекс законів про працю. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14
5. Закон України «Про зайнятість населення». Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

Науково-методичні видання:

6. Гапочка В. М. Соціальний захист безробітних: реалії сьогодення Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2022. Вип. 74(1). С. 171-175.
7. Горобець А. С. Система організаційно-правових форм соціального захисту безробітних. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2016. Вип. 22. С. 91-94.
8. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. Режим доступу <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16223>
9. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/ZIMjyAs>

ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ І ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

План

1. Загальна характеристика законодавства з пенсійного забезпечення.
2. Отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи.
3. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.
4. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію.

1. Загальна характеристика законодавства з пенсійного забезпечення.

Запровадження пенсійного забезпечення стало важливою віхою в утвердженні соціальних прав людини. Перші військові пенсії з'явилися у Стародавньому Римі за часів Ю.Цезаря. Воїни, життя яких проходило у битвах, на старості років отримували землі, рабів, що забезпечувало їм безбідну старість. В Середньовіччі соціальним забезпеченням німецьких, хворих і старих людей займалися члени сім'ї, а також установа, до якої належала особа (церква, цех, селянська громада, чернечий орден тощо).

З бурхливим розвитком промисловості у другій половині XIX ст. починає стрімко зростати міське населення. У містах середньовічні форми соціальної підтримки старих вже не спрацьовували. Це стало загрозою для соціального благополуччя у містах, оскільки люди, позбавленні засобів існування здатні були на будь-які протестні вчинки. Тому соціальним забезпеченням поступово починає займатися держава. Вона впроваджує соціальне законодавство, що починає регулювати економічні відносини між роботодавцями та працівниками, вимагає соціальної охорони робітників і службовців на випадок хвороби, інвалідності, старості тощо.

Засновником системи державного соціального забезпечення вважається німецький канцлер Отто фон Бісмарк. Саме він уперше запровадив закони про медичне страхування, страхування на випадок інвалідності, страхування на випадок нещасного випадку та пенсію на старість.

В СРСР введено т. зв. державне соціальне забезпечення, яким займається фонд соціального забезпечення. Фонд формується з відрахувань із прибутків підприємств та організацій у встановленому законом розмірі та з дотацій з державного бюджету. З нього виплачуються допомоги для тимчасово непрацездатних робітників і службовців, вагітним жінкам, а також пенсії.

Існували такі види пенсій як пенсії на старість, інвалідність і в разі втрати годувальника (їх отримують непрацездатні члени родини, що були на утриманні померлого робітника, службовця, військового). Крім цього, є

ще пенсії за вислугу років (їх отримують учителі, лікарі, ветеринари, агрономи, військові, робітники культури та ін.). Окремим видом пенсій були персональні пенсії, які призначаються за особливі заслуги перед режимом.

Із здобуттям незалежності в Україні починає модернізовуватись пенсійна система. У 1993 р. була розроблена і прийнята Концепція соціального забезпечення України, яка передбачала реформування соціального захисту працюючого населення, зокрема запровадження соціального страхування. В липні 2003 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «**Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування**» та Закон України «**Про недержавне пенсійне забезпечення**», які вступили в дію з 1 січня 2004 року.

Закон «**Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування**» визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим Законом, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбаченим цим Законом.

Законом визначенні важливі поняття у сфері пенсійного забезпечення.

Накопичувальний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до цього Закону, акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених цим Законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі, передбачені цим Законом;

Недержавний пенсійний фонд – недержавний пенсійний фонд, який створений та діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення.

Пенсійні виплати – грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюються у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати

Пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом.

Пенсіонер – особа, яка відповідно до цього Закону отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених цим Законом.

Страхові внески – кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Система пенсійного забезпечення в Україні трирівнева.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять **систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему **накопичувального пенсійного забезпечення**.

Другий (накопичувальний) рівень пенсійного страхування в Україні досі не введено через відсутність необхідних соціально-економічних передумов.

Суб'єктами системи пенсійного забезпечення в Україні є:

- застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, – члени їхніх сімей та інші особи;
- страхувальники;
- Пенсійний фонд;
- уповноважений банк;

- підприємства, установи, організації (далі - організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами **системи накопичувального** пенсійного забезпечення є:

- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;

- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;

- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;

- зберігач;

- страхові організації.

Загалом пенсійне забезпечення також базується на Конституції України, Законах України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1998 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1993 р.), «Про недержавне пенсійне забезпечення» (1993 р.), «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (1992 р.), міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються:

- види пенсійного забезпечення;
- умови участі в пенсійній системі чи її рівнях;
- пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат;

- джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення;

- умови, норми та порядок пенсійного забезпечення;

- організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення.

Законом країни «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначаються:

- принципи та структура системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- коло осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;

- види пенсійних виплат;
- умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат;
- пенсійний вік чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на призначення пенсії за віком;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- порядок здійснення пенсійних виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням;
- порядок використання коштів Пенсійного фонду та накопичувальної системи пенсійного страхування;
- організація та порядок здійснення управління в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб - підприємців;
- права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;
- заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;
- рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу);
- солідарності та субсидування в солідарній системі;
- фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;
- спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;
- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених цим Законом;
- гласності, прозорості та доступності діяльності Пенсійного фонду;

- обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;
- цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм цього Закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

2. Отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи.

Право на отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи мають:

1) громадяни України, які застраховані згідно із цим Законом та досягли встановленого цим Законом пенсійного віку чи визнані особами з інвалідністю в установленому законодавством порядку і мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж, а в разі смерті цих осіб - члени їхніх сімей, зазначені у статті 36 цього Закону, та інші особи, передбачені цим Законом;

2) особи, яким до дня набрання чинності цим Законом була призначена пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» або була призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) за іншими законодавчими актами, але вони мали право на призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення» – за умови, якщо вони не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших джерел, а також у випадках, передбачених цим Законом, – члени їхніх сімей.

Особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески в порядку та розмірах, встановлених законом, до солідарної системи та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, мають право на умовах, визначених цим Законом, на отримання пенсії і соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду та/або отримання довічної пенсії чи одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.

Відповідно до цього Закону в **солідарній системі** призначаються такі пенсійні виплати:

- 1) пенсія за віком;
- 2) пенсія по інвалідності;

3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

За рахунок коштів **накопичувальної системи** пенсійного страхування, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду або на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних **недержавних пенсійних фондах** - суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення, здійснюються **такі пенсійні виплати**:

- довічні пенсії
- одноразова виплата.

У солідарній системі надаються соціальні послуги за рахунок коштів Пенсійного фонду. До соціальних послуг належить допомога на поховання пенсіонера.

Законодавством передбачено право вибору пенсійних виплат. Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника), призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб - підприємців, осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи (надають послуги) на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

2) фізичні особи – підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;

3) особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;

4) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах та консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

5) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України;

6) особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях та отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на таких посадах;

7) особи, які проходять **строкову** військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, Службі безпеки України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;

8) особи, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, при усиновленні дитини;

9) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку та за висновком закладу охорони здоров'я **потребує постійного стороннього** догляду, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства;

10) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, а також особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;

11) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), поліцейські, особи рядового і начальницького складу, у тому числі ті, які проходять військову службу під час особливого періоду, визначеного законами України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий "Про військовий обов'язок і військову службу»;

12) патронатні вихователі, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

13) члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

Законом передбачена **добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**. На неї мають право особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно, у тому числі особи, які навчаються у вищих

навчальних закладах за денною формою навчання, а також в аспірантурі та докторантурі, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Зазначені особи можуть брати добровільну участь у солідарній системі або в накопичувальній системі пенсійного страхування, або одночасно в обох системах відповідно до укладеного договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Пенсії залежать від страхових внесків. Платниками страхових внесків до солідарної системи є страхувальники і застраховані особи. Платниками страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування є застраховані особи. Сплата страхових внесків здійснюється виключно в грошовій формі шляхом внесення відповідних сум страхових внесків до солідарної системи на банківські рахунки виконавчих органів Пенсійного фонду, а сум страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування - на банківський рахунок Накопичувального фонду або на банківський рахунок обраного застрахованою особою недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Права та обов'язки застрахованої особи

Застрахована особа має право:

- 1) отримати в установленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 2) отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі;
- 3) вимагати від страхувальника сплати страхових внесків, у тому числі в судовому порядку;
- 4) отримувати безоплатно відомості, внесені до її персональної облікової картки з системи персоніфікованого обліку та Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- 5) звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- 6) обирати або змінювати в порядку, визначеному законом, страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій;
- 7) обирати порядок здійснення виплати пенсії;
- 8) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії страхувальника, виконавчих органів Пенсійного фонду, їх посадових осіб та

інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

9) на отримання пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених цим Законом;

10) залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків з дотриманням вимог цього Закону;

11) достроково розривати договір про добровільну участь у порядку, визначеному цим Законом;

11) обирати недержавний пенсійний фонд - суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення на умовах та в порядку, визначених законом;

12) змінювати відповідний недержавний пенсійний фонд - суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення, але не частіше одного разу на два роки;

13) інші права.

Застрахована особа зобов'язана:

1) пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страховальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду;

2) надавати на вимогу страховальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

3) повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення;

4) укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації згідно із цим Законом);

5) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом, а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону.

Важливою складовою реалізації права на пенсію є страховий стаж.

Страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

Період, протягом якого особа, яка підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття, отримувала допомогу по безробіттю (крім одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та матеріальну допомогу у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, включається до страхового стажу.

Час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до стажу роботи із шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і у пільгових розмірах.

Страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, є **не меншою, ніж мінімальний страховий внесок**.

Умови призначення пенсії за віком у солідарній системі.

Починаючи з **1 січня 2020** року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу: з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року – не менше 27 років. Потім щороку необхідний стаж зростатиме на 1 рік. Починаючи з 1 січня 2028 року він становитиме 35 років.

Хто не набув необхідного стажу для призначення пенсії за віком, їм може бути таке пенсія призначена при досягненні 63 (65) років і при наявності вказаного у законодавстві стажу. Так, право на призначення пенсії за віком після досягнення 63-річного віку у 2028 р. матимуть особи, які набули страхового стажу від 25 до 30 років. А поки для такої пенсії стаж страховий має бути у межах:

- з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – від 20 до 30 років;
- з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – від 21 до 31 року;
- з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – від 22 до 32 років;
- з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – від 23 до 33 років;
- з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – від 24 до 34 років;

Право на призначення пенсії за віком після досягнення після досягнення **65-річного віку** у 2028 р. матимуть особи, які набули страхового стажу від 15 до 25 років. А поки для такої пенсії стаж страховий має бути у межах:

- з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – від 15 до 20 років;
- з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – від 15 до 21 року;
- з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – від 15 до 22 років;
- з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – від 15 до 23 років;

з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – від 15 до 24 років.

Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

За кожний повний рік страхового стажу понад встановлений необхідний збільшується на 1 відсоток розміру пенсії. Наявний в особи понаднормовий страховий стаж не може бути обмежений.

З 1 січня 2018 року для осіб, які досягли віку 65 років, **мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі 40 відсотків мінімальної заробітної плати**, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу, передбаченого Законом.

Особи, яким установлено інвалідність, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

для осіб з інвалідністю I групи:

- до досягнення особою 25 років включно – 1 рік;
- від 49 років до досягнення особою 53 років включно – 9 років;
- від 54 років до досягнення особою 59 років включно – 10 років;

для осіб з інвалідністю II та III груп:

- до досягнення особою 23 років включно – 1 рік;
- від 52 років до досягнення особою 55 років включно – 13 років;
- від 56 років до досягнення особою 59 років включно – 14 років.

Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: особам з інвалідністю I групи – 100 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю II групи – 90 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю III групи – 50 відсотків пенсії за віком.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається **непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника**, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а також у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), – **незалежно від тривалості страхового стажу**. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку;

2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років.

Діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти - до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності - один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається **в розмірі:**

- на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника
- на двох та більше непрацездатних членів сім'ї – 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками.

Дітям-сиротам пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірах, визначених частиною першою цієї статті, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку – довічно.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна **спільна пенсія**.

На вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується окремо.

3. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.

Застрахована особа, яка відповідно до закону є учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, має право на отримання

довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, за умови досягнення пенсійного віку, передбаченого.

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією, виходячи з суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

Умови та порядок отримання одноразової виплати.

У разі якщо сума належних учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування на момент набуття права на пенсію пенсійних коштів **не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії**, визначеної національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, то ця особа (а в разі її смерті – члени її сім'ї чи спадкоємці) **має право на отримання одноразової виплати.**

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування за бажанням має право додатково за свій рахунок перерахувати на свій накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді кошти в сумі, якої не вистачає для забезпечення оплати договору страхування довічної пенсії.

Види довічних пенсій

- довічна пенсія з установленим періодом,
- довічна обумовлена пенсія,
- довічна пенсія подружжя.

Довічна пенсія з установленим періодом – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії.

Довічна обумовлена пенсія – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера.

У разі якщо загальна сума довічної обумовленої пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума, обумовлена в договорі страхування довічної пенсії, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної.

Довічна пенсія подружжя – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті - його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку протягом їх життя.

4. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію.

Пенсійна реформа передбачає, що ті люди, котрі досягли 60 років, але ще не можуть піти на заслужений відпочинок, претендують на **тимчасову соціальну допомогу**, а при досягненні віку 63 роки їм нараховують пенсію. Головна умова – мати на цей час **не менше 15 років** трудового стажу. Також, на момент оформлення допомоги людина має бути безробітною.

Сталої суми соціальної «пенсії» немає. Її визначатимуть як різницю між прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність, і середньомісячним сукупним доходом сім'ї на одну особу за попередні 6 місяців.

На допомогу не може розраховувати людина, яка отримує іншу пенсію. Наприклад, через інвалідність. Або ж веде будь-яку діяльність, від якої отримує дохід. **Не платитимуть її також, якщо:**

- хтось із членів сім'ї протягом останніх півроку здійснив покупку суму більше 50 тисяч гривень;
- середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні півроку перевищує 100% прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб;
- під час вибіркової перевірки виявлені додаткові джерела для існування, не зазначені в декларації про доходи та майно (здавання в оренду житлового приміщення (будинку), заробіток членів сім'ї, які офіційно не працевлаштовані тощо),
- у власності особи або членів її сім'ї є друга квартира (будинок), загальна площа якої перевищує 21 кв. м на одного члена сім'ї та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю, чи більше одного автомобіля (іншого транспортного засобу, механізму).

Загалом рішення про призначення соціальної пенсії приймає управління соціального захисту населення.

Особа, яка не має права на отримання пенсії **по досягненню 65 років** має **право на соціальну допомогу** згідно із Законом «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю – щомісячна державна допомога, що надається відповідно до норм цього Закону у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

Призначається така допомога **довічно**.

Розмір державної соціальної допомоги – 30 відсотків розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Питання для самоконтролю

1. Які закони України регулюють пенсійне забезпечення в державі?
2. Хто акумулює страхові внески застрахованих осіб.
3. Що таке пенсія, пенсійні виплати.
4. Яка є структура пенсійного забезпечення в Україні?
5. Хто виступає суб'єктами пенсійного забезпечення у солідарній та накопичувальній системах?
6. Що визначається виключно Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»?
7. Які принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні?
8. Хто має право на отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи?
9. Які передбачені види пенсійних виплат і соціальних послуг у солідарній та накопичувальній системах?
10. Хто підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»?
11. Хто виступає страхувальниками відповідно до Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»?
12. Які передбачені права та обов'язки застрахованої особи?
13. Розкрийте поняття страхового стажу.
14. Розкрийте умови призначення пенсії за віком в солідарній системі.
15. Який мінімальний розмір пенсії за віком в солідарній системі?
16. Розкрийте умови призначення та розміри пенсії по інвалідності в солідарній системі.
17. Розкрийте умови призначення та розміри пенсії у зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі.
18. Які існують види пенсійних виплат за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування?
19. Кому призначається державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію?
20. Який розмір і тривалість виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію?

Теми для рефератів:

1. Пенсійна реформа в Україні.
2. Особливості солідарної системи пенсійного страхування.
3. Особливості добровільного пенсійного страхування в Україні.

4. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.

5. Особливості нарахування пенсій при відсутності страхового стажу.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Конституція України. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 року. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

3. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18 травня 2004 року. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>

4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

5. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 року. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

Науково-методичні видання:

1. Кропельницька С.О., Солоджук Т.В. Соціальне страхування : навч. посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2016, 336 с.

2. Лондар С. Л. Недержавне пенсійне забезпечення як чинник розвитку людського потенціалу в Україні. Освітня аналітика України. 2022. Вип. 1. С. 5-18.

3. Соціальне страхування : підруч. / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. 516 с.

4. Сіньова Л. Пенсійне забезпечення як різновид соціальної функції держави. Публічне право. 2018. № 3. С. 164-174.

5. Павловська Л., Мрачковська К. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 10. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_10_55.

6. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с. Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16223>.

7. Свиридовська А. О. Пенсійне забезпечення в Україні в період воєнного стану. Наукові праці НДФІ. 2022. Вип. 1. С. 146-155.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ.

План

1. Правове забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.
2. Соціальні допомоги сім'ям з дітьми.
3. Соціальний захист багатодітних сімей.

1. Правове забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Сім'я, діти, молодь є демографічними групами, які знаходяться в центрі соціальної політики. У 2001 р. в Україні прийнято Закон від 21 червня 2001 р. № 2558-14 «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», який регулює правові аспекти соціальної підтримки з сім'ями, дітьми та молоддю. Він визначає основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи з цими демографічними групами:

- визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді;
- організація та здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, надання їм соціальних послуг;
- здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю;
- забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг;
- створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї;
- сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей;
- розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі;
- здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей;

- інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

- сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством;

- розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

- здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

- встановлення та зміцнення зв'язків з соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи.

Закон визначає суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю:

- уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю;

- фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

- об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації;

- юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді;

- волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

До уповноважених органів належать:

- органи виконавчої влади;

- органи місцевого самоврядування;

- центри соціальних служб та їх спеціалізовані формування;

- служби у справах дітей.

Саме від них залежить ефективність соціального захисту, який спрямований на такі **об'єкти:**

- сім'ї, діти, молодь;

- професійні та інші колективи;

- соціальні групи, щодо яких здійснюється соціальна робота.

Основними принципами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

- додержання і захист прав людини;

- адресність та індивідуальний підхід;

- доступність та відкритість;

- добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;

- гуманність;

- комплексність;
- максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- законність;
- соціальна справедливість;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Головними сферами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

- громадська;
- економічна;
- освітня;
- виховна;
- культурна;
- оздоровча.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, державне управління та контроль у цій сфері здійснюються на місцевому, регіональному, державному рівнях.

Соціальна робота передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді, планування, організацію, координацію та надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг.

Соціальна підтримка передбачає здійснення заходів, спрямованих на:

- формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей;
- розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- запобігання негативним явищам та їх подолання.

До основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, належать:

- соціальна профілактика
- соціальна реабілітація
- соціальний супровід
- консультування.

Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється шляхом надання комплексу соціальних послуг. Соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді надаються відповідно до законодавства.

Соціальна профілактика в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі передбачає здійснення:

- комплексних заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці;
- системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки;
- інформаційно-просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Соціальна реабілітація сімей, дітей та молоді передбачає здійснення:

- заходів, спрямованих на оптимізацію і коригування ставлення сімей, дітей та молоді до відповідального батьківства, формування у них навичок до самообслуговування, самостійного проживання та інтеграції в суспільство;
- соціального патронажу дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі, та молодих людей, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі.

Соціальний супровід сім'ї здійснюється на основі нормативних документів, затверджених Постановою КМУ від 13 липня 2018 р. «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах»:

- Повідомлення/інформація про сім'ю/особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах;
- Акт оцінки потреб сім'ї/особи;
- Звіт а результатами соціального супроводу сім'ї/особи;
- Соціальна картка сім'ї/особи;
- План соціального супроводу сім'ї/особи;
- Направлення сім'ї/особи до іншого суб'єкта для надання соціальних послуг.

Закон «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначає завданнями суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю:

- участь у виконанні загальнодержавних, регіональних та інших програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді;
- надання різноманітних соціальних послуг, соціально-медичної, психолого-педагогічної, правової, інформаційної, матеріальної та інших видів соціальної допомоги, консультування дітей та молоді;
- здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, реалізація системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання;

- впровадження державних соціальних стандартів і нормативів, нових форм, методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- здійснення інших повноважень у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до законодавства.

До здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг можуть залучатися волонтери відповідно до законодавства.

2. Державні допомоги сім'ям з дітьми.

Відповідно до Закону України «**Про державну допомогу сім'ям з дітьми**» від 21 листопада 1992 в нашій країні призначаються такі **шість видів державної допомоги сім'ям з дітьми**:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) допомога при народженні дитини;
- 3) допомога при усиновленні дитини;
- 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування
- 5) допомога на дітей одиницями матерям
- б) допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають за Законом «**Про державну допомогу сім'ям з дітьми**» усі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме:

- жінки, звільнені у зв'язку з ліквідацією підприємства (за умови звільнення з роботи не раніше ніж за 6 місяців до набуття права на одержання допомоги);
- підприємці, які не сплачують страхові внески до Фонду соціального страхування;
- аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки ЗВО і ПТО;
- жінки-військовослужбовці (ЗСУ, СБУ, Держприкордонслужба, поліція і т. д.);
- безробітні, зареєстровані у центрі зайнятості;

- непрацюючі жінки (домогосподарки).

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зазначеним у частині другій статті 4 Закону «**Про державну допомогу сім'ям з дітьми**», призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби); всі інші види державної допомоги сім'ям з дітьми призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника).

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей - 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1-4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 - до пологів та 90 - після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

Допомога жінці у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100% середньомісячного доходу (стипендії, заробітної плати, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо), але не менше 25% від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць, і не залежить від трудового стажу.

Одноразова допомога при народженні дитини і умови її призначення

Допомога при народженні дитини за Законом України «**Про державну допомогу сім'ям з дітьми**» надається одному з батьків дитини (опікуну).

Одноразова допомога, призначена опікуну, вважається власністю дитини. Допомога батькам при народженні дитини призначається на підставі свідоцтва про народження дитини. Опікунам зазначена допомога призначається на підставі рішення про встановлення опіки.

Допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня народження дитини. У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не призначається.

У разі, коли непрацююча особа, яка отримує одноразову допомогу при народженні дитини в органі праці та соціального захисту населення, виявила бажання працювати, виплата цієї допомоги продовжується зазначеним органом до закінчення строку її призначення.

Загальний розмір декретних виплат складає **41 280 гривень**. Однак отримати всю суму грошової допомоги за народження у батьків відразу не вийде, оскільки «дитячі» виплачуються в два етапи.

Перший – одноразова допомога (10 320 гривень) зараховується на банківський рахунок матері або батька через 1-2 місяці після оформлення допомоги.

Другий етап – сума, що залишилася (30 960 гривень) сплачується рівними частинами (**860 грн.**) протягом трьох років.

Для отримання допомоги протягом року після народження дитини в Управління соцзахисту слід надати наступні документи:

- оригінал і копії паспорта, заяву;
- оригінал і копія свідоцтва про народження дитини або копія рішення суду про усиновлення;
- банківські реквізити для перерахування виплат.

Виплата допомоги припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відмови отримувача допомоги від виховання дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- настання інших обставин, передбачених законодавством.

Виплата допомоги припиняється з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини, за рішенням органу, який призначив допомогу, та на підставі пропозицій органу опіки та піклування чи державного соціального інспектора органу праці та соціального захисту населення.

У разі влаштування дитини до дитячого закладу на повне державне утримання виплата допомоги здійснюється (поновлюється) органами праці та соціального захисту населення шляхом перерахування коштів на відкритий в установі уповноваженого банку рахунок дитини в порядку, затвердженому Міністерством праці та соціальної політики, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством освіти і науки і Міністерством фінансів.

Контроль за цільовим використанням допомоги та створенням належних умов для повноцінного утримання та виховання дітей здійснюється головними державними соціальними інспекторами та державними соціальними інспекторами органів праці та соціального

захисту населення разом з управліннями (відділами) у справах сім'ї, дітей та молоді і органами опіки та піклування шляхом проведення моніторингу виплат і використання допомоги, вибіркового обстеження окремих сімей.

Допомога при усиновленні дитини така ж і як при народженні.

Право на допомогу при усиновленні дитини має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя або один з них).

Допомога при усиновленні дитини призначається на підставі рішення про усиновлення дитини.

Допомога сім'ям на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

Згідно з законом, діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування і отримали статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, мають право на державну допомогу. Грошова допомога призначається і виплачується офіційним опікунам або піклувальникам дитини.

Сума допомоги з опіки і піклування становить 2 прожиткових мінімуми.

Зверніть увагу, що при отриманні на дитину пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги (крім соціальних допомог на дітей-інвалідів), розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома ПМ та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги.

Допомога одиноким матерям

Право на допомогу на дітей одиноким матерям мають одинокі матері (які не перебувають у шлюбі), одинокі усиновителі, якщо у свідоцтві про народження дитини (рішенні про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку державним органом реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновителя) дитини, а також мають вдови та вдівці з дітьми, мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або державну соціальну допомогу. Якщо одинока мати, одинокий усиновитель (вдова, вдівець), мати (батько) у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, уклали шлюб, то за ними зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи були усиновлені до шлюбу, за умови якщо ці діти не були усиновлені чоловіком (дружиною). Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиноким матерям, не має.

При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається за наявності відповідної довідки державного органу реєстрації актів цивільного стану про підстави внесення до книги реєстрації народжень відомостей про батька (матір) дитини. Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги, передбачених Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновителям (вдовам, вдівцям), матері (батьку) у разі смерті одного з батьків, шлюб між якими було розірвано до дня смерті, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, - до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років).

Надання грошової допомоги на дітей одиноких матерів регламентовано Постановою КМУ від 27 грудня 2001 р. **«Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми»**. Сума виплат становить різницю між 100% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

Допомога на дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів

Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів призначається дитині віком до 18 років. Аліменти від держави надаються у розмірі, що дорівнює різниці між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні 6 місяців.

Допомога на хворих дітей.

Право дітей з інвалідністю на отримання грошової допомоги регламентовано Законом України **«Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»**. Розмір фінансової допомоги встановлюється в процентному співвідношенні від прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян. На дітей з інвалідністю віком до 18 років - 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

З 2019 року сім'ї з важкохворими дітьми отримують нову допомогу. Це державна допомога на дітей, яким не встановлено інвалідність. Вона надається щомісячно в розмірі двох прожиткових мінімумів, встановлених для дітей відповідного віку на кожну хвору дитину та виплачується шість місяців. Це незалежно від одержання інших видів державної допомоги.

З 1 січня 2019 року набув чинності Закон **«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту осіб, які доглядають за хворими дітьми»**. Відповідно нього на

допомогу держави тепер можуть розраховувати сім'ї, які доглядають за дитиною, у якої діагностовано важкі перинатальні ураження нервової системи, важкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, важкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня.

Крім того, допомогу можуть оформити батьки дітей, які отримали важку травму, яким потрібна трансплантація органу або паліативна допомога. У всіх випадках допомогу можуть оформити сім'ї, які не отримують допомогу по інвалідності дитини.

Для оформлення допомоги у відділення соціального захисту населення треба надати:

- заяву про призначення допомоги встановленого зразка;
- паспорт або інший документ, що посвідчує особу;
- для опікунів, піклувальників та усиновлювачів також буде потрібно документ, що підтверджує їх повноваження;
- свідоцтво про народження дитини;
- довідка про захворювання дитини.

Допомога нараховується щомісяця в розмірі одного прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Ще одним видом підтримки сімей з дітьми є **пенсія по втраті годувальника**. Вона призначається на умовах, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». При цьому розмір пенсії по втраті годувальника залежить від страхового стажу та заробітку померлого годувальника. Якщо у померлого годувальника не було необхідного страхового стажу для призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, його дітям може бути призначена державна соціальна допомога. Гроші виплачуються щомісяця до досягнення дитиною повноліття. Студентам допомога по втраті годувальника надається до закінчення навчання, але не довше ніж до досягнення 23 років.

Сума державної соціальної допомоги по втраті годувальника встановлюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність: на одну дитину померлого годувальника – 100%, на двох – 120%, на трьох і більше дітей – 150%.

4. Соціальний захист багатодітних сімей.

В усіх цивілізованих країнах, у т.ч. в Україні, закони передбачають надання допомоги і пільг багатодітним сім'ям. Це потрібно не тільки для підтримки фінансового становища батьків, але й задля того, щоб подолати глобальну проблему старіння нації і сприяти підвищенню народжуваності.

В Україні, через високу вартість утримання малюка, мало хто наважується заводити більше двох дітей. Товари для догляду за дитиною

постійно дорожчають, ціни на одяг – недитячі, а придбати нову коляску – взагалі розкіш. Тому на допомогу батькам приходять держава. Вона намагається створити такі умови, щоб витрати на дітей були мінімальними.

Закон України «**Про охорону дитинства**» (2001 р.) визначає, що багатодітна сім'я - сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, - до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Для того, щоб отримати посвідчення багатодітної сім'ї, необхідно звернутися до районної держадміністрації за пропискою із такими документами:

- ксерокопії паспортів (усіх членів родини старше 16 років);
- копія свідоцтва про шлюб (якщо перебуваєте в ньому);
- копії свідоцтв про народження дітей;
- довідка про склад сім'ї (форма №3);
- фотографії членів сім'ї в розмірі 30х40 см;
- заява на отримання посвідчення;
- довідка із вузу про те, що дитина справді у ньому навчається;
- довідка з міської адміністрації, яка підтверджує, що ви вперше

подаєте документи на пільги багатодітним сім'ям.

Нормативно визначено термін у 10 днів, за який посвідчення має бути готовим. Цей документ гарантує право сім'ї на отримання знижок, виплат і пільг від держави.

Пільги багатодітним сім'ям на податки

Податкова соціальна пільга. Кожен громадянин України щомісяця платить прибутковий податок у розмірі 18% від зарплати. Право на податкову пільгу мають і багатодітні сім'ї. Якщо батьки утримують двоє і більше неповнолітніх дітей, вони можуть зменшити платіж з урахуванням витрат на кожну дитину.

Процес застосування пільги у податковій для багатодітних сімей такий:

- із заробітної плати віднімається сума пільги;
- ПДФО (податок на доходи фізичних осіб) нараховується на залишок.

Оформити пільгу може один або одразу обоє батьків. А мати/батько-одинак у багатодітній родині має право на ПСП у розмірі 150-200%.

Пільги багатодітним сім'ям із податку на нерухоме майно належить отримувати батькам, які виховують 5 або більше неповнолітніх

дітей. Згідно з умовами ст. 266 Податкового кодексу, такі сім'ї можуть не платити податки на квартири, будинки, господарські будівлі та прибудови, гаражі, офісні приміщення тощо.

Пільги багатодітним сім'ям із земельного податку мають батьки, які виховують 3 і більше дітей віком до 18 років. Такі родини звільняються від зобов'язань щодо сплати зазначеного податку, згідно зі ст. 281 Податкового кодексу.

Пільги за комунальні послуги багатодітним сім'ям.

З кожним роком вартість користування комунальними послугами зростає. Багато людей не в змозі перекривати рахунки, які щомісяця надходять у платіжках. Це ускладнює ситуацію у багатодітних сім'ях. Вони ж не лише утримують 3 і більше малюків, а й часто один з батьків перебуває у декреті та не приносить доходу.

Закони України захищають право багатодітних батьків на пільги зі сплати за комунальні послуги. Знижки надаються тільки тим, хто живе не більше, ніж на 2700 грн на людину на місяць. У розрахунок беруться виключно офіційні доходи батьків.

Ось які є **комунальні пільги** багатодітним сім'ям:

1. **Квартплата** зменшена на 50%. У розрахунок береться 21 м² на людину і додатково 10,5 м² на сім'ю.
2. **Комунальні послуги** – газ, електрика, тепло, вода тощо – обходяться у півціни.
3. **Абонентська плата за стаціонарний телефон** зменшена удвічі.

Пільги багатодітним сім'ям на житло і будівництво.

Не кожен може собі дозволити придбати квартиру або побудувати будинок. А у багатодітної сім'ї шанси самотійно накопичити на житло іще менші. Проте усе не так погано: за рахунок державних пільг багатодітна сім'я має право:

- на першочергове отримання приміщення із житлового фонду соціального призначення;
- безкоштовно приватизувати житло, яке ця сім'я займає;
- використовувати пільги на будівництво і ремонт, які держана надає багатодітним сім'ям.

Пільги на медичне обслуговування та оздоровлення.

Діти з багатодітних сімей можуть користуватися деякими видами пільг, пов'язаних із медичним обслуговуванням та оздоровленням. А саме:

- отримувати безкоштовно ліки, прописані у рецептах лікарем;
- за рахунок держави проходити щорічне медичне обстеження і лікування в стаціонарі у державних медичних установах;
- безкоштовно ставити зубні протези;
- позачергово обслуговуватися у лікарнях, поліклініках, аптеках;

- раз на рік протягом 21 дня безкоштовно проходити курс оздоровлення в дитячих санаторіях.

Пільги на навчання багатодітним сім'ям.

Багатодітні батьки економлять і на платі за освіту своїх вихованців. Пільги на навчання є, починаючи з самого юного віку і закінчуючи навчанням дитини у вузі:

Пільги багатодітним сім'ям за дитячий садок надаються у вигляді знижки 50% на сплату за харчування у державних садках. Якщо ж сім'я малозабезпечена, за харчування для її дітей повністю сплачує держава. Перебування у дитячому садку для вихованців багатодітних сімей повністю безкоштовне.

Якщо дитина живе у сім'ї з 5 і більше дітей до 18 років, вона звільняється від плати за навчання у ПТУ і вузах. Єдина умова: такі пільги багатодітним сім'ям при вступі до вузу надаються тільки на першу освіту дитини і тільки до 23 років.

Пільги на проїзд багатодітним сім'ям.

Вихованці багатодітних сімей в Україні мають право на безкоштовний проїзд на всіх видах автомобільного та залізничного транспорту, крім таксі. Також діти можуть не сплачувати за проїзд у приміському, міжміському, міжобласному транспорті (в автобусах, поїздах, електричках), незалежно від місця проживання і напрямку переміщення дитини територією України.

Пільги для багатодітних батьків.

Батьки 3 і більше дітей також мають пільги, пов'язані з роботою, відпусткою і пенсією. Зокрема:

- оплачувана відпустка у них довша на 7-17 днів, залежно від кількості малолітніх вихованців. Непрацюючим батькам період догляду за дітьми до 16 років зараховується до стажу;
- жінкам, які народили 5 дітей, з 50 років дозволяється піти на пенсію за віком. Але для цього потрібно мати не менше 15 років офіційного робочого стажу.

Матері більше 5 дітей присвоюється звання «мати-героїня» і належать додаткові пенсійні виплати. За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання п'ятьох або більше дітей здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком після досягнення 55 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років.

1 квітня 2019 року, в Україні збільшується допомога багатодітним сім'ям: батькам на кожну третю і наступну дитину щомісяця виплачуватимуть **1 700 гривень**. Виплати будуть здійснюватися до досягнення дитиною 6-річного віку. Допомога встановлена у фіксованому розмірі, а відповідно при зміні прожиткового мінімуму все рівно залишатиметься на рівні 1700 грн.

І ще є такий важливий нюанс, що сума цієї допомоги буде включатися у розрахунок доходів родини для призначення інших видів соціальних допомог. А це означає, що це може мати вплив на статус малозабезпеченості та при призначенні субсидії, також ця сума враховуватиметься при визначення права на пільги на комунальні послуги для багатодітних.

З 1 січня 2019 р. в країні запрацює послуга «**муніципальної няні**». "Муніципальна няня" – це урядовий проект з підтримки молодих батьків, який запрацював з 1 січня 2019 року. У його рамках держава компенсує частину витрат на послуги няні для дітей до 3 років. Сума відшкодування рівна розміру прожиткового мінімуму для дітей до 6 років.

З 1 січня 2019 р., коли працююча мама наймає няню (муніципальна няня), держава буде компенсувати частину заробітної плати, щоб мама мала можливість працювати, а няня доглядати за дитиною.

Няня при укладенні договору з батьками дитини повинна бути офіційно працевлаштована. Відшкодування батькам складе прожитковий мінімум за кожен місяць роботи няні.

Питання для самоконтролю:

1. Який Закон України регулює правове забезпечення соціальної роботи з дітьми та молоддю?
2. Хто виступає суб'єктами соціальної з сім'ями, дітьми та молоддю?
3. Які завдання лежать перед суб'єктами соціальної з сім'ями, дітьми та молоддю?
4. Хто виступає об'єктами соціальної з сім'ями, дітьми та молоддю?
5. Які основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю?
6. Які складові соціального обслуговування сімей, дітей та молоді?
7. Які складові соціальної профілактики серед сімей, дітей та молоді?
8. Які складові соціальної реабілітації сімей, дітей та молоді?
9. Яка мета та результати соціального інспектування?
10. Хто здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю?
11. Які існують види державної допомоги сім'ям з дітьми?
12. Хто має право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами?
13. Яка тривалість і розміри допомоги по вагітності та пологах?
14. Хто має право на державну допомогу при народженні дитини? Який її розмір та порядок виплати?
15. Хто має право на державну допомогу при усиновленні дитини?
16. Хто має право на державну допомогу одиноким матерям? Які умови її виплати та розміри?
17. Кому призначається тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів?

18. Яким нормативним актом регламентується право дітей з інвалідністю на отримання грошової допомоги? Як визначається розмір такої допомоги?

19. У яких випадках призначається допомога сім'ям, що виховують важкохворих дітей? У якому розмірі вона призначається?

20. Хто має право на отримання державної допомоги з опіки і піклування? Який розмір такої допомоги?

21. Хто має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника? Як визначається її розмір?

22. Яка сім'я є багатодітною?

23. Які види пільг передбачені багатодітним сім'ям?

24. З якою метою запроваджено інститут муніципальної няні?

Теми для рефератів:

1. Основні проблеми сім'ї в Україні.
2. Шляхи і способи розв'язання Державної соціальної програми підтримки сім'ї.
3. Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
4. Соціальна підтримка сімей з дітьми.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
2. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 червня 2001 року Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2558-14.
3. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 року. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2811-12
4. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова КМУ від 13 липня 2018 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#Text>
5. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова КМУ від 27 грудня 2001 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text>

Науково-методичні видання:

1. Безтелесна Л. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей / Л. Безтелесна, Г. Юрчик, Ю. Нагай. Україна: аспекти праці. 2014. № 6. - С. 22-27.
2. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. – 302 с.

3. Кайтанський О. С. Правові аспекти соціального захисту окремих категорій сімей із дітьми. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 1-С. 31-34.

4. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/7IqtgzD>.

5. Чеховська Соціальний захист одиноких матерів: аналіз основних положень законодавства. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). Вип. 1 (5) 2017. С.1901-201.

6. Яригіна Є. П. Право сімей із дітьми на соціальний захист як складова соціальних прав людини і громадянина: вітчизняний і європейський контекст. Проблеми законності. 2019. Вип. 145. С. 118-128.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ.

План.

1. Нормативно-правова база соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
2. Правове регулювання процедури оформлення та отримання допомоги малозабезпеченим.
3. Умови не призначення та припинення виплат соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

1. Нормативно-правова база соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Бідність стала соціальним ризиком відносно недавно. Але саме вона на сьогодні найбільшою загрозою для соціальної стабільності. Бідність визначається як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. До бідних верств суспільства належать ті, хто не з власної волі позбавлені необхідного: нормального житла, їжі, одягу, можливості здобувати освіту та лікуватися. Крім того, бідність – це ще і страх перед майбутнім, обумовлений непевністю людини у своїх можливостях. Подолання бідності є ключовим завданням суспільного розвитку

Зменшення масштабів бідності є одним з ключових викликів світової спільноти. Цілі сталого розвитку (ЦСР), також відомі як Глобальні цілі, були ухвалені Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році як універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку. Серед Глобальних цілей ціллю №1 визнано подолання бідності у всіх її формах. Передбачається скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм, збільшити охоплення бідного населення адресними програмами, підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення.

30 вересня 2019 року Президент України видав Указ «Про Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», в якому підтримав забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України.

В Україні створена відповідна нормативно-правова база соціальної для подолання бідності. Головним документом є Закон України «**Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям**» (2000 р.), окреслює основний порядок допомог бідному населенню.

Для опрацювання теми важливо знати значення термінів, які використовуються у забезпеченні соціального захисту малозабезпеченого населення. У цьому Законі дані тлумачення таких термінів:

державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї;

допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї – безвідсоткова поворотна фінансова допомога, яка надається одноразово непрацюючій працездатній особі з числа членів малозабезпеченої сім'ї для організації підприємницької діяльності та сприяння її економічній самостійності;

малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

непрацююча працездатна особа – особа працездатного віку з числа членів малозабезпеченої сім'ї, яка за станом здоров'я здатна до активної праці і не працює, не проходить військову службу, не займається підприємницькою діяльністю чи професійною незалежною діяльністю, не здобуває освіти за денною формою у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти;

прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення;

середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. До сукупного доходу сім'ї не враховується грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, на час її проведення.

Відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» фінансова підтримка надається сім'ям, які постійно проживають в Україні та мають середньомісячний сукупний дохід нижче встановленого прожиткового мінімуму. До того ж, враховується не тільки фінансовий, а й майновий стан сім'ї, зайнятість її працездатних членів та інші фактори.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом.

Процедура обчислення середньомісячного заробітку родини здійснюється відповідно до Методики обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї для надання соціальних послуг (затверджена

наказом Мінсоцполітики від 17.05.2022 №150). Калькуляція відбувається на підставі довідки і декларації про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням допомоги по малозабезпеченості. До складу сім'ї отримувача соціальних послуг включаються особи, які спільно з ним проживають, ведуть з ним спільний побут, мають взаємні права та обов'язки і поєднані з ним на підставі шлюбу / кровного споріднення / усиновлення / на інших підставах, які не заборонено законом і не суперечать моральним засадам суспільства.

Дохід усіх осіб, включених до складу сім'ї отримувача соціальних послуг, враховується до середньомісячного сукупного доходу його сім'ї.

При цьому, при розрахунку враховується дохід наступних членів сім'ї:

- чоловіка, дружини;
- рідних, усиновлених та підопічних дітей у віці до 18 років;
- неодружених повнолітніх дітей, визнаних інвалідами з дитинства I та II групи або інвалідами I групи, які проживають разом з батьками;
- дітей у віці до 23 років, які навчаються на денному відділенні в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації і не мають власних сімей (незалежно від місця проживання або реєстрації);
- непрацездатних батьків чоловіка і дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні через відсутність власних доходів;
- жінок і чоловіків, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей

Розрахунок грошових виплат малозабезпеченим сім'ям проводиться виходячи з сукупного доходу сімей (одержувачів державної соціальної допомоги), до якого враховуються доходи у вигляді:

- заробітної плати (суддівської винагороди; грошового забезпечення; інших виплат відповідно до трудового договору / контракту), отриманої як за основним місцем роботи, так і за сумісництвом, у розмірі, що залишається після сплати податку на доходи фізичних осіб;
- суми винагород та інших виплат, нарахованих відповідно до умов цивільно-правового договору;
- пенсії (крім пенсії у зв'язку із втратою годувальника, призначеної дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю I-III групи), щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці;
- стипендії включно із сумою її індексації, нарахованої відповідно до закону (крім соціальних стипендій, які надаються дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа, а також особам, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися

без батьків (батьки яких померли / оголошені померлими, загинули або пропали безвісти), дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю I-III групи);

- дивідендів;
- відсотків (крім доходів від розміщення депозитів);
- виграшів, призів;
- сум авторської винагороди, іншої плати за надання іншим особам прав користування або розпоряджання нематеріальними активами (творами науки, мистецтва, літератури, іншими нематеріальними активами), об'єктами права інтелектуальної промислової власності та прирівняних до них прав;

- винагороди за виконання робіт (надання послуг) за гіг-контрактами, укладеними в порядку, передбаченому Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні».

Також до середньомісячного сукупного доходу сім'ї, яка претендує на статус малозабезпеченої включаються доходи від:

- надання майна в лізинг, оренду, суборенду (строкове володіння та/або користування), від надання земельної частки (паю) в лізинг, оренду, суборенду;

- операцій з продажу/обміну об'єктів нерухомого/рухомого майна;

- відчуження цінних паперів / корпоративних прав;
- здійснення підприємницької діяльності та незалежної професійної діяльності, в тому числі продажу об'єктів майнових і немайнових прав, зокрема інтелектуальної/промислової власності, та прирівняних до них прав.

До середньомісячного сукупного доходу сім'ї включається також:

- допомога по безробіттю, інші страхові виплати, які призначаються фондами соціального страхування;

- грошові перекази, отримані із-за кордону;
- соціальні виплати, які призначаються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад у тому числі пільги на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива та скрапленого газу;

- інші доходи, відомості про які отримано шляхом автоматизованого обміну даними між інформаційно-комунікаційними системами органів влади, підприємств, установ, організацій;

- інші доходи, які задекларовано особою.

Але **не включаються до сукупного доходу сім'ї** такі соціальні виплати як:

- частина допомоги при народженні дитини, виплата якої проводиться одноразово;
- частина допомоги при усиновленні дитини, виплата якої проводиться одноразово;
- одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»;
- тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме;
- державна допомога особі, яка доглядає за дитиною, хворою на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, за дитиною, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, якій не встановлено інвалідність;
- державна допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю віком до 18 років;
- державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях; грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях;
  - допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам;
  - житлова субсидія;
  - державна соціальна допомога, яка виплачується з надбавкою на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А, за особою з інвалідністю з дитинства I групи підгрупи А;
- одноразова натуральна допомога «пакунок малюка» / грошова компенсація вартості одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка»;
- компенсація вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»;
- компенсація фізичним особам, які надають соціальні послуги.

Не враховуються також до середньомісячного сукупного доходу сім'ї отримувача соціальних послуг:

- 1) сплачені (за умови документального підтвердження фактичної сплати) та отримані аліменти;
- 2) допомога на поховання;

3) допомога, компенсація, яка надається відповідно до законодавства за рішеннями органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, є одноразовою та отримана протягом одного календарного року;

4) грошове забезпечення військовослужбовців строкової служби;

5) суми, які сплачуються підприємствами, установами, організаціями за договорами добровільного медичного страхування своїх працівників;

6) допомога громадських та благодійних організацій;

7) оплата праці членів виборчої комісії (у тому числі пенсіонерів та осіб, які тимчасово не працюють) у день виборів, у день повторного голосування і в дні встановлення підсумків голосування;

8) вартість безоплатно отриманих санаторно-курортних путівок, технічних та інших засобів реабілітації, в тому числі грошова компенсація вартості самостійно придбаних технічних засобів реабілітації, вартість отриманих дитячих новорічних подарунків;

9) нарахований, але фактично не виплачений дохід, передбачений абзацами другим і четвертим підпункту 1 пункту 4 цієї Методики (за умови документального підтвердження);

10) кошти, отримані від продажу квартири (будинку), що були єдиним житловим приміщенням у власності особи, у разі купівлі іншої квартири (іншого будинку) протягом шести місяців після такого продажу;

11) допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї;

12) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;

13) одноразова допомога потерпілому внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (членам його сім'ї та особам, які перебували на його утриманні в разі смерті потерпілого);

14) допомога, отримана в межах програми «ЄПідтримка»;

15) суми, які виплачуються з державного чи місцевого бюджету на придбання житла відповідно до законодавства;

16) матеріальна допомога дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, а також сім'ям із трьома і більше дітьми з урахуванням тих, над якими встановлено опіку чи піклування, яка виплачується за рахунок коштів місцевих бюджетів;

17) спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб;

18) вартість наданих соціальних послуг.

2. Правове регулювання процедури оформлення та отримання допомоги малозабезпеченим.

Правове регулювання процедури оформлення допомоги малозабезпеченим здійснюється на основі Постанови КМУ «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної

допомоги малозабезпеченим сім'ям» (2003 р.), яким затверджено **Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.**

Призначення і виплата державної соціальної допомоги здійснюються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій (військових адміністрацій), виконавчими органами міських рад міст обласного значення, районних у містах (у разі їх утворення) рад за задекларованим (зареєстрованим) місцем проживання (перебування) уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї.

Заяви про призначення державної соціальної допомоги, до яких додаються необхідні документи приймаються від громадян органами соціального захисту населення лише у разі надіслання їх поштою або в електронній формі (через офіційний веб-сайт Мінсоцполітики, інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування або Єдиний державний веб-портал електронних послуг).

Заяви з необхідними документами також приймаються уповноваженими посадовими особами виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідної територіальної громади або військової адміністрації та посадовими особами центру надання адміністративних послуг, які передають їх протягом трьох робочих днів з дати їх надходження відповідному органу соціального захисту населення.

Державна соціальна допомога за місцем проживання (перебування) призначається за умови неотримання зазначеної допомоги за задекларованим (зареєстрованим) місцем проживання (перебування) особи, яка звертається за призначенням державної соціальної допомоги. Відомості щодо неотримання допомоги перевіряються органами соціального захисту населення з використанням інформаційних систем.

Для призначення державної соціальної допомоги уповноважений представник малозабезпеченої сім'ї, особа якого посвідчується паспортом громадянина України або іншим документом, що підтверджує право на постійне проживання в Україні (для іноземця та особи без громадянства), подає такі документи:

- заяву, складену за формою, встановленою Мінсоцполітики;
- декларацію про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги, складену за формою, встановленою Мінсоцполітики;
- довідку про доходи у разі зазначення в декларації доходів, інформація про які відсутня в ДПС, Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування тощо та згідно із законодавством не може бути отримана за відповідним запитом органу соціального захисту населення. У

разі неможливості підтвердження таких доходів довідкою до декларації додається письмове пояснення із зазначенням їх розміру;

- довідку встановленої форми про безпосередню участь особи в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (за наявності).

Інформація про склад малозабезпеченої сім'ї заявника зазначається в декларації. Якщо заявник вже отримує будь-який із видів державної допомоги, які призначаються органами соціального захисту населення, відомості про розмір допомоги враховуються цим органом без необхідності її декларування.

Якщо дитина, яка перебуває на повному державному утриманні, перебуває вдома під час літніх канікул або карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, малозабезпечена сім'я має право звернутися за призначенням державної соціальної допомоги за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки закладу освіти про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні. При цьому дитина включається до складу малозабезпеченої сім'ї і державна соціальна допомога призначається (перераховується) на період перебування дитини вдома і виплачується за повний місяць.

Для призначення державної соціальної допомоги на наступний строк уповноважений представник малозабезпеченої сім'ї подає нові заяву та декларацію.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та середньомісячним сукупним доходом малозабезпеченої сім'ї.

Розмір прожиткового мінімуму для сім'ї залежить від її складу і визначається як сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «**Про прожитковий мінімум**» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення.

До стабілізації економічного становища в Україні прожитковий мінімум для сім'ї та розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється виходячи з можливостей державного бюджету і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Для призначення допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить у 2023 р.: для працездатних осіб –

45 відсотків, для дітей – 130 відсотків, для осіб, які втратили працездатність, та осіб з інвалідністю – 100 відсотків відповідного прожиткового мінімуму.

У разі встановлення нового рівня забезпечення прожиткового мінімуму розмір державної соціальної допомоги перераховується без звернення уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї.

3. Умови не призначення та припинення виплат соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Державна соціальна допомога не призначається у кількох випадках. Розглянемо їх.

1. Якщо у складі сім'ї є **працездатні особи**, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, та не працювали, не проходили військової служби, не провадили підприємницької чи професійної незалежної діяльності, не здобували освіти за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, не зареєстровані у центрі зайнятості як безробітні або як такі, що шукають роботу, сумарно більше ніж три місяці протягом періоду, за який враховуються доходи.

Державна соціальна допомога у зазначеному випадку призначається, якщо особи протягом періоду, за який враховуються доходи:

- сплатили або за них сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі, не меншому від мінімального, сумарно протягом трьох місяців;
- доглядали за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку, за дітьми, хворими на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, за дітьми, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органа, потребують паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідності, за особою з інвалідністю I групи, за особою з інвалідністю II групи внаслідок психічного розладу, за дитиною з інвалідністю віком до 18 років, а також за особами, які досягли 80-річного віку; надавали соціальні послуги з догляду відповідно до законодавства.

2. Якщо особи, які входять до складу малозабезпеченої сім'ї, протягом 12 місяців перед зверненням за призначенням державної соціальної допомоги **здійснили купівлю** земельної ділянки, квартири

(будинку), транспортного засобу (механізму), будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку або оплатили (одноразово) будь-які послуги (крім медичних, освітніх та житлово-комунальних згідно із соціальною нормою житла та соціальними нормативами житлово-комунального обслуговування) на суму, яка на дату купівлі, оплати перевищує 50 тис. гривень;

3. Якщо у власності малозабезпеченої сім'ї є **друга квартира (будинок)**, крім житла, яке розташоване на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), або житла, знищеного/непридатного для проживання внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, або з інших причин за наявності відповідної інформації у Державному реєстрі майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, або за умови подання документального підтвердження від органів місяцевого самоврядування факту знищення/пошкодження житлового приміщення (квартири, будинку), а також житла, отриманого дитиною-сиротою, дитиною, позбавленою батьківського піклування, особою з їх числа за рахунок державного чи місцевого бюджету; житлових приміщень у гуртожитках; житла, яке належить на правах спільної сумісної або часткової власності; житла, на яке оформлено право на спадщину, за умови, що жодне із житлових приміщень, яке перебуває у власності, зокрема на яке оформлено право на спадщину, не здається в оренду, що підтверджується актом обстеження матеріально-побутових умов домогосподарства/фактичного місця проживання особи.

4. Якщо у власності малозабезпеченої сім'ї є **більше ніж один автомобіль, транспортний засіб**, що підлягає державній реєстрації, з дати випуску якого минуло менше ніж 15 років (крім мопеда і причепа).

При цьому не враховуються транспортні засоби, отримані безоплатно чи придбані на пільгових умовах через органи соціального захисту населення, у тому числі за рахунок грошової допомоги на придбання автомобіля, а також транспортні засоби, придбані батьками - вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Наявність (відсутність) у власності членів малозабезпеченої сім'ї транспортних засобів зазначається у декларації.

Але є **виключення**. За визначених вище обставин **державна соціальна допомога призначається** у разі, коли малозабезпечена багатодітна сім'я виховує трьох і більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, - до закінчення такими дітьми закладів освіти,

але не довше ніж до досягнення ними 23 років) та у її власності є друга квартира (будинок), за умови, що загальна площа такого житла не перевищує 13,65 кв. метра на одного члена сім'ї та додатково 35,22 кв. метра на сім'ю.

Якщо у складі малозабезпеченої сім'ї є непрацюючі працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, і протягом цього періоду зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні менше трьох місяців або які (за яких) не сплатили (не сплачено) мінімального розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сумарно протягом трьох місяців періоду, за який враховуються доходи, **державна соціальна допомога призначається:**

1) **не більше ніж на два шестимісячних періоди**, якщо:

у складі сім'ї є дитина з інвалідністю або особа з інвалідністю, яка згідно з випискою з акта огляду медико-соціальною експертною комісією потребує постійного стороннього догляду;

відсутність будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою (не менше ніж три місяці підряд) одного або кількох працездатних членів сім'ї, підтверженою висновком лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я.

Державна соціальна допомога за таких умов на наступний строк призначається не раніше ніж через шість місяців після завершення виплати такої допомоги;

2) **на один шестимісячний період**, якщо малозабезпечена сім'я є багатодітною або у складі малозабезпеченої сім'ї є одинока мати (одинокий батько), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) такої дитини до Книги реєстрації народжень внесено в установленому порядку за вказівкою матері (батька),.

Для виходу малозабезпеченої сім'ї із складних життєвих обставин за рекомендацією органу соціального захисту населення непрацюючій працездатній особі із числа членів такої сім'ї, яка бажає провадити підприємницьку діяльність, центром зайнятості може бути надана допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї, порядок надання якої визначається Кабінетом Міністрів України.

Розмір державної соціальної допомоги може бути перерахований з місяця подання заяви уповноваженим представником малозабезпеченої сім'ї до закінчення строку її призначення.

Виплата призначеної державної соціальної допомоги припиняється:

- якщо малозабезпеченою сім'єю подано недостовірні відомості чи приховано відомості, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на отримання державної соціальної допомоги та на визначення її

розміру, або встановлено фактичну зайнятість особи, що приносить дохід (винагороду), без оформлення, реєстрації в установленому законодавством порядку, - з місяця, що настає за місяцем, у якому виявлено порушення. В такому разі на наступний строк державна соціальна допомога може бути призначена не раніше ніж через шість місяців починаючи з першого числа місяця, в якому виявлено порушення;

- у разі переїзду малозабезпеченої сім'ї до іншої місцевості або настання обставин, що унеможливають виплату державної соціальної допомоги (зокрема, смерть одинокої особи), - з місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися зміни;

- за заявою уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї - з місяця, що настає за місяцем її подання;

- у разі виявлення, що непрацююча працездатна особа фактично не здійснювала догляд за особою, яка досягла 80-річного віку, або не надавала соціальних послуг з догляду відповідно до законодавства у зв'язку з перебуванням за кордоном сукупно більше ніж 60 днів протягом періоду отримання державної соціальної допомоги, - з місяця, наступного за місяцем, у якому надійшла інформація з Держприкордонслужби;

- якщо діти, які навчаються у закладах загальної середньої освіти та входять до складу малозабезпеченої сім'ї, відсутні на навчальних заняттях з невідомих або без поважних причин протягом десяти навчальних днів підряд, - з місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла відповідна інформація від служби у справах дітей;

- в інших випадках, передбачених законодавством.

Державна соціальна допомога може бути призначена на строк визнання особи непрацездатною:

- одиноким особам, які за результатами медико-соціальної експертизи визнані непрацездатними і не мають інших джерел існування;

- непрацездатному подружжю - за відсутності осіб, зобов'язаних їх утримувати відповідно до закону.

Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел існування за тих же умов, державна соціальна допомога може бути призначена довічно.

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення за нею, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи. Якщо до заяви не додано всіх необхідних документів, орган соціального захисту населення повідомляє уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї про те, які документи у місячний строк потрібно подати додатково.

Рішення про призначення державної соціальної допомоги або про відмову в її призначенні приймається органом соціального захисту населення протягом 10 календарних днів з дня подання заяви і надсилається

наступного дня після його прийняття уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї.

Державна соціальна допомога виплачується один раз на місяць за зареєстрованим місцем проживання або за місцем проживання уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї та перераховується через виплатні об'єкти АТ «Укрпошта» або на рахунок, відкритий в установі уповноваженого банку, за вибором отримувача.

Питання для самоконтролю

1. Який нормативний акт окреслює основний порядок допомог бідному населенню?
2. Дайте визначення понять: «державна соціальна допомога малозабезпеченим» «малозабезпечена сім'я» прожитковий мінімум для сім'ї», «середньомісячний сукупний дохід сім'ї».
3. Як визначається сім'я, яка може претендувати на державну допомогу?
4. Хто займається оформленням соціальної допомоги сім'ям?
5. Які документи необхідні для отримання допомоги малозабезпеченій сім'ї?
6. Що не включається в декларацію про доходи при обчисленні розміру державної допомоги малозабезпеченій сім'ї?
7. Як розраховується розмір соціальної допомоги по малозабезпеченості?
8. На який термін призначається допомога малозабезпеченій сім'ї?
9. За яких умов може бути відмовлено у призначенні соціальної допомоги по малозабезпеченості?
10. Які обставини дають підстави для призначення соціальної допомоги по малозабезпеченості, якщо сім'я не має формального права на таку допомогу?
11. За яких умов може припиняється виплата соціальної допомоги по малозабезпеченості?

Теми для рефератів:

1. Державна політика подолання бідності в Україні.
2. Житлово-комунальні субсидії для малозабезпечених громадян.
3. Умови отримання соціальної допомоги малозабезпеченою родиною
4. Нормативно-правова база соціальної підтримки малозабезпеченої сім'ї.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

2. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : Постанова КМУ від 24 лютого 2003 р. № 250. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF#Text>.

3. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї для надання соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.05.2022 №150. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0639-22#Text>

Науково-методичні видання:

1. Домрачев В. М., Семенко Т.О. Подолання бідності в Україні: від стратегії до стратегії. Економіка і управління. 2018. № 1. С. 5-13.

2. Задорожна С. М. Інституційні механізми подолання бідності в Україні. Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. 2016. № 2. С. 37-55.

3. Клевчік Л. Л. Шляхи подолання проблеми бідності в сучасних глобалізаційних умовах.. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2018. № 11. С. 9-13.

4. Куцяк В. О. Основні парадигми та можливості подолання бідності в Україні. Молодий вчений. 2019. № 6(2). С. 179-182.

5. Михайленко Н. О. Аналіз основних факторів поширення бідності в Україні і шляхи її подолання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2018. Вип. 29(2). С. 68-71.

6. Оліфіренко Л. Коваль К. Макроекономічні аспекти реформування системи соціального захисту населення в реалізації стратегії подолання бідності в Україні. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2018. № 1. С. 7-16.

7. Труфанова Ю.. Державні соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми правознавства, 2022. №3. С.130-134.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЬ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ

План

1. Поняття дитини сироти і дитини позбавленої батьківського піклування.
2. Опіка і піклування.
3. Навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків
4. Пільги і допомоги дітям сиротам і дітям позбавлених батьківського піклування

1. Поняття дитини сироти і дитини позбавленої батьківського піклування.

Україні на початок 2022 нараховувалось приблизно 70 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Війна, яку розв'язала Російська Федерація, загострила цю проблему. З 24 лютого до 1 жовтня 2022 року 4661 дитина залишилася без батьківського піклування, зокрема 250 дітей стали сиротами або залишилися без піклування, тому що їхні батьки загинули або зникли безвісти. З продовженням військових дій ця кількість буде зростати.

Для соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні існує відповідна нормативно-правова база, яка регулює питання соціальної підтримки, опіки і піклування таких дітей. Соціальний захист кожної категорії населення потребує законодавчого чіткого визначення термінів. Закон України «**Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**» (2005 р.) визначає поняття (терміни) в такому значенні:

дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки;

діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти;

статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, – визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання

передбачених законодавством пілг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування;

особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування;

форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

усиновлення – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя;

встановлення опіки та піклування – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;

передача до прийомної сім'ї – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;

передача до дитячого будинку сімейного типу – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб;

діти-вихованці – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу;

батьки-вихователі – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів;

прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї;

прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування;

заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;

випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання;

місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, – місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та місце їх постійного проживання невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили;

місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – місцезнаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жила приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло;

державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа;

державне утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дитини для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності;

соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

соціальне житло – жила площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду.

В Україні на початок 2021 р. нараховувалось 1 235 дитячих будинків сімейного типу та 3 172 прийомні сім'ї.

2. Опіка і піклування.

Правила опіки та піклування затвердженні спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України 26 травня 1999 р.

Опіка (піклування) встановлюється для:

- забезпечення виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, хвороби батьків або позбавлення їх батьківських прав чи з інших причин залишились без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей;
- захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.

Опіка може встановлюватись і над майном у передбачених законом випадках.

Органами, які приймають рішення щодо опіки і піклування, є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

На різні державні органи покладаються певні обов'язки щодо виявлення, обліку, забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування тимчасового влаштування та передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на утримання.

Органи освіти здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків, шкіл-інтернатів різних профілів, на усиновлення, під опіку (піклування) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Органи в справах сім'ї та молоді, служби в справах дітей здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах, на виховання в сім'ї (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Органи соціального захисту населення здійснюють діяльність щодо забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування громадянам похилого віку, інвалідам і дітям з вадами фізичного та розумового розвитку, які цього потребують.

Органи охорони здоров'я здійснюють діяльність (діагностичну, лікувальну, експертну) щодо осіб, визнаних судом недієздатними внаслідок психічних захворювань або визнаних судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, а також щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до трьох років у будинках дитини.

Для допомоги в роботі при органах опіки та піклування створюються **опікунські ради**, що мають дорадчі функції і до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадськості.

Органи опіки та піклування відповідно до покладених на них завдань та розподілу повноважень між структурними підрозділами відповідних управлінь і відділів місцевої державної адміністрації:

- вирішують питання про встановлення і припинення опіки та піклування;
- ведуть облік щодо осіб, які потребують опіки (піклування);
- здійснюють нагляд за діяльністю опікунів і піклувальників;
- забезпечують тимчасове влаштування неповнолітніх та непрацездатних осіб, які потребують опіки (піклування);
- розглядають звернення дітей щодо неналежного виконання батьками (одним з них) обов'язків з виховання або щодо зловживання батьків своїми правами;
- вирішують згідно з чинним законодавством питання щодо грошових виплат дітям, які перебувають під опікою (піклуванням);
- розглядають спори, пов'язані з вихованням неповнолітніх дітей;
- розглядають скарги на дії опікунів (піклувальників);
- вирішують питання щодо забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які закінчили навчально-виховні заклади і не мають житла;
- вживають заходи щодо захисту особистих та майнових прав неповнолітніх дітей і осіб, які перебувають під опікою (піклуванням);
- беруть участь у розгляді судами спорів, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх дітей та осіб, які перебувають під опікою (піклуванням);
- устанавлюють опіку над майном у передбачених законом випадках;
- оформлюють належні документи щодо особи підопічного та щодо майна, над яким устанавлюється опіка;
- охороняють та зберігають житло і майно підопічних і визнаних безвісно відсутніми;
- провадять іншу діяльність щодо забезпечення прав та інтересів неповнолітніх дітей та повнолітніх осіб, які потребують опіки і піклування.

Установлення опіки (піклування)

Згідно **Правила опіки та піклування**, затверджених спільним наказом Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти України, Міністерства праці та соціальної політики, Держкомітету України у справах сім'ї та молоді у 1999 р. **опіка** устанавлюється над неповнолітніми, які **не досягли п'ятнадцяти років** і залишились без піклування батьків, а також

над громадянами, визнаними судом недієздатними внаслідок психічних захворювань.

Піклування встановлюється над неповнолітніми віком від **п'ятнадцяти до вісімнадцяти років**.

Тут є певна невідповідність, оскільки **Сімейний Кодекс України (2002 р.)** та **Цивільний Кодекс (2003 р.)** визначають опіку над дітьми до **14 р.**, а піклування над дітьми у **віці 14-18 років**.

Враховуючи цю розбіжність, а також те, що Кодекс є більш вагомим документом ніж накази міністерств, доцільно вважати вік 14 р. рубіжним у виборі опіки чи піклування.

Але, розглядаючи порядок встановлення та здійснення опіки і піклування, ми дотримуємось тих вікових меж, які встановлені **Правилами опіки і піклування**, оскільки на даний момент цей документ є чинний.

Опіка (піклування) над неповнолітніми дітьми встановлюється, якщо батьки:

- померли;
- невідомі;
- визнані в судовому порядку безвісно відсутніми або померлими.

Опіку (піклування) може бути встановлено і при житті батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки:

- судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини і передачу її під опіку незалежно від того, позбавлені вони батьківських прав чи ні, оскільки перебування з ними небезпечне для життя дитини;

- визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні в лікувально-профілактичному закладі чи на державному утриманні в будинках-інтернатах);

- понад шість місяців не можуть займатись вихованням своїх дітей (засуджені до позбавлення волі на тривалий час за скоєння злочину, за станом здоров'я (інваліди I-II групи) тощо);

- понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи або підкинули (залишили) дитину, і це підтверджено відповідними актами, складеними органами внутрішніх справ;

- відмовились від дітей в установленому законом порядку;
- виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у довготривалому відрядженні;
- перебувають під слідством.

Рішення про встановлення опіки (піклування) повинно бути прийняте не пізніше як у місячний термін з моменту, коли відповідному органу

опіки та піклування стане відомо про потребу встановлення опіки чи піклування.

Установи та особи, яким стане відомо про неповнолітніх, що залишилися без піклування батьків, повинні негайно повідомити про це органи опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням дітей, що підлягають опіці (піклуванню). Вони також повинні повідомити про повнолітніх осіб, які потребують опіки (піклування). Такими особами та установами є:

- близькі родичі та інші особи;
- житлово-експлуатаційні контори, будинкоуправління, власники чи орендарі житлових будинків;
- органи освіти та керівники навчально-виховних закладів;
- органи в справах сім'ї та молоді;
- служби в справах дітей;
- органи внутрішніх справ;
- органи соціального захисту населення;
- органи РАГСу;
- нотаріальні контори;
- судові органи;
- лікувально-профілактичні установи психіатричного профілю;
- інші організації й установи.

При одержанні відомостей про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, органи опіки та піклування зобов'язані негайно здійснити відповідне обстеження і при встановленні факту відсутності опіки батьків забезпечити тимчасове влаштування неповнолітніх до вирішення питання про призначення опікуна чи піклувальника.

Установами і місцями тимчасового влаштування неповнолітніх є:

- сім'ї громадян, які погодились утримувати дитину до визначення її подальшої долі;
- навчально-виховні заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- притулки для неповнолітніх.

Якщо неповнолітні залишилися без піклування батьків, то органи опіки й піклування влаштовують їх:

- у віці до трьох років, а дітей-інвалідів та дітей з вадами у фізичному та розумовому розвитку у віці до чотирьох років – у будинки дитини органів охорони здоров'я;
- у віці від трьох до вісімнадцяти років – у дитячі будинки або школи-інтернати органів освіти;
- дітей-інвалідів з вадами фізичного та розумового розвитку (глибоко розумово відсталіх) у віці від чотирьох до вісімнадцяти років – у

відповідні дитячі будинки-інтернати органів соціального захисту населення, а з вісімнадцяти – у будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, психоневрологічні інтернати.

Неповнолітніх, які досягли шістнадцяти років і залишилися без піклування батьків, органи опіки та піклування зобов'язані влаштувати на роботу або забезпечити навчання їх у школах, школах-інтернатах, професійно-технічних чи вищих навчальних закладах. Влаштування цих осіб на роботу або навчання не позбавляє органи опіки та піклування від подальшого опікування ними.

Управління майном, що належить особам, над якими встановлено опіку чи піклування або які влаштовані в будинки дитини, дитячі будинки, відповідні навчальні заклади, дитячі будинки-інтернати та будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, здійснюється опікунами та піклувальниками.

Якщо в особи, над якою встановлено опіку (піклування), є майно, що знаходиться в іншій місцевості, то опіка над цим майном устанавлюється органами опіки і піклування за місцезнаходженням майна.

Призначення опікунів (піклувальників).

Для безпосереднього здійснення опіки та піклування органами опіки та піклування призначається опікун чи піклувальник. При призначенні опікуна (піклувальника) беруться до уваги його можливості виконувати опікунські обов'язки, стосунки між ним та підопічним. Опікун чи піклувальник призначається лише за його згодою і, як правило, з числа родичів чи близьких підопічному осіб.

Переважає право серед кількох осіб, які бажають стати опікунами чи піклувальниками над однією і тією ж дитиною, надається:

- родичам дитини незалежно від місця їх проживання;
- особам, у сім'ї яких проживає дитина на час, коли стосовно неї виникли підстави щодо встановлення опіки чи піклування.

При цьому за умови досягнення нею відповідного віку (10 років) враховуються побажання самої дитини.

Опікунами (піклувальниками) не можуть бути особи, які:

- не досягли 18 років;
- визнані в устанавленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними;
- перебувають на обліку або лікуються в психоневрологічних та наркологічних закладах;
- раніше були опікунами чи піклувальниками та з їх вини опіку чи піклування було припинено;
- позбавлені батьківських прав;
- інтереси яких суперечать інтересам осіб, що підлягають опіці чи піклуванню;

- засуджені за скоєння тяжкого злочину.

Документи, за наявності яких органи опіки і піклування призначають опікуна:

1. повідомлення державних, громадських організацій або заяви громадянина (громадян);
2. копії свідоцтва про народження особи, що потребує опіки, або іншого документа, який підтверджує її вік;
3. копія свідоцтва про смерть батьків або рішення суду про визнання громадянина безвісно відсутнім або оголошення їх померлими чи інших матеріалів, які підтверджують неможливість виховання дитини. Якщо опіка призначається над повнолітньою особою, – рішення суду про визнання даної особи недієздатною;
4. акт обстеження умов життя особи, що потребує опіки, і опис її майна;
5. довідки про стан здоров'я особи, що потребує опіки (якщо вона раніше проживала окремо), та майбутнього опікуна (піклувальника); довідка про місце проживання майбутнього опікуна і його заява про прийняття на себе обов'язків про опіку;
6. акт перевірки умов життя майбутнього опікуна та висновок від органів опіки та піклування за місцем проживання опікуна про можливість виконувати опікунські обов'язки;
7. довідка лікувальної установи про відсутність в сім'ї майбутнього опікуна (піклувальника) захворювань, що перешкоджають влаштуванню до нього особи, що потребує опіки;
8. документ про закріплення за дитиною житлової площі.

Документи, за наявності яких органи опіки і піклування призначають піклувальника:

- повідомлення державних, громадських організацій або заява громадянина (громадян);
- копія свідоцтва про народження неповнолітньої особи, що потребує піклування, або рішення суду про визнання особи обмежено дієздатною;
- медичний висновок про стан здоров'я особи, що потребує піклування;
- довідка про місце проживання особи, що потребує піклування;
- заява майбутнього піклувальника про прийняття на себе обов'язків щодо піклування;
- довідки про стан здоров'я майбутнього піклувальника і про місце його проживання (лише при встановленні опіки над неповнолітнім);
- акт обстеження житлових умов майбутнього піклувальника (лише при встановленні піклування над неповнолітнім).

При встановленні опіки (піклування) орган опіки та піклування оформляє на кожного підопічного особову справу із занесенням до неї усіх

вищенаведених документів, яка зберігається в органах опіки та піклування за місцем проживання підопічного протягом 75 років.

Якщо над дітьми, які виховуються у навчально-виховних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особами, які потребують опіки (піклування) і влаштовані у відповідні лікувальні установи чи установи соціального захисту населення, опікуни (піклувальники) не призначені, то виконання обов'язків опікунів і піклувальників від імені держави здійснюють ці установи в особі керівників цих установ.

Права та обов'язки опікунів і піклувальників.

Опікуни (піклувальники) мають право вимагати через суд повернення їм дітей, що перебувають у них під опікою і піклуванням, від будь-яких осіб, які утримують дітей у себе без законних підстав.

Опікуни (піклувальники) мають право управляти майном підопічних на користь останніх.

Опікуни (піклувальники) над неповнолітніми зобов'язані виховувати підопічних у дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їх здоров'я, духовний і фізичний розвиток, навчання, готувати їх до праці та самостійного життя, захищати їх права та інтереси.

Опікун (піклувальник) повинен раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічних.

Як правило, опікун (піклувальник) повинен проживати разом з підопічним і може бути прописаний на житловій площі останнього на період виконання своїх обов'язків.

Опікуни при здійсненні прав і виконанні обов'язків підопічних укладають угоди від імені та в інтересах підопічних, діючи як їх законні представники згідно з чинним законодавством.

Опікуни над неповнолітніми дають згоду на укладання тих угод, які згідно з законом ці особи не мають права укладати самостійно.

Опікун не має права без дозволу органів опіки та піклування укладати угоди, а піклувальник - давати згоду на їх укладання, якщо вони виходять за межі побутових.

Такими угодами є договори, що вимагають нотаріального засвідчення та спеціальної реєстрації, про відмову від майнових прав, які належать підопічному, поділ майна, поділ, обмін та продаж житлової площі, а також видача письмових зобов'язань тощо. Органи опіки та піклування мають право, якщо це потрібно для захисту інтересів підопічних, обмежувати право одного з батьків або опікуна (піклувальника) розпоряджатися вкладом, внесеним будь-ким на ім'я підопічного.

Опікун (піклувальник), їх чоловік (дружина) та близькі родичі не мають права укладати угоди з підопічними, а також представляти осіб, що перебувають у них під опікою (піклуванням), при укладанні угод або

веденні судових справ між підопічною особою та чоловіком (дружиною) опікуна чи піклувальника та їх близькими родичами.

Опікун (піклувальник) не має права дарувати від імені підопічного, а також зобов'язувати себе від його імені порукою.

Суми, які належать підопічним у вигляді пенсій, допомоги чи аліментів, інших поточних надходжень або прибутків від належного їм майна, переходять у розпорядження опікуна і витрачаються на утримання підопічних.

Зарплатою, стипендією, винагородою, одержаних у результаті здійснення своїх авторських та винахідницьких прав, неповнолітні у віці від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років розпоряджаються самостійно.

Опікуни (піклувальники) подають щорічно, не пізніше 1 лютого, до органів опіки та піклування звіт про свою діяльність за минулий рік щодо захисту прав та інтересів підопічних, у тому числі щодо збереження належного їм майна та житла. На вимогу органів опіки та піклування опікуни (піклувальники) зобов'язані подавати звіти в інший визначений ними термін.

Після припинення опіки та піклування опікуни (піклувальники) подають загальні звіти про свою діяльність.

Обов'язки з опіки та піклування опікунами та піклувальниками виконуються безоплатно.

Дії опікунів (піклувальників) можуть бути оскаржені будь-якою особою, у тому числі і підопічною, в органи опіки та піклування за місцем проживання підопічного.

Контроль за діяльністю опікунів і піклувальників здійснюється органами опіки та піклування із залученням громадськості шляхом планових відвідувань осіб, які перебувають під опікою (піклуванням).

Періодичність відвідувань устанавлюється окремим графіком, але не рідше ніж раз на рік, крім першої перевірки, яка проводиться через три місяці після встановлення опіки і піклування.

При потребі розгляд результатів перевірок виноситься на засідання опікунської ради для вжиття відповідних заходів.

Органи опіки та піклування зобов'язані, а особа, стосовно якої припинено опіку (піклування), має право вимагати від опікуна або піклувальника відшкодування майнових збитків, завданих їй недобросовісним або недбалим виконанням опікунських обов'язків.

Опікуни та піклувальники на їх прохання можуть бути звільнені від виконання своїх обов'язків, якщо орган опіки та піклування за місцем проживання підопічного визнає, що дане прохання викликане поважною причиною.

Органи опіки та піклування за своєю ініціативою, за клопотанням підопічних, державних або громадських організацій, а також згідно з обґрунтованими заявами будь-яких осіб можуть звільнити опікуна або

піклувальника від виконання покладених на нього обов'язків, якщо встановлять, що опікун чи піклувальник не відповідає своєму призначенню або належним чином не виконує своїх обов'язків.

При зловживанні правами і залишенні підопічних дітей без догляду і піклування опікун або піклувальник притягується до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Діти, над якими встановлено опіку чи піклування можуть проживати у сім'ях родичів, у прийомних сім'ях чи будинках сімейного типу.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 року № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану у прийомні сім'ї можуть тимчасово влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у прийомній сім'ї.

Опіка припиняється:

- після досягнення неповнолітніми п'ятнадцяти років, за винятком випадків, коли вони будуть в установленому порядку визнані недієздатними внаслідок психічних захворювань;
- у разі повернення неповнолітніх, які не досягли п'ятнадцяти років, на виховання батькам;
- у разі одужання або значного поліпшення здоров'я особи, яка була визнана недієздатною, і відновлення судом її дієздатності;
- унаслідок смерті підопічного;
- унаслідок смерті опікуна.

За підстав, зазначених у цьому пункті, крім досягнення неповнолітнім п'ятнадцяти років, а також у разі смерті підопічного опіка припиняється за рішенням органу опіки та піклування.

Після досягнення підопічним п'ятнадцяти років опіка припиняється і призначається піклування. Опікун стає піклувальником.

Піклування припиняється:

- після досягнення підопічними вісімнадцяти років;
- при одруженні неповнолітньої особи;
- у разі скасування судом обмеження в дієздатності осіб, які зловживали спиртними напоями або наркотичними речовинами;
- якщо відпали причини, що викликали встановлення піклування над особами, які за станом здоров'я не могли самостійно захищати свої права;
- унаслідок смерті особи, що перебувала під піклуванням;
- унаслідок смерті піклувальника.

Рішення про припинення опіки чи піклування виносить орган опіки та піклування.

Посвідчення, видане опікуну або піклувальнику, повинно бути повернуто органам опіки та піклування.

Право органів опіки і піклування щодо захисту житлових прав неповнолітніх дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Органи опіки та піклування вирішують питання щодо збереження за неповнолітніми житла, а також щодо забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які закінчили навчально-виховні заклади і не мають житла.

Дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, у тому числі й тим, які перебувають під опікою (піклуванням) або на вихованні в сім'ях громадян, після закінчення (припинення) перебування в державному дитячому закладі, повернення від опікуна (піклувальника), родичів, батьків-вихователів чи прийомних батьків у разі відсутності в них житла житлове приміщення надається позачергово згідно зі статтями 46, 71 Житлового кодексу України.

Зазначені категорії дітей повинні бути влаштовані органами опіки та піклування за останнім місцем проживання у гуртожитки або забезпечені іншим упорядкованим житлом до надання їм постійного житлового приміщення згідно з чинним законодавством.

Квартири (будинки), у яких мешкають тільки неповнолітні, можуть бути передані їм у власність на клопотання органу опіки та піклування чи згідно із заявою усиновителів, опікунів (піклувальників), родичів, батьків-вихователів чи прийомних батьків, які виховують та утримують дитину.

При цьому від імені неповнолітнього орган опіки та піклування за місцезнаходженням житла і майна або з його дозволу усиновителі, опікуни (піклувальники), родичі, батьки-вихователі чи прийомні батьки, які виховують і утримують дитину, зобов'язані протягом 6 місяців з дня вибуття дитини із зазначеного житлового приміщення звернутися до відповідного органу приватизації з клопотанням (заявою) про передачу квартири (будинку) у власність неповнолітнього.

Кошти, одержані орендодавцями, використовуються під контролем органів опіки та піклування на потреби вихованців, оплату комунальних послуг та утримання житлового приміщення у належному стані.

У разі влаштування дитини до державного дитячого закладу дозвіл на оренду житлового приміщення надається органом опіки та піклування за місцезнаходженням житла житлово-експлуатаційній конторі. У цьому разі одержані від оренди кошти використовуються на утримання житла в належному стані, оплату комунальних послуг, а решта – перераховується на особистий рахунок дитини, відкритий органами опіки та піклування в установі банку.

3. Навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків

Для задоволення потреб суспільства, соціальної реабілітації дітей, корекційно-відновлювальної роботи можуть створюватися різні типи закладів.

Основними типами закладів є:

а) дитячий будинок для дітей дошкільного віку; б) дитячий будинок для дітей шкільного віку;

в) дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку;

г) загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (може бути з дошкільним відділенням).

Дошкільні відділення (групи) створюються для дітей дошкільного віку, які перебувають в родинних взаєминах з вихованцями закладу (їх молодшими братами і сестрами), а також для інших дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Для дітей, які мають фізичні або розумові вади створюються заклади компенсуючого типу: дитячі будинки (групи) для дітей з вадами слуху, мови, дефектами інтелекту, затримкою психічного розвитку; для дітей, які часто хворіють простудними захворюваннями (санаторні) та інші; загальноосвітні школи-інтернати для розумово відсталих дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків та інші.

При закладах загального типу для дітей дошкільного віку можуть створюватися групи компенсуючого типу.

За рішенням державної виконавчої влади може створюватися навчально-виховний заклад для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в якому виховуються діти від народження до повноліття.

При наявності відповідних умов за рішенням місцевої державної виконавчої влади, можуть створюватися дитячі будинки сімейного типу (працюють за окремим положенням).

У заклади приймаються:

- діти-сироти;
- діти, відібрані у батьків за рішення суду;
- діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, засуджені або перебувають під арештом у період слідства, визнані недієздатними, знаходяться на тривалому лікуванні, а також батьків, місце перебування яких невідомо.

За рішенням місцевої державної виконавчої влади до закладу для дітей дошкільного віку тимчасово приймаються діти одиноких матерів

(батьків), із багатодітних і малозабезпечених сімей, а також діти, які знаходяться під опікою.

Діти, члени однієї сім'ї (брати і сестри), направляються в один заклад, за винятком, коли за медичними показниками або з інших причин їх виховання має здійснюватись окремо.

Розлучати дітей однієї сім'ї шляхом передачі одного із них на усиновлення (удочеріння) не дозволяється (якщо до цього не змушують медичні показники).

У заклад приймаються діти і підлітки протягом усього календарного року з будинків дитини, дитячих приймальників-розподільників і від населення на підставі таких документів:

- путівки відповідного органу державної виконавчої влади, у віданні якого знаходиться заклад, на підставі рішення державної виконавчої влади за місцем проживання дитини про необхідність направлення її в заклад;
- свідоцтва про народження в оригіналі або висновку медичної експертизи, який засвідчує вік дитини при відсутності свідоцтва;
- медичних документів про стан здоров'я;
- документа про освіту (для дітей шкільного віку);
- особової справи учня, який вступає у другий і наступний класи (допоміжної школи);
- висновків і рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації;
- акта первинного обстеження умов життя дитини;
- відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють (копія свідоцтва про смерть батьків, вирок або рішення суду; довідка про хворобу або розшук батьків та інші документи, які підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей);
- довідку про наявність і місце проживання братів, сестер та інших близьких родичів;
- опису майна, яке залишилося після смерті батьків, відомостей про осіб, які відповідають за його збереження;
- документів про закріплення жилої площі за неповнолітніми;
- пенсійної книжки дітей, які одержують пенсію, копії рішення суду про стягнення аліментів (при одержанні їх на дитину батьком або особою, яка його замінює).

4. Пільги і допомоги дітям сиротам і дітям позбавлених батьківського піклування

Законодавство України про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складається з **Конституції України, Закону України «Про забезпечення організаційно-правових**

умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та інших законодавчих актів, що регулюють правовідносини, пов'язані з наданням матеріальної, соціальної та правової допомоги дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості цих дітей та запитам ринку праці;
- належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання таких дітей, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями.

Заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантуються, забезпечуються та охороняються державою.

Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлюються незалежно від того, де така дитина перебуває на утриманні та вихованні, на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються щодо:

- мінімального матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття;
- житлового забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені у

Житловому кодексі Української РСР нормативи;

- житлового забезпечення таких дітей після завершення їх виховання в різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку, якщо вони не мають свого житла відповідно до житлових нормативів або мають житло з характеристиками, нижчими за встановлені житлові нормативи;

- мінімального стандарту щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця, яке не може бути змінено за бажанням роботодавця протягом трьох років з моменту початку такої роботи, а в разі неможливості надання такого робочого місця – встановлення грошової компенсації на цей період, яка виплачується особі з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

- мінімального стандарту разової державної фінансової допомоги при закінченні такими дітьми виховного, навчального закладу чи при закінченні перебування таких дітей у різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку;

- мінімального стандарту щомісячного утримання таких дітей та осіб із їх числа за умови навчання їх у вищих навчальних закладах до досягнення ними 23-річного віку;

- мінімального стандарту медичного обслуговування;

- мінімального стандарту забезпечення таких дітей іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами і журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування;

- мінімального стандарту забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;

- мінімального стандарту грошового забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків.

Кабінет Міністрів України може встановлювати інші додаткові мінімальні соціальні стандарти, нормативи споживання та нормативи забезпечення.

За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідна служба у справах дітей зобов'язана протягом двох місяців підготувати комплект документів, який підтверджує набуття дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування здійснюють у межах

бюджетних асигнувань розробку і виконання цільових програм щодо поліпшення соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до двадцяти трьох років.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення виплачується стипендія в розмірі, який на 50 відсотків перевищує розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох місячних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування.

Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі двох прожиткових мінімумів. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей віком від народження до трьох років, від трьох до семи років, від семи до десяти років, від десяти до чотирнадцяти років, від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, до двадцяти трьох років визначається відповідно до Закону України «**Про прожитковий мінімум**».

Державні соціальні стандарти, нормативи споживання, нормативи забезпечення є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми їх влаштування та утримання, і затверджуються відповідно до законодавства.

Витрати на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ях опікунів, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, у державних закладах фінансуються з державного, обласних бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим.

У разі зміни форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа дозволяються трансферти між бюджетами різних рівнів.

Заходи додаткового матеріального забезпечення.

З метою поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, митні органи зобов'язані безоплатно передавати закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям дитячі речі, м'який інвентар, транспортні засоби тощо, затримані митними органами і конфісковані в установленому порядку, а також ті, за якими не звернувся власник до закінчення терміну їх зберігання під митним контролем, у кількості, що не перевищує необхідних річних потреб відповідного закладу або сім'ї, за зверненням служби у справах дітей.

Порядок відшкодування витрат, пов'язаних з утриманням дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, у тому числі на харчування, одяг, взуття, м'який інвентар на одну фізичну особу, здійснення грошових виплат при працевлаштуванні та вступі до навчального закладу, а також інших виплат, передбачених цим Законом, встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до державних соціальних стандартів.

Питання для самоконтролю:

1. Які нормативно-правові акти регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
2. Дайте визначення поняттям: дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, усиновлення, встановлення опіки та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, прийомні батьки, батьки-вихователі.
3. Що таке опіка і піклування? Що їх відрізняє?
4. Які органи приймають рішення щодо опіки (піклування) і здійснюють охорону прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?

5. У яких випадках встановлюється опіка (піклування)?
6. У який термін має бути встановлено опіки (піклування)?
7. Хто має повідомляти органи опіки та піклування про виявлення дітей, що опинились без піклування батьків?
8. Що визначено установами і місцями тимчасового та постійного влаштування неповнолітніх?
9. Хто може (не може) бути опікуном (піклувальником)?
10. За наявності яких документів органи опіки і піклування призначають опікуна (піклувальника)?
11. Які права та обов'язки опікуна (піклувальника)?
12. У яких випадках припиняється опіка (піклування)?
13. Розкрийте механізм захисту майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
14. Які є основні типи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
15. Які головні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування?
16. Хто має право на повне державне забезпечення в навчальних закладах?
17. Яка ще підтримка, крім повного державного забезпечення, надається особам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування при навчанні у навчальних закладах?
18. Які передбачені заходи додаткового матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?

Теми для рефератів:

1. Установи соціальної опіки дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування.
2. Дитячі будинки сімейного типу в Україні: труднощі і перспективи.
3. Права і обов'язки дитини у сім'ї.
4. Відповідальність членів сім'ї за утримання один одного.
5. Порядок усиновлення в Україні.
6. Шляхи реалізації права дитини на виховання у сім'ї.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Цивільний кодекс України. Глава 6 Опіка і піклування. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України від 13 січня 2005 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
3. Про охорону дитинства : Закон України. Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

4. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова КМУ від 26 квітня 2002 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>.

5. Про затвердження положення про прийомну сім'ю : Постанова КМУ від 26 квітня 2002 р. N 565. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.

6. Про затвердження Правил опіки та піклування : Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>

Науково-методичні видання:

1. Бурлака О. Види соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Трудове право, 2016. № 11. С. 89-93.

2. Державна доповідь «Про становище дітей в Україні (за підсумками 2017 року): Деінституціалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи». Київ: Міністерство соціальної політики, 2019. 128 с.

3. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування [Текст] : навч. посіб. / І. В. Манохіна ; Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2012. 275 с.

4. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа [Текст] : монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 204 с.

5. Прокопенко О. С. Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Державне управління. 017. Т. 305, Вип. 293. С. 29-33. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2017_305_293_7.

6. Прокопенко О.С. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. International Journal of Innovative Technologies in Social Science, 4(8), Vol.2, June 2018. С. 9-15. Режим доступу: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/ijitss0090.pdf>.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

План

1. Поняття інвалідності та основні нормативні документи їх соціального захисту.
2. Освіта, професійна підготовка і працевлаштування осіб з інвалідністю.
3. Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю.
4. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

1. Поняття інвалідності та основні завдання соціально-правового захисту осіб з інвалідністю.

Немічні, калічні люди всю історію людства були об'єктом соціальної підтримки. Милостиня, притулки, богадільні – були чи не єдиним засобом і можливістю їх виживання.

У сьогоденному світі до такої категорії людей використовується термін – людина (особа) з інвалідністю. Це єдиний коректний термін. Коли ми говоримо «інвалід», ми ніби навішуємо на людину тавро. Але інвалідність – це тільки одна з ознак людини, при цьому вона може бути чиєюсь дружиною, донькою, сином чи братом, з темним чи рудим волоссям, професіоналом у якійсь справі, спортсменом, з купою досягнень тощо. Тому коректно у такому випадку дотримуватися принципу «person first language», тобто, пам'ятати, що на першому місці завжди людина, а вже потім її ознака, якщо це необхідно вказати.

Стосовно терміну «людина з обмеженими можливостями», який дуже часто використовується, він теж є некоректним, адже у кожної людини є якісь обмежені можливості, наприклад, фізично ми не здатні підняти 500 кг ваги або пробігти 300 км без перерви.

Так само у кожного з нас є свої особливості та особливі потреби. Наприклад, хтось більш ефективно працює з самого ранку, а у когось продуктивність прокидається пізно ввечері. У когось особливо чутливі очі в сонячну погоду і він/вона не можуть обійтися без сонцезахисних окулярів. А пандус чи ліфти – це давно вже не особливі потреби, а базова інфраструктурна потреба для всіх людей, адже ними користуються не тільки люди з інвалідністю, а й батьки з дитячими візочками, пасажери з валізами на колесах. А слова «каліка», «візочник», «колясочник» узагалі є грубими і дуже образливими.

В Українському законодавстві до 2016 р. використовувався термін «інвалід». І лише з 2016 р., враховуючи вище зазначене, встановлено офіційне використання терміну «особа з інвалідністю».

Відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.) особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006 р.) визначає інвалідність як міру втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Інвалідність у юридичній літературі визначається як засвідчений медичним органом стан здоров'я, при якому громадянин внаслідок хронічного захворювання чи анатомічних дефектів, що викликають стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, змушений припинити професійну працю чи може трудитися при значній зміні звичайних умов праці.

Причинами інвалідності можуть бути

- інвалідність з дитинства;
- загальне захворювання;
- нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я);
- професійне захворювання пов'язане з трудовою діяльністю;
- поранення, контузії, каліцтва та інші захворювання.

Інвалідність встановлюється медико-соціально-експертними комісіями (МСЕК) особам, що страждають хронічними захворюваннями чи мають анатомічні дефекти, у тих випадках, коли виникле порушення функцій організму перешкоджає виконанню професійної праці і придбало стійкий, незважаючи на лікування, характер.

Залежно від важкості інвалідності встановлюється перша, друга, третя групи інвалідності. Питання про встановлення інвалідності розглядається після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів.

Підставою для встановлення інвалідності є стійке порушення функцій організму, що приводить хворого до необхідності припинити професійну працю чи значно змінити умови праці. До значних змін у роботі відносяться ті, котрі приводять до втрати, зниження кваліфікації чи різкого скорочення обсягу трудової діяльності.

Вчені вважають, що людина може виявитися цілком чи частково непрацездатною у своїй професії, якщо вид праці, її режим, ступінь інтенсивності, точність, що оточують людину, санітарно-гігієнічні умови

стають їй протипоказаними внаслідок хвороби чи каліцтва. У таких випадках може бути встановлена інвалідність.

За статистикою ООН – 15% людей у світі є особами з інвалідністю в результаті розумових, фізичних або сенсорних розладів, і незалежно від того, у якій країні вони живуть, їх можливості обмежені – фізично та соціально. Біля 80% осіб з інвалідністю проживають у країнах, що розвиваються. Велика частка серед осіб з інвалідністю – діти. Згідно з новим звітом ЮНІСЕФ (кінець 2021 р.), кількість дітей із інвалідністю у світі оцінюється майже в 240 мільйонів осіб.

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2020 р., в Україні 2,7 мільйонам осіб (включаючи 160 тис. дітей) встановлено інвалідність, що становить приблизно 6% населення. Жінки становили 44% від 136,3 тисяч осіб, яким у 2019 р. уперше було встановлено інвалідність. Ймовірно, реальні цифри є значно ближчими до міжнародного показника частки осіб з інвалідністю на рівні 15%. Вважається, що до цієї категорії входять понад один мільйон жінок працездатного віку та 20% від 11,3 млн українських пенсіонерів. Водночас існує вкрай мало відповідних деталізованих даних, влада ж України веде облік лише осіб, яким встановлено інвалідність, а цьому процесу часто перешкоджають фізичні, фінансові та адміністративні бар'єри. Крім того, Україна ще не запровадила Міжнародну кваліфікацію функціонування (МКФ) ВООЗ для встановлення особам інвалідності.

Особи з інвалідністю часто піддаються дискримінації через забобони, неосвіченість та можуть відчувати обмеження у доступі до послуг.

Ця «мовчазна криза», стосується не тільки осіб з інвалідністю та їх сімей, економічного та соціального розвитку всього суспільства, оскільки цей великий людський потенціал лишається поза увагою.

Особам з інвалідністю більше потрібні розуміння, аніж співчуття. Потрібно бачити в них людину. Саме це домінує у всіх документах ООН стосовно осіб з інвалідністю. А це – **«Декларація про права осіб з інвалідністю»**, проголошена ООН 9 грудня 1975 року, **«Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю»**, прийняті резолюцією 48/96 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 року, **Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб із особливими потребами**, прийнята Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими потребами: доступність і якість, 7-10 червня 1994 року (не обов'язкова до виконання, це декларація про принципи і наміри майбутнього розвитку освіти до реалізації яких повинні прагнути всі країни), **Всесвітня програма дій по відношенню до осіб з інвалідністю**, прийнята 3 грудня 1982 р. (це Міжнародний день осіб з інвалідністю), **Конвенція про права осіб з інвалідністю (2009)**.

ООН наполягає на тому, що дуже часто особи з інвалідністю опиняються виключеними з повноцінного життя суспільства. У радянські часи держава піклувалася про осіб з інвалідністю, але якось занадто оригінально. Батьків агітували до того, щоб вони віддавали своїх дітей у спеціальні заклади, які, переважно, були закритого типу. Тобто дитина, яка туди потрапляла у віці кількох років, більше ніколи звідти не виходила. Діти з інвалідністю, як би це дико не звучало, не бачили здорових дітей. Ніколи не виходили за межі інтернатів. Звісно, не всі батьки віддавали туди своїх дітей, але багатьох спіткала сумна доля. До того ж, були не рідкими випадки, коли у сім'ї народжувалася дитина з тяжкою хворобою, батько кидав родину. І мати брала на себе функцію і годувальника, і вихователя.

Осіб з інвалідністю дискримінують всюди і завжди. Не завжди вони мають можливість отримати не лише вищу, а й навіть середню освіту. До речі, це проблема не лише пострадянського простору, а й цивілізованого Заходу. Але там цю проблему розуміють і намагаються виправити. Бо розуміють, що від ізоляції – фізичної та соціальної – страждає й саме суспільство. Адже людина з фізичними недоліками, здебільшого, має високий розумовий потенціал.

ООН виробило **Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю**. У розділі «Цілі та зміст Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю» відзначають про таке: «Хоча ці Правила не є обов'язковими, вони можуть стати нормами міжнародного звичайного права, коли вони будуть застосовуватися великою кількістю держав, які висловили бажання дотримуватися міжнародного права. Правила припускають взяття державами серйозних моральних та політичних зобов'язань відносно забезпечення рівності можливостей для осіб з інвалідністю. У Правилах передбачені принципи, які стосуються відповідальності, вжиття заходів та забезпечення співробітництва. В них також вказується про вирішальне значення для забезпечення якості життя, всебічної участі у житті суспільства та рівності. Ці Правила є основою, на якій інваліди та їх організації можуть сформулювати свою політику та будувати свою діяльність. Вони створюють основу для технічного та економічного співробітництва між країнами, у тому числі через посередництво Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій».

У документі ООН «**Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю**» передбачено взяття державами наступних зобов'язань щодо осіб з інвалідністю:

1. **Доступ до матеріального оточення:**
  - розробка стандартів та керуючих принципів, прийняття законодавчих актів, які б забезпечували доступ до різних об'єктів

загального користування: житлові приміщення, будівлі, громадський та інший транспорт тощо;

- доступ спеціалістів, які займаються проектуванням об'єктів матеріального оточення, мати доступ до інформації, що стосується осіб з інвалідністю та їх потреб;

- врахування потреб осіб з інвалідністю на першому етапі будівництва – проектуванні;

- погодження проектів суспільних будівель з організаціями осіб з інвалідністю;

2. Доступ до інформації та комунікацій:

- надання у доступній формі інвалідам, їх сім'ям або представникам інтересів осіб з інвалідністю інформації, що стосується діагнозу, прав та послуг і програм, які існують;

- надавати послуги сурдоперекладу та інші послуги з метою сприяння спілкуванню з іншими людьми;

- комп'ютеризовані інформаційні послуги, що надаються населенню, повинні бути адаптовані для осіб з інвалідністю. Процес їх втілювання потрібно погоджувати з організаціями осіб з інвалідністю.

3. Освіта:

- питання, пов'язані з освітою осіб з інвалідністю, повинні бути частиною національного планування в сфері освіти, розробки навчальних програм та організації навчального процесу;

- освіта в звичайних школах повинна супроводжуватися наданням необхідних послуг та створенням для осіб з інвалідністю умов навчання;

- поступова інтеграція спеціальних навчальних закладів в загальну систему освіти.

4. Зайнятість:

- закони в області зайнятості не повинні бути дискримінаційними по відношенню до осіб з інвалідністю;

- активно підтримувати осіб з інвалідністю на ринку праці;

- створення відповідних умов праці;

- забезпечення відповідної освіти, обладнання та вільного доступу до цього осіб з інвалідністю;

- вжити заходів для залучення осіб з інвалідністю до розробки програм підготовки кадрів та програм зайнятості у приватному та інших секторах;

- розвиток співробітництва між державою, приватними підприємствами та організаціями осіб з інвалідністю.

5. Підтримання доходів та соціальне забезпечення:

- державам потрібно забезпечити підтримання відповідних доходів осіб з інвалідністю, які внаслідок непрацездатності або з причин,

пов'язаних з непрацездатністю, тимчасово втратили можливість заробляти кошти для існування або не можуть знайти роботу. Державам слід врахувати, щоб при наданні допомоги до уваги приймалися витрати, які несуть інваліди та їх сім'ї в результаті інвалідності;

- забезпечувати матеріальну підтримку та соціальний захист особам, які взяли на себе піклування про інваліда;
- у системі соціального забезпечення потрібно вжити заходів з відновлення потенціалу осіб з інвалідністю в отриманні доходів.

6. Культура:

- забезпечення умов реалізації культурного потенціалу осіб з інвалідністю;
- забезпечення доступності культурно-освітніх закладів.

7. Відпочинок та спорт.

- забезпечення доступу осіб з інвалідністю до місць відпочинку та занять спорту;
- постійні консультації з організаціями осіб з інвалідністю.

Соціальна політика щодо осіб з інвалідністю спрямована на розширення можливостей їх активної участі у житті та розвитку суспільства, покращання матеріального становища.

Всім особам з інвалідністю надається соціальна допомога в передбачених законодавством видах. Пенсії по інвалідності призначаються лише у випадку настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності.

Нормативно-правовою базою соціального захисту осіб з інвалідністю є Конституція України, міжнародні документи, ратифіковані ВРУ, Закони України, Укази президента, постанови КМУ України, нормативні документи міністерств, інших органів державної влади, органів місцевого самоуправління.

Основні соціальні гарантії осіб з інвалідністю визначені у Законі України «**Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні**» (1991р.). Цей документ визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями і інтересами.

Особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами.

Центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації (незалежно від форм власності і господарювання) залучають представників громадських

організацій осіб з інвалідністю до підготовки рішень, що стосуються інтересів осіб з інвалідністю. Дискримінація осіб з інвалідністю забороняється і переслідується за законом.

Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, посильній трудовій та громадській діяльності.

Соціальний захист осіб з інвалідністю з боку держави полягає у наданні

- грошової допомоги,
- засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації,
- пристосованого житла,
- у встановленні опіки або стороннього догляду,
- пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей осіб з інвалідністю.

Держава дбає, щоб людина з інвалідністю могла себе реалізувати у суспільному житті. Але для цього потрібна допомога з боку держави і соціальних служб. Тому законодавством передбачені порядок та умови визначення потреб людини у зв'язку з інвалідністю, задоволення яких сприяло би поверненню її до активного соціального життя. Види та рівень таких потреб визначає медико-соціальна експертиза. Нормативні документи – **«Положення про медико-соціальну експертизу», «Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності»** затвердженні постановою КМУ **«Питання медико-соціальної експертизи» (2009 р.)**. На підставі висновку медико-соціальної експертизи та з врахуванням здібностей до професійної і побутової діяльності інваліда встановлюються необхідні у кожному конкретному випадку види і обсяги необхідного соціального захисту особи з інвалідністю. Вони надаються у вигляді індивідуальної програми медичної, соціально-трудової реабілітації і адаптації.

Така індивідуальна програма реабілітації є обов'язковою для виконання державними органами, підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями.

Закон України **«Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»** визначає основні засади створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності.

Закон України **«Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2001 р.)** гарантує особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму.

Питання соціального захисту осіб з інвалідністю розглядають також в інших Законах України: **«Про зайнятість населення»**, **«Про соціальні послуги»**, **«Про охорону дитинства»**, **«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»**, **«Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»**, **«Про гуманітарну допомогу»**, **«Про транспорт»** та ін.;

Захист прав, свобод і законних інтересів осіб з інвалідністю забезпечується в судовому або іншому порядку, встановленому законом. Це все гарантує їм соціальний захист, рівні права та умови щодо реалізації себе у соціумі.

2. Освіта, професійна підготовка і працевлаштування осіб з інвалідністю.

Держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям.

Дошкільне виховання, навчання осіб з інвалідністю здійснюється в загальних або спеціальних дошкільних та навчальних закладах.

При навчанні, професійній підготовці або перепідготовці осіб з інвалідністю поряд із загальними допускається застосування альтернативних форм навчання.

Навчання та соціальні гарантії дітей з особливими освітніми потребами у спеціальних закладах регулюють **«Положення про спеціальну школу»** та **«Положення про навчально-реабілітаційний центр»**, затвердженні КМУ (2019 р.).

Гарантії і порядок інклюзивного навчання (навчання дітей з особливими освітніми потребами у звичайних закладах освіти) визначені Законами України **«Про повну загальну середню освіту» (2020 р.)**, **«Про дошкільну освіту» (2001 р.)**, Постановами КМУ **«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (2021 р.)**, **«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти» (2019 р.)**, **«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» (2019 р.)**, **«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» (2019 р.)**.

Обдаровані діти з інвалідністю мають право на безплатне навчання музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва у загальних навчальних закладах або спеціальних позашкільних навчальних закладах.

Професійна підготовка або перепідготовка осіб з інвалідністю здійснюється з урахуванням медичних показань і протипоказань для наступної трудової діяльності. Вибір форм і методів професійної підготовки провадиться згідно з висновками медико-соціальної експертизи.

За інших рівних умов переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів мають інваліди та діти з малозабезпечених сімей, у яких:

- обидва батьки є особами з інвалідністю;
- один з батьків – особа з інвалідністю, а інший помер;
- одинока матір з числа осіб з інвалідністю;
- батько – інвалід, який виховує дитину без матері.

Під час навчання зазначеним категоріям громадян стипендія та призначена пенсія (державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям з інвалідністю) виплачуються в повному розмірі.

Державою визнається мова жестів як засіб міжособового спілкування.

Після закінчення навчального закладу інвалідам надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах (об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, в цехах і на ділянках, де застосовується праця осіб з інвалідністю, а також займатися індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.

Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я осіб з інвалідністю.

Працевлаштування осіб з інвалідністю здійснюється центральним органом виконавчої влади з питань праці та соціальної політики, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями осіб з інвалідністю.

Підбір робочого місця здійснюється переважно на підприємстві, де настала інвалідність, з урахуванням побажань інваліда, наявних у нього

професійних навичок і знань, а також рекомендацій медико-соціальної експертизи.

Підприємства (об'єднання), установи і організації (незалежно від форм власності і господарювання), які використовують працю осіб з інвалідністю, зобов'язані створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації і забезпечувати інші соціально-економічні гарантії, передбачені чинним законодавством.

Для підприємств (об'єднань), установ і організацій незалежно від форми власності і господарювання встановлюється норматив робочих місць для забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі **4%** від загальної чисельності працюючих, а якщо працює від 15 до 25 чоловік – у кількості одного робочого місця, якщо інше не передбачено законом. Керівники підприємств (об'єднань), установ і організацій незалежно від форми власності і господарювання у разі незабезпечення зазначених нормативів несуть відповідальність у встановленому законом порядку.

Підприємства (об'єднання), установи і організації незалежно від форми власності і господарювання, де кількість працюючих осіб з інвалідністю менша, ніж встановлено нормативом щороку сплачують відповідним відділенням Фонду України соціального захисту осіб з інвалідністю штрафні санкції, сума яких визначається у розмірі середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві (в об'єднанні), в установі, організації за кожне робоче місце, не зайняте особою з інвалідністю.

3. Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю.

Створення умов для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до соціальної інфраструктури.

Відповідно до Закону України «**Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні**» органи державної влади, підприємства (об'єднання), установи і організації (незалежно від форм власності і господарювання) зобов'язані створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до жилих, громадських і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах.

Планівка і забудова населених пунктів, формування жилих районів, розробка проектних рішень, будівництво і реконструкція будинків, споруд та їх комплексів без пристосування для використання особами з інвалідністю не допускається.

У тих випадках, коли з об'єктивних причин неможливо пристосувати для осіб з інвалідністю діючі об'єкти, за рішенням органів місцевого самоврядування за участю відповідних підприємств (об'єднань), установ і

організацій створюються інші сприятливі умови життєдіяльності осіб з інвалідністю, зокрема, будівництво спеціальних об'єктів.

Фінансування зазначених заходів здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету, а також підприємств (об'єднань), установ і організацій, які не мають можливості пристосувати свої об'єкти для осіб з інвалідністю.

Підприємства та організації, що здійснюють транспортне обслуговування населення, зобов'язані забезпечити спеціальне обладнання транспортних засобів, вокзалів, аеропортів та інших об'єктів, яке б дало змогу інвалідам безперешкодно користуватися їх послугами.

У тих випадках, коли діючі транспортні засоби не можуть бути пристосовані для використання особами з інвалідністю, органи місцевого самоврядування створюють інші можливості для їх пересування.

При проектуванні і створенні нових засобів пересування, реконструкції і будівництві аеропортів, залізничних вокзалів і автовокзалів, морських і річкових портів обов'язково передбачається можливість їх використання особами з інвалідністю.

Інваліди та сім'ї, в яких є діти-інваліди, мають переважне право на поліпшення житлових умов в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Жилі приміщення, займані особами з інвалідністю або сім'ями, у складі яких вони є, під'їзди, сходові площадки будинків, в яких мешкають особи з інвалідністю, мають бути обладнані спеціальними засобами і пристосуваннями відповідно до індивідуальної програми реабілітації, а також телефонним зв'язком.

Обладнання зазначених жилих приміщень здійснюється органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, у віданні яких знаходиться житловий фонд.

Обладнання індивідуальних жилих будинків, в яких проживають особи з інвалідністю, здійснюється підприємствами, установами і організаціями, з вини яких настала інвалідність, а в інших випадках – відповідними органами місцевого самоврядування.

У разі невідповідності житла інваліда вимогам, визначеним висновком медико-соціальної експертизи, і неможливості його пристосування до потреб особи з інвалідністю може провадитись заміна жилої площі.

Місцеві органи державної влади зобов'язані забезпечувати особам з інвалідністю необхідні умови для вільного доступу і користування культурно-видовищними закладами і спортивними спорудами, для занять фізкультурою і спортом, а також забезпечувати надання спеціального спортивного інвентаря.

Особи з інвалідністю користуються переліченими послугами безплатно або на пільгових умовах згідно з рішеннями органів місцевого самоврядування за участю громадських організацій осіб з інвалідністю.

Матеріальне забезпечення осіб з інвалідністю.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» передбачає матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю здійснюється у вигляді:

- грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат);
- забезпечення медикаментами;
- забезпечення технічними й іншими засобами, включаючи автомобілі, крісла-коляски;
- забезпечення протезно-ортопедичними виробами;
- забезпечення друкованими виданнями із спеціальним шрифтом, звукопідсилюючу апаратуру та аналізатори,
- надання послуг по медичній, соціальній, трудовій і професійній реабілітації, побутовому та торговельному обслуговуванню.

Види необхідної матеріальної, соціально-побутової і медичної допомоги особам з інвалідністю визначаються органами медико-соціальної експертизи в індивідуальній програмі реабілітації. Допомога подається за рахунок коштів фонду України соціального захисту осіб з інвалідністю.

Послуги по соціально-побутовому і медичному обслуговуванню, технічні та інші засоби надаються особам з інвалідністю безплатно або на пільгових умовах.

Послуги з соціально-побутового і медичного обслуговування, технічні та інші засоби (протезно-ортопедичні вироби, ортопедичне взуття, засоби пересування, у тому числі крісла-коляски з електроприводом, автомобілі, індивідуальні пристрої, протези очей, зубів, щелеп, окуляри, слухові і голосоутворювальні апарати, сурдотехнічні засоби, мобільні телефони та факси для письмового спілкування, ендопротези, сечо- та калоприймачі тощо) надаються особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю безплатно або на пільгових умовах за наявності відповідного медичного висновку.

Особи з інвалідністю, які отримують пенсію, що не перевищує мінімального розміру пенсії, або державну соціальну допомогу, призначену замість пенсії, діти з інвалідністю мають право на безплатне придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування.

Особи з інвалідністю першої і другої груп мають право при амбулаторному лікуванні на придбання лікарських засобів за рецептами лікарів з оплатою 50 відсотків їх вартості. Особи з інвалідністю, які отримують мінімальну пенсію, мають можливість отримати ліки за рецептом лікаря безкоштовно.

Особи з інвалідністю і діти з інвалідністю за наявності медичних показань мають право на безплатне забезпечення санаторно-курортними путівками.

Порядок забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю лікарськими, технічними та іншими засобами, санаторно-курортними путівками визначає Кабінет Міністрів України.

Органи місцевого самоврядування забезпечують виділення земельних ділянок особам з інвалідністю із захворюваннями опорно-рухового апарату під будівництво гаражів для автомобілів з ручним керуванням поблизу місця їх проживання.

Виконавчі комітети органів місцевого самоврядування не можуть вилучати частину жилої площі, збудованої за рахунок коштів громадських організацій осіб з інвалідністю, у тому числі господарським способом або з залученням їх коштів в порядку пайової участі.

Особи з інвалідністю, влаштовані в будинки-інтернати або в інші установи соціальної допомоги, мають право на збереження за ними жилої площі протягом 12 місяців. При більш тривалих строках звільнена жила площа передається для задоволення потреб у житлі іншим інвалідам, які потребують поліпшення житлових умов.

Діти з інвалідністю, що не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають у державних або в інших соціальних установах, після досягнення повноліття мають право на позачергове одержання житла і матеріальну допомогу на його благоустрій, якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя.

Особи з інвалідністю забезпечуються засобами спілкування, що полегшують їх взаємодію між собою та з іншими категоріями населення. Порядок і умови забезпечення передбачаються органами місцевого самоврядування за участю громадських організацій осіб з інвалідністю.

Особа з інвалідністю має право вибору конкретного виду соціальної допомоги. Вона може відмовитися від того чи іншого виду соціальної допомоги, якщо вона не повною мірою відповідає його потребам. У такому разі особа з інвалідністю вправі самостійно вирішувати питання про забезпечення себе конкретним видом допомоги за рахунок власних коштів з урахуванням компенсації вартості аналогічного виду соціальної допомоги, що подається державним органом.

4. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

Важливим елементом матеріального забезпечення осіб з інвалідністю є державна соціальна допомога. Деякі його питання регулюються Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2000 р.). Відповідного цього Закону право на державну соціальну допомогу мають особи з інвалідністю з дитинства I і II групи, непрацюючі особи з інвалідністю з дитинства III групи, а також діти з інвалідністю віком до 18 років.

Інвалідам з дитинства, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу і пенсію, призначається державна соціальна допомога або пенсія за їх вибором. Державна соціальна допомога або пенсія інвалідам з дитинства, яких визнано недієздатними, а також на дітей-осіб з інвалідністю призначається за вибором їх батьків, усиновителів, опікуна або піклувальника.

Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

- особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей-осіб з інвалідністю віком до 18 років – 70% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Враховуючи умови воєнного стану в Україні важливою є норма про розмір державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, інвалідність яких пов'язана з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я від вибухонебезпечних предметів. З урахуванням всіх надбавок, підвищень та інших доплат, у тому числі передбачених Кабінетом Міністрів України, розмір такої допомоги підвищується на 50 відсотків розміру державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років на підставі документів, визначених Кабінетом Міністрів України. Зв'язок інвалідності з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я від вибухонебезпечних предметів, отриманим дитиною з інвалідністю до 18 років, встановлюється лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Особи з інвалідністю мають право на надбавку на догляд. Для осіб з інвалідністю з дитинства I групи, віднесеним до підгрупи А – 200% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, до підгрупи Б – 100%.

Одинокі особи з інвалідністю з дитинства II і III груп, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, мають право на надбавку на догляд за ними в розмірі 75% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Передбачені державні допомоги до догляд за дітьми з інвалідністю: на дітей I групи, віднесеним до підгрупи А – 200% прожиткового мінімуму дітей відповідного віку (0-6 або 6-18 років).

Надбавка на догляд за іншою дитиною з інвалідністю встановлюється в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку.

Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства призначається на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи.

На дітей з інвалідністю державна соціальна допомога призначається на строк, зазначений у медичному висновку, який видається у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, але не більш як по місяць досягнення дитиною з інвалідністю 18-річного віку.

У разі зміни групи інвалідності державна соціальна допомога у новому розмірі виплачується особі з інвалідністю з дитинства з дня зміни групи інвалідності, якщо така зміна приводить до збільшення розміру, але з місяця, наступного за тим, в якому встановлена нова група інвалідності, при зменшенні розміру допомоги.

Порядок звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Заява про призначення державної соціальної допомоги подається особою з інвалідністю з дитинства до управління праці та соціального захисту населення за місцем проживання.

Заява про призначення державної соціальної допомоги особі з інвалідністю I чи II групи, яку визнано недієздатною, а також на дитину з інвалідністю подається одним із батьків, усиновителем, опікуном або піклувальником за місцем свого проживання.

До заяви про призначення державної соціальної допомоги повинні бути додані документи про вік особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю, а також довідка медико-соціальної експертизи або медичний висновок, видані у встановленому порядку.

Якщо з заявою звертається опікун або піклувальник, то подається також копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування.

Один із непрацюючих батьків, усиновителів, опікун або піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років, додатково подають довідку про те, що вони не працюють, видану за місцем проживання.

Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства або на дітей з інвалідністю віком до 18 років призначається місцевою державною адміністрацією.

Державна соціальна допомога виплачується державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку за місцем проживання особи з інвалідністю з дитинства або батьків, усиновителів, яким призначена допомога на дітей з інвалідністю. Опікуну або піклувальнику державна соціальна допомога виплачується за місцем їх проживання.

Виплата державної соціальної допомоги провадиться щомісячно за поточний місяць у встановлені місцевою державною адміністрацією строки.

Якщо особи з інвалідністю перебувають на повному державному утриманні у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, пансіонатах для ветеранів війни та праці, стаціонарних відділеннях територіального центру соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян тощо, виплачується 25 відсотків призначеного розміру державної соціальної допомоги.

Дітям з інвалідністю із числа сиріт за період перебування на повному державному утриманні державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки у банку.

Іншим дітям з інвалідністю, які перебувають у будинках-інтернатах, інших стаціонарних установах (закладах) на повному державному утриманні, призначена державна соціальна допомога виплачується в розмірі 50 відсотків та перераховується на їх особисті рахунки у банку. При цьому частина державної соціальної допомоги, що залишилася після виплати суми державної соціальної допомоги, перераховується на банківський рахунок установи (закладу) за місцем перебування дитини і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей.

У разі смерті особам з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю члену її сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги згідно із цим Законом або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть базові міжнародні документи у сфері захисту прав осіб з інвалідністю.
2. Який набір прав передбачають «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю»?
3. Назвіть базові вітчизняні правові документи у сфері захисту прав осіб з інвалідністю.
4. Які складові соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні?
5. Яке призначення індивідуальної програми реабілітації для соціального захисту осіб з інвалідністю?
6. Які пільги мають особи з інвалідністю при отриманні освіти?
7. Як захищається право осіб з інвалідністю на працю?
8. Які вимоги до створення соціальної інфраструктури з урахуванням потреб та інтересів осіб з інвалідністю?
9. У якому вигляді здійснюється матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю?
10. Де фіксуються(визначаються) види необхідної матеріальної, соціально-побутової і медичної допомоги?

11. На яких умовах особам з інвалідністю надаються послуги по соціально-побутовому і медичному обслуговуванню, технічні та інші засоби?

12. Хто з осіб з інвалідністю має право на безплатне придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування?

13. Хто з осіб з інвалідністю право на придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування з 50% знижкою?

14. Хто має право на державну соціальну допомогу по інвалідності?

15. Які передбачені розміри державної соціальної допомоги у зв'язку з інвалідністю?

16. Кому передбачені і у яких розмірах надбавки за догляд дитини з інвалідністю?

17. Охарактеризуйте умови, порядок та строки призначення державної соціальної допомоги у зв'язку з інвалідністю.

18. Які особливості виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю віком до 18 років, які перебувають на повному державному утриманні?

19. Які підстави припинення і відновлення виплати державної соціальної допомоги у зв'язку з інвалідністю?

20. Яка передбачена допомога на поховання особи з інвалідністю?

Теми для рефератів:

1. Організація надання соціальних послуг особам з інвалідністю.
2. Проблеми освіти та реабілітації осіб з інвалідністю у вищих навчальних закладах.
3. Механізми формування та здійснення державної політики у сфері соціального захисту дітей з інвалідністю.
4. Гарантійні засади реалізації соціальних прав особами з інвалідністю під час воєнного стану.
5. Юридичні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин в Україні.

Рекомендована література:

Нормативно-правові документи:

1. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
2. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
3. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>.

Науково-методичні видання:

4. Боднарчук М.І. Право соціального захисту : навч.-метод. посібник. / М.І. Боднарчук, О.Я. Орловський, А.В. Бурка. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 184с.

5. Добренька Н. В. Гарантійні засади реалізації соціальних прав особами з інвалідністю під час воєнного стану. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки. 2023. № 1. С. 70-74.

6. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.

7. Молоченко І. А. Нормативно-правове забезпечення життєдіяльності людей з інвалідністю в Україні. Науковий вісник ужгородського університету, Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2021. Вип. 1(48). С. 280–283.

8 Паровишник О. В. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : монографія Харків : Право, 2016. 264 с.

9. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА САМОТНІХ.

План

1. Особа похилого віку та основні правові акти їх соціального захисту.
2. Соціальний захист похилого віку в українському законодавстві.
3. Стаціонарні соціальні заклади для обслуговування людей похилого віку.
4. Соціальне обслуговування громадян похилого віку в територіальних центрах надання соціальних послуг.

1. Особа похилого віку та основні правові акти їх соціального захисту.

За останні 50 років процес старіння нації у світовому масштабі розвивається із великою швидкістю і будь-яке ігнорування може позначитися негативними наслідками для тієї чи іншої держави.

За прогнозами ООН до 2025 року населення світу зросте в порівнянні з 1950 роком у три рази, а чисельність людей літнього віку – у 6 разів, у той час як число старих людей (старших 80 років) збільшиться в 10 разів.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. В Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, тобто 60 років, а також особи, яким до цього віку залишилося не більше 1,5 роки..

Люди похилого віку не тягар для суспільства, вони можуть бути і передумовою поліпшення стандартів життя в країні, потужним чинником гуманізації соціуму. Тому світова спільнота і кожна країна окремо розробили нормативно-правові акти, які визначають їх політику стосовно осіб похилого віку.

Становище людей похилого віку в Україні та за кордоном регулюється *міжнародними договорами* та іншими актами:

Міжнародні документи у сфері захисту осіб похилого віку.

Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р.) визнає старість обставиною, яка обумовлюють настання права на соціальний захист.

Принципи (основні стандарти) ООН щодо людей похилого віку (прийняті Генеральною Асамблеєю 16.12.1991 р.) встановили всезагальні стандарти ставлення до осіб похилого віку у п'яти галузях:

1) *незалежність* як сукупність певних умов (доступність продуктів харчування, води, житла, одягу та медичного обслуговування для людей похилого віку, яку гарантує рівень доходів останніх);

2) *участь* - передбачає активне залучення цієї вікової групи до суспільного (громадського) життя;

3) *догляд*, який можна гарантувати за умов: наявності догляду сім'ї та громади, до якої належить людина; доступності соціальних і правових послуг; забезпечення права і можливості користуватися послугами опікунських закладів, які гарантують захист і реабілітацію в гуманних і безпечних умовах; можливість користуватися основними правами і свободами людини (у тому числі, повага гідності, переконань, потреб і особистого життя, права щодо вирішення питання про догляд і якість життя в будь-якому із закладів, що надають житло, лікування чи догляд);

4) *реалізація внутрішнього потенціалу*;

5) *гідність* як можливість провадити достойне і безпечне життя, позбавлене будь-якої експлуатації, фізичного чи психологічного примусу, дискримінації.

Декларація ООН із проблем старіння (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1991р., затверджена Резолюцією 47/5 від 16.10.92 р.) визнала проблему старіння людства як важливу для негайного розв'язання, яка потребує спільних зусиль світового співтовариства. Визнано за необхідність широкого поширення *Принципів Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей*.

Міжнародний (Віденський) план дій із проблем старіння (прийнятий Всесвітньою асамблеєю з проблем старіння, підтриманий Генеральною Асамблеєю ООН в Резолюції 37/51 від 03.12.82 р.). Основна його мета - досягнення законодавчих гарантій економічного і соціального забезпечення людей похилого віку. Планом передбачено рекомендації до розв'язання найбільш важливих проблем людей похилого віку:

- здоров'я та харчування;
- захист прав споживачів похилого віку;
- забезпечення їх житлом і відповідними умовами;
- сім'я; соціальне забезпечення;
- гарантія доходів і зайнятість;
- освіта.

Мадридський міжнародний план дій з питань старіння (Всесвітня асамблея з проблем старіння, Мадрид 8-12 квітня 2002 р.) визначив пріоритет у політиці щодо осіб похилого віку – надання можливостей безпечного і достойного проживання та продовження активної рівноправної участі в житті суспільства.

Питання соціального захисту літніх людей відображенні у Конвенціях та Рекомендаціях Міжнародної Організації Праці, зокрема, **Конвенція 1967 року про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника № 128, Рекомендація МОП 1967 року щодо допомоги по інвалідності, по старості та в зв'язку з втратою годувальника № 131, Рекомендація МОП 1980 року щодо літніх працівників та ін.**

Серед європейських документів, що стосуються соціального захисту осіб похилого віку, виділимо наступні.

Європейський кодекс соціального забезпечення (Рада Європи, м. Страсбург, 16 квітня 1964 р.) у V частині «Допомога по старості» визнає необхідність надання грошової допомоги людям у старості.

Європейська соціальна хартія (переглянута) (прийнята у м. Страсбург 3 травня 1996 р.) визначила три важливі складові європейської політики щодо населення поважного віку. Перша – надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства.

Друга складова – надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть

Третя складова – забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, гарантій надання належної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для престарілих.

Громадяни похилого віку користуються всіма соціально-економічними і особистими правами і свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами.

Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Законодавством України встановлюється необхідний рівень гарантій прав громадян похилого віку в усіх сферах життя суспільства.

У ст.46 **Конституції України** зазначено, старість є однією з умов, яка гарантує право на соціальний захист.

Сімейний Кодекс України (2002 р.) встановлює обов'язок повнолітніх дітей утримувати непрацездатних батьків, які потребують допомоги.

Закон України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»** (1993 р.) визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття.

Закон гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя.

Закон України **«Про жертви нацистських переслідувань» (2000 р.)** визначає правові, економічні та організаційні засади державної політики осіб похилого віку, які стали жертвами нацистських переслідувань і спрямований на їх соціальний захист.

Закон України «**Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю**» (2004 р.) визначає правові засади надання державної соціальної допомоги особам літнього віку, які не мають права на пенсію, а також надання державної соціальної допомоги на догляд.

Закон України «**Про соціальні послуги**» (2019 р.) розглядає питання надання соціальних послуг цій демографічній групі.

Питання соціального захисту, матеріального забезпечення осіб похилого віку відображенні у Законах України «**Про пенсійне забезпечення**» (1991 р.), «**Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту**» (1993 р.), «**Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування**» (2003 р.), «**Про соціальний захист дітей війни**» (2004 р.).

11 січня 2018 року український Уряд затвердив Стратегію державної політики з питань здорового і активного довголіття населення на період до 2022 року. Дану Стратегію розроблено з метою реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння, а також для забезпечення створення сприятливих умов для здорового старіння та активного довголіття, адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розбудови суспільства рівних можливостей для людей будь-якого віку. Мета стратегії полягає у створенні сприятливих умов для здорового і активного довголіття, забезпечення адаптації громадських інститутів до подальшого демографічного старіння і розбудові суспільства рівних можливостей.

Держава гарантує кожному громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом:

- реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я;
- забезпечення пенсіями і допомогою;
- надання житла;
- створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки;
- організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

2. Соціальний захист похилого віку в українському законодавстві.

Об'єктами соціального захисту, що відносяться до категорії «особи похилого віку» є власне особи похилого віку, ветерани праці, діти війни.

Громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року.

Ветеранами праці, відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» визнаються громадяни, які сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах, організаціях та об'єднаннях громадян, мають трудовий стаж (35 років - жінки і 40 років - чоловіки) і вийшли на пенсію.

Ветеранами праці визнаються також громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах. Це громадяни, які мають на це законні підстави:

- працювали певний термін на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці
- пенсіонери, нагороджені медаллю «Ветеран праці» за законодавством колишнього Союзу РСР;
- особи з інвалідністю I і II груп, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають загальний трудовий стаж не менше 15 років.

Дитиною війни відповідно до Закону України «Про соціальний захист дітей війни» – особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років.

Соціальний захист населення цієї особливої соціально-вікової групи повинен містити **три складові**:

1) профілактика – збереження добробуту літньої людини за допомогою зменшення чи усунення чинників ризику, з метою запобігання її наступного переведення в установи соціального обслуговування стаціонарного типу;

2) підтримка як необхідна старим людям форма допомоги (для збереження максимально можливого рівня самостійності);

3) представництво і захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними (для надання їм необхідної допомоги).

Держава забезпечує право на отримання гарантованих законодавством встановлених розмірів пенсій, допомоги, певних видів натурального забезпечення, а також послуг і пільг (у відповідності до закону про соціальні послуги). Питання додаткового підвищення рівня забезпечення та розширення можливостей обслуговування вирішують на місцях, виходячи з перспектив і умов регіону.

Основні напрями соціального захисту геронтологічної групи населення :

- соціальне забезпечення
- соціальна допомога.

Соціальне забезпечення людей похилого віку – система заходів, спрямованих на:

- захист матеріального становища
- надання грошової і матеріальної допомоги
- зміцнення системи соціального обслуговування клієнтів (старих і немічних).

Пенсійне забезпечення громадян похилого віку здійснюється на основі законодавства України, зокрема Законів **«Про пенсійне забезпечення»**, **«Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»**.

За солідарною системою людям похилого віку призначаються такі види пенсій:

- 1) пенсія за віком;
- 2) пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов’язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- 3) пенсія у зв’язку з втратою годувальника.

Соціальне обслуговування включає сукупність соціальних послуг, які надають громадянам похилого віку або інвалідам вдома і у спеціалізованих державних закладах та структурах, що діють за підтримки органів місцевого самоврядування.

Основні види соціальних послуг для клієнтів геронтологічної групи:

- соціально-побутові
- соціально-медичні
- соціально-економічні
- соціально-правові
- морально-психологічна підтримка.

Основні принципи діяльності у сфері соціального обслуговування людей похилого віку:

- надання державних гарантій;
- забезпечення рівних можливостей щодо отримання соціальних послуг і їхньої доступності;
- наступність усіх видів соціального обслуговування;
- орієнтування соціального обслуговування на індивідуальні потреби громадян;
- пріоритетність заходів із соціальної адаптації.

В Україні відповідно до постанови КМУ **«Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» (2009 р., в редакції 2020 р.)** діють відповідні установи. Територіальні центри надають безоплатне соціальне

обслуговування людям похилого віку, які не мають рідних, що мали б забезпечити їм догляд.

Соціальна допомога особам похилого віку включає в себе:

- соціальна допомога особам похилого віку, які не набули права на пенсію
- допомога на догляд самотнім громадянам похилого віку
- забезпечення протезною допомогою.

Особи, які не мають права на пенсію і досягли 65 р. мають право на отримання державної соціальної допомоги відповідно до Закону України **«Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»**. Така допомога надається довічно. Розмір допомоги – 30% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

В необхідних випадках громадяни похилого віку забезпечуються протезами, слуховими апаратами, зубопротезуванням. Зазначені види протезної допомоги надаються їм безплатно або на пільгових умовах (за винятком зубних протезів з дорогоцінних металів) в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України

Закон України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»** гарантує громадянам похилого віку право на працю нарівні з іншими громадянами, яке додатково гарантується державними програмами зайнятості населення.

Забороняється відмова у прийнятті на роботу і звільнення працівника за ініціативою власника або уповноваженого ним органу з мотивів досягнення пенсійного віку.

Переведення працівника похилого віку і працівника передпенсійного віку з одного робочого місця на інше не допускається без його згоди, якщо при цьому змінюються істотні умови праці.

Громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами мають право на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю в період роботи та необхідністю санаторно-курортного лікування, а також у період професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації та на інші види допомоги, передбачені законодавством.

Закон України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»** регулює деякі питання житлового забезпечення цієї категорії громадян. Відповідно до нього громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами мають право на житло, що включає право на одержання і постійне користування впорядкованим жилим приміщенням в будинках державного фонду, на придбання жилого приміщення в будинках громадського або індивідуального житлового фонду. Це право додатково гарантується наданням громадянам похилого віку житла в спеціально обладнаних

будинках або пристосуванням займаних ними приміщень відповідно до їх специфічних потреб.

Жиле приміщення громадянам похилого віку, які потребують поліпшення житлових умов, надається безплатно або за плату з урахуванням рівня їх матеріальної забезпеченості в порядку, встановленому чинним законодавством.

На прохання осіб похилого віку, яка віддалено проживає від рідні, їм може бути надано жиле приміщення, в тому числі в порядку обміну, наближене до місця проживання рідних та близьких.

З урахуванням віку і труднощів у пересуванні, Закон передбачає можливість обміну займаної жилої площі людиною похилого віку на верхніх поверхах будинків без ліфтів на житло на нижчих поверхах або в будинках, обладнаних ліфтами.

В необхідних випадках громадяни похилого віку забезпечуються протезами, слуховими апаратами, зубопротезуванням.

Зазначені види протезної допомоги надаються їм безплатно або на пільгових умовах (за винятком зубних протезів з дорогоцінних металів) в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Особлива увага в Українському законодавстві приділяється соціальному захисту самотніх осіб похилого віку. Над самотніми громадянами похилого віку, які потребують постійного стороннього догляду, для захисту їх особистих і майнових прав та інтересів встановлюється опіка або піклування. Порядок та умови встановлення опіки або піклування регулюються законодавством України про шлюб і сім'ю.

Самотнім громадянам похилого віку, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, призначається державна соціальна допомога на догляд. Порядок її надання і розмір визначені Законом України **«Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»**.

Закон України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»** гарантує визначає, що самотні громадяни похилого віку, які мають у власності жилий будинок, звільняються повністю або частково від плати за землю або орендної плати за землю. Такі ж права мають громадяни похилого віку при наявності дачі або будинку в садівничому товаристві.

Місцеві ради, місцеві державні адміністрації, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності та господарювання допомагають самотнім громадянам похилого віку в ремонті жилих приміщень і санітарно-технічного обладнання Також самотні громадяни похилого віку мають переважне право на встановлення домашнього телефону.

Цей Закон визначає певні вимоги до органів місцевого самоврядування стосовно соціальної підтримки осіб похилого віку. Вони зобов'язані здійснювати продаж товарів і побутове обслуговування

громадян похилого віку в спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, а також забезпечити громадянам похилого віку необхідні умови для користування культурно-видовищними установами. Останні мають своїй діяльності повинні враховувати специфічні запити цієї категорії громадян.

Ритуальні послуги у зв'язку з похованням самотніх громадян похилого віку здійснюються також за рахунок коштів місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у встановленому ними порядку.

3. Стаціонарні соціальні заклади для обслуговування людей похилого віку.

Літні люди, яким потрібен сторонній догляд, в Україні можуть постійно проживати в будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, пансіонатах для ветеранів війни та праці та відділеннях стаціонарного догляду. Якщо у людини є психічний розлад - у психоневрологічних інтернатах.

В Україні за даними 2021 р. у 62 будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю проживали понад 6 тисяч людей. Ще майже 4500 людей жили у 25 пансіонатах для ветеранів війни та праці. Всього майже 20 тисяч людей непрацездатного віку зараз живуть в різних інтернатах по всій країні.

Відділення стаціонарного догляду створюються здебільшого для 15-50 людей, але інколи проживати у них може і більше. Люди можуть знаходитися у ньому постійно, тимчасово, або лише вдень. Сьогодні ще понад 8 тисяч людей постійно проживає у таких закладах.

Постановою КМУ «Про затвердження Типового положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю» (202 р.) затверджено Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю. Цей документ визначає основні завдання закладів такого типу:

- забезпечення створення належних умов проживання, соціально-побутового та медичного обслуговування, денної зайнятості (заняття творчістю, культурно-дозвіллеві заходи, працетерапія тощо);
- стимулювання особистої заінтересованості підопічних у збереженні соціальної активності та здатності до самообслуговування;
- надання соціальних послуг (стаціонарний догляд, соціальна адаптація, представництво інтересів, інформування, посередництво, консультування, соціальна профілактика, соціально-психологічна реабілітація, переклад жестовою мовою);

- проведення комплексу реабілітаційних заходів (для осіб з інвалідністю) відповідно до індивідуального плану комплексної реабілітації (абілітації), складеного за формою, затвердженою Мінсоцполітики.

Інтернат може надавати соціальні послуги з підтриманого проживання, денного догляду, кризового та екстреного втручання, тимчасового відпочинку для осіб, що здійснюють догляд за особами з інвалідністю, особами, які мають невиліковні хвороби, що потребують тривалого лікування, соціальної реабілітації.

Підопічні відповідно до встановлених норм забезпечуються:

- житловим приміщенням для проживання (перебування) та комунальними послугами;

- предметами, матеріалами, м'яким і твердим інвентарем (одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом);

- раціональним не менш як чотириразовим харчуванням, у тому числі дієтичним з урахуванням затверджених МОЗ норм фізіологічних потреб організму в основних харчових речовинах та енергії залежно від вікових і статевих особливостей;

- лікарськими засобами, технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення у порядку, встановленому законодавством.

Підопічним інтернату гарантуються належні умови проживання, соціально-побутового обслуговування. За необхідності вони направляються до закладу охорони здоров'я, що надає медичну допомогу відповідного виду. Їм створюються умови для участі в культурно-дозвіллевих заходах з урахуванням побажань підопічних, проведення комплексу реабілітаційних заходів.

Підопічні установи залучаються до заходів, спрямованих на ведення активного способу життя, з урахуванням стану здоров'я та побажань. Щоб не почувати себе ізольованими, вони залучаються до життєдіяльності місцевої громади, мають цілодобовий доступ до засобів зв'язку, мають можливість зустрічатися з рідними та друзями в інтернаті в окремо пристосованій для цього кімнаті.

До будинку-інтернату для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю можуть потрапити люди пенсійного віку, або ті, кому до виходу на пенсію залишилося щонайбільше півтора року. Люди похилого віку можуть тут проживати безкоштовно, якщо їх середньомісячний сукупний дохід не перевищує два прожиткові мінімуми для непрацездатних осіб.

В інтернаті для надання соціальних послуг в умовах цілодобового проживання (перебування) можуть діяти відповідно до типових положень, затверджених Мінсоцполітики, такі відділення:

- стаціонарного догляду - для громадян похилого віку, які мають психоневрологічні розлади (деменція, хвороба Альцгеймера);
- стаціонарного догляду - для підопічних, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності;
- стаціонарного догляду за ліжковими хворими - для підопічних, яким встановлено діагноз невиліковного прогресуючого захворювання, з метою забезпечення їм максимально можливої якості життя шляхом задоволення фізичних, психологічних і духовних потреб;
- підтриманого проживання - для підопічних із високим рівнем адаптації та автономної активності (з можливим подальшим їх працевлаштуванням поза межами інтернату або в інтернаті без повного державного забезпечення (організація харчування, забезпечення предметами, матеріалами, м'яким і твердим інвентарем (одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом), комунальними послугами);
- денного догляду - для підопічних, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги (без цілодобового проживання);
- тимчасового відпочинку для осіб, що здійснюють догляд за особами з інвалідністю, особами, які мають невиліковні хвороби, що потребують тривалого лікування, - для підопічних, які потребують тимчасового догляду, на період відсутності осіб, що здійснюють догляд за ними;
- соціальної реабілітації.

Для надання комплексу реабілітаційних послуг в інтернаті можуть утворюватися реабілітаційні відділення з кімнатами для проведення заходів соціальної, фізкультурно-спортивної, фізичної, психологічної реабілітації.

4. Соціальне обслуговування громадян похилого віку в територіальних центрах надання соціальних послуг.

Постановою КМУ «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» (2009 р., в редакції 2020 р.) затверджено Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Територіальні центри надають соціальне обслуговування людям похилого віку, які не мають рідних, що мали б забезпечити їм догляд.

У територіальному центрі можуть утворюватися такі структурні підрозділи(відділення):

- соціальної допомоги вдома;
- денного перебування;
- стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання;

- організації надання адресної натуральної та грошової допомоги.

Цією ж постановою було затверджено **Перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг).**

Відповідно до цього документа територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) надає такі соціальні послуги:

- догляд вдома;
- догляд стаціонарний;
- денний догляд;
- соціальна адаптація.

Крім того, територіальний центр може надавати такі соціальні послуги:

- паліативний/хоспісний догляд;
- консультування;
- представництво інтересів;
- соціальна профілактика;
- посередництво (медіація);
- соціально-економічні (у формі надання натуральної чи грошової допомоги);
- транспортні;
- інші соціальні послуги.

Територіальний центр забезпечує безоплатне в обсягах, визначених державними стандартами, надання соціальних послуг особам похилого віку, які не здатні до самообслуговування і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу, або рідні є громадянами похилого віку чи визнані особами з інвалідністю

Територіальний центр може надавати платні соціальні послуги (в межах наявних можливостей) громадянам похилого віку, які не здатні до самообслуговування і мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу.

У виняткових випадках громадяни, що мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу, можуть звільнитися від плати за надання соціальних послуг в структурних підрозділах територіального центру в разі, коли такі рідні належать до малозабезпечених і отримують державну соціальну допомогу в установленому законодавством порядку, залежні від психоактивних речовин, алкоголю, перебувають у місцях позбавлення волі тощо.

Відділення соціальної допомоги вдома територіального центру утворюється для надання соціальних послуг за місцем проживання/перебування не менш як 80 самотнім громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з частковою втратою рухової активності та

потребують сторонньої допомоги, надання соціальних послуг в домашніх умовах згідно з медичним висновком. До таких відносять і осіб похилого віку.

Відділення денного перебування територіального центру утворюється для надання соціальних послуг не менш як 30 громадян похилого віку, осіб з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), що частково втратили здатність до самообслуговування, на день.

Відділення денного перебування надає такі послуги:

- соціальна адаптація;
- денний догляд.

Крім того, відділення денного перебування може надавати такі соціальні послуги:

- консультування;
- представництво інтересів;
- соціальна профілактика;
- посередництво (медіація).

Одинокі громадяни похилого віку можуть скористатись послугами відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання територіального центру, яке утворюється для обслуговування не менш як 10 і не більш як 50 одиноких громадян. До нього приймаються безоплатно на постійне або тимчасове проживання на повне державне утримання. Тут одинокі громадяни похилого віку забезпечуються:

- 1) житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем і столовим посудом;
- 2) раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі з урахуванням віку і стану здоров'я, у межах натуральних норм харчування, передбачених для мешканців інтернатних установ;
- 3) цілодобовим медичним обслуговуванням;
- 4) слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами відповідно до медичного висновку;
- 5) комунально-побутовим обслуговуванням (опалення, освітлення, радіофікація, тепло-, водопостачання тощо).

Одиноким пенсіонерам, які перебувають у відділенні стаціонарного догляду, пенсія виплачується у встановленому законодавством порядку.

Відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги територіального центру виходячи з можливостей, наявної фінансової та матеріально-технічної бази безоплатно забезпечує громадян похилого віку:

- 1) одягом, взуттям, іншими предметами першої потреби;
- 2) ліками, предметами медичного призначення;
- 3) предметами побутової гігієни;

- 4) продовольчими та промисловими товарами;
- 5) гарячими обідами тощо.

Відділення адресної допомоги має право організовувати надання на платній та безоплатній основі швацьких, кравецьких, перукарських послуг, послуг з ремонту вікон, дверей, квартир (будинків), санвузлів, дахів, парканів, побутової техніки, радіоапаратури, холодильників, взуття, послуг із заготівлі та завезення палива, розпилювання дров тощо.

Особи похилого віку захищені соціальним законодавством України. Не всі проблемні питання вирішені, особливо турбує рівень матеріального забезпечення цієї категорії громадян. Ситуація надалі лише погіршуються, що пов'язано з реаліями нашого життя: демографічна криза, зростання питомої ваги серед населення осіб похилого віку, неналежна наповнюваність Пенсійного фонду через небажання частини населення офіційно оформлювати трудові відносини, загострення соціально-економічної ситуації у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації в Україні. Нові життєві умови змушуватимуть до оновлення нормативно-правової бази соціального захисту осіб похилого віку.

Питання для самоконтролю

1. Які є головні документи міжнародного співтовариства щодо соціального захисту осіб похилого віку?
2. Назвіть головні нормативно-правові акти України у сфері соціального захисту осіб похилого віку.
3. Які шляхи надання різних видів допомог особам похилого віку?
4. Хто відноситься до категорії «ветеран праці», «особа похилого віку», «дитина війни»?
5. Які основні складові соціального захисту осіб похилого віку?
6. Які основні напрямки соціального захисту осіб похилого віку?
7. Що передбачає система соціального забезпечення осіб похилого віку?
8. Які види соціальних послуг передбачені для осіб похилого віку?
9. Назвіть моделі соціального обслуговування осіб похилого віку.
10. Що передбачає соціальна допомога особам похилого віку?
11. На які види пенсійного забезпечення (державної соціальної допомоги) можуть розраховувати особи пенсійного віку?
12. Які пільги передбачені громадянам похилого віку?
13. Які існують види стаціонарних соціальних закладів для обслуговування людей похилого віку?
14. Хто має право на обслуговування у територіальному центрі соціального обслуговування?
15. Які структурні підрозділи передбачені у територіальному центрі соціального обслуговування?
16. Які послуги може надавати територіальний центр соціального обслуговування?

17. Охарактеризуйте умови створення і послуги, що надає кожен структурний підрозділ територіального центру соціального обслуговування.

Теми для рефератів:

1. Концептуальні засади формування й реалізації політики у відповідь на старіння населення.
2. Політика у царині старіння населення в Україні у контексті дотримання міжнародних норм та зобов'язань.
3. Забезпечення умов для здорового старіння та активного довголіття в Україні.
4. Державна політика щодо осіб поважного віку в Україні

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.
2. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>.
3. Закон України «Про соціальні послуги». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
4. Закон України «Про соціальний захист дітей війни». Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2195-15.
5. Постанова КМУ «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF#Text>.

Науково-методичні видання:

1. Давидюк О. О. Деінституціоналізація соціального обслуговування осіб похилого віку в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 2. С. 143-155.
2. Величко Н. М. Стан соціального захисту людей похилого віку в Україні / Н. М. Величко, Т. І. Вялих, С. В. Москалюк, О. О. Вольф. Журнал неврології ім. Б. М. Маньковського. 2021. Т. 9, № 3. С. 74-75.
3. Курська Т. М. Державне регулювання соціальної роботи з людьми похилого віку. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2019. Вип. 2. С. 162-168.
4. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ- Україна», 2014. – 288 с.
5. Чорнописька В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку / В. Чорнописька, А. Баран // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 24. - С. 61-68.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗДОМНИХ І БЕЗПРИТУЛЬНИХ.

План

1. Законодавство України про вирішення проблеми житла соціально незахищених верств населення
2. Соціальне житло.
3. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей.

1. Законодавство України про вирішення проблеми житла соціально незахищених верств населення

Житло є однією з базових потреб людини. Тому житлова політика є важливим аспектом стабільності суспільства та розвитку соціальної держави. Право людини на житло закріплено у статті 25 Загальної декларації прав людини, а також у більшості конституцій соціальних держав.

В Україні є своя нормативно-правова база, яке регулює вирішення проблеми житла для різних категорій населення. До неї відносяться:

- **Конституція України (ст. 47);**
- **Житловий кодекс;**
- **Цивільний кодекс;**
- **Закон України «Про приватизацію житлового фонду» (1992 р.);**
- **Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» (2006 р.);**
- **Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2005 р.).**

Згідно Конституції України (ст. 47) кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Відповідно до положень Житлового кодексу фізичні особи мають право на одержання у безстрокове користування у встановленому порядку жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду або в будинках житлово-будівельних кооперативів.

Житловий кодекс України (ст. 31) визначає право громадян на одержання жилого приміщення.

Громадяни, які потребують поліпшення житлових умов, мають право на одержання у користування жилого приміщення в будинках державного або громадського житлового фонду

Громадяни самостійно здійснюють право на одержання жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду з

настанням повноліття. Інші неповнолітні (віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років) здійснюють право на одержання жилого приміщення за згодою батьків або піклувальників.

Потребуючими визнаються громадяни:

- 1) забезпечені жилою площею нижче за встановлений рівень;
- 2) які проживають у приміщенні, що не відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам;
- 3) які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим не можуть проживати в комунальній квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї;
- 4) які проживають за договором піднайму жилого приміщення в будинках державного або громадського житлового фонду чи за договором найму жилого приміщення в будинках житлово-будівельних кооперативів;
- 5) які проживають тривалий час за договором найму (оренди) в будинках (квартирах), що належать громадянам на праві приватної власності;
- 6) які проживають у гуртожитках.

Громадяни, які потребують поліпшення житлових умов, беруться на облік для одержання жилих приміщень у будинках державного і громадського житлового фонду та вносяться до єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов.

Громадянам, які перебувають на обліку потребуючих поліпшення житлових умов, жилі приміщення надаються в порядку черговості. Але існують категорії громадян, які мають право першочерговості (ст. 45 Житлового кодексу України) або позачерговості (ст. 46 Житлового кодексу України) в отриманні приміщень.

Першочергове надання жилих приміщень

У першу чергу жилі приміщення надаються потребуючим поліпшення житлових умов:

- сім'ям воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняним до них у встановленому порядку особам;
- Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, а також особам, нагородженим орденами Слави, Трудової Слави, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» усіх трьох ступенів;
- особам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», із числа тих, яких було піддано репресіям у формі (формах) позбавлення волі (ув'язнення) або обмеження волі чи примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу за рішенням позасудового або іншого репресивного органу;

- особам, яким надано статус постраждалого учасника Революції Гідності відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- особам, які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, перелічених у списку захворювань, затвердженому в установленому законодавством Союзу РСР порядку;

- особам, зараженим вірусом імунодефіциту людини внаслідок виконання медичних маніпуляцій;

- медичним працівникам, зараженим вірусом імунодефіциту людини внаслідок виконання службових обов'язків;

- особам, які перебували в складі діючої армії в період громадянської і Великої Вітчизняної воєн та під час інших бойових операцій по захисту СРСР, партизанам громадянської і Другої світової воєн, а також іншим особам, які брали участь у бойових операціях по захисту СРСР;

- особам з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання I і II груп та особам з інвалідністю I і II груп з числа військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

- сім'ям осіб, які загинули при виконанні державних або громадських обов'язків, виконанні обов'язку громадянина СРСР по рятуванню життя людини, по охороні соціалістичної власності і правопорядку або загинули на виробництві внаслідок нещасного випадку;

- робітникам і службовцям, які тривалий час сумлінно пропрацювали у сфері виробництва;

- матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня», багатодітним сім'ям, сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю, і самотнім матерям (батькам);

- сім'ям при народженні близнят;

- вчителям та іншим педагогічним працівникам загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних навчальних закладів.

Позачергове надання жилих приміщень

Поза чергою жила приміщення надається:

- особам з інвалідністю внаслідок Другої світової війни і прирівняним до них у встановленому порядку особам протягом двох років з дати прийняття рішення про включення їх до списку на позачергове одержання жилого приміщення, а з них особам з інвалідністю першої групи з числа учасників бойових дій на території інших держав - протягом року з визначенням переважного права осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни і прирівняних до них у встановленому порядку осіб на

одержання жилих приміщень перед всіма іншими категоріями позачерговиків;

- особам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», із числа тих, яких було піддано репресіям у формі (формах) позбавлення волі (ув'язнення) або обмеження волі чи примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу за рішенням позасудового або іншого репресивного органу та яким встановлено інвалідність;

- громадянам, житло яких внаслідок стихійного лиха стало непридатним для проживання;

- особам, направленим у порядку розподілу на роботу в іншу місцевість;

- дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після завершення терміну перебування у сім'ї опікуна чи піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також особам з їх числа у разі відсутності житла або неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- громадянам, незаконно засудженим і згодом реабілітованим, у разі неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення;

- дітям з інвалідністю з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у сім'ях піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, державних або інших соціальних установах, після досягнення повноліття, у разі якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя;

- сім'ям, які мають п'ятьох і більше дітей, та у разі народження у однієї жінки одночасно трьох і більше дітей;

- особам, обраним на виборну посаду, коли це зв'язано з переїздом в іншу місцевість;

- членам сім'ї народного депутата України у разі його смерті в період виконання депутатських обов'язків у Верховній Раді України на постійній основі;

- працівникам протитуберкульозних закладів у разі виникнення професійного захворювання на туберкульоз.

Поза чергою жите приміщення може надаватися також в інших випадках, передбачених законодавством Союзу РСР і Української РСР.

Громадяни, які мають право на позачергове одержання жилих приміщень, включаються до окремого списку.

Плата за користування житлом (квартирна плата) обчислюється виходячи із загальної площі квартири (одноквартирного будинку).

Норма загальної площі встановлюється у розмірі 21 квадратного метра на одну особу.

Користування жилим приміщенням у будинках державного і громадського житлового фонду здійснюється відповідно до договору найму жилого приміщення.

Договір найму жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду укладається в письмовій формі на підставі ордера на жиле приміщення між наймодавцем – житлово-експлуатаційною організацією (а в разі її відсутності – відповідним підприємством, установою, організацією) і наймачем – громадянином, на ім'я якого видано ордер.

2. Соціальне житло.

Якщо громадяни не мають житла через складні життєві обставини, вони можуть розраховувати на соціальне житло. Соціальне житло існує у всіх економічно розвинених країнах як форма забезпечення житлом потребуючих категорій громадян. Воно необхідне для регулювання соціального і демографічного розвитку суспільства, навіть для викорінення таких негативних явищ, як бездомність. Будівництво соціального житла є основним способом реалізації права на комфортні та здорові умови проживання громадян країни.

Що стосується ситуації в українському суспільстві, то даними на теперішній час більшість українців встановили своїм постійним місцем проживання міста. Як зауважують статистичні дані станом на 2030 рік частка громадян, що перебувають у містах має зрости на 60 %.

Станом на вересень 2022 р. внаслідок збройної агресії проти України з 24 лютого 2022 було зруйновано та пошкоджено щонайменше 135,8 тис житлових будівель. Ця кількість і надалі зростатиме. А тому, питання ефективного та скорішого забезпечення соціальним житлом в Україні набуває все більшої актуальної тенденції з кожним роком.

Закон України «**Про житловий фонд соціального призначення**» (2006) регулює питання надання такого житла соціально незахищеним особам. Відповідно нього громадяни України мають право на вирішення житлових проблем через житловий фонд соціального призначення під яким розуміється сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту.

До житлового фонду соціального призначення відносять:

1) квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, які надаються громадянам у порядку черги на одержання соціального житла;

2) жилі приміщення у соціальних гуртожитках, які надаються громадянам на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання.

Соціальне житло – житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк. Соціальне житло надається органами місцевого самоврядування. Соціальне житло не підлягає піднайму, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі.

Соціальний квартирний облік здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування за місцем проживання громадян.

Правом взяття на соціальний квартирний облік користуються громадяни України:

а) для яких таке житло є єдиним місцем проживання або які мають право на поліпшення житлових умов відповідно до закону;

б) середньомісячний сукупний дохід яких за попередній рік з розрахунку на одну особу в сумі менший від величини опосередкованої вартості найму житла в даному населеному пункті та прожиткового мінімуму, встановленого законодавством;

в) внутрішньо переміщені особи, які не мають іншого житла для проживання на підконтрольній українській владі території або житло яких зруйновано (знищене) або пошкоджене до стану, непридатного для проживання, внаслідок проведення антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

Під час визначення середньомісячного сукупного доходу враховується вартість майна, що перебуває у власності громадянина та членів його сім'ї на момент взяття на соціальний квартирний облік (крім вартості майнових прав чи прав власності внутрішньо переміщеної особи та членів її сім'ї на нерухоме майно, що розміщене на тимчасово окупованій території, в населених пунктах, які розташовані на лінії зіткнення або на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень, а також на майно, яке зруйновано або стало непридатним для проживання внаслідок проведення антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях).

Для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа при визначенні середньомісячного сукупного доходу не враховуються соціальна стипендія, пенсія у зв'язку з втратою годувальника та аліменти на утримання дитини.

Правом взяття на соціальний квартирний облік також користуються мешканці тимчасових притулків для дорослих, громадяни, які мають право на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Для отримання соціального житла встановлюється черговість. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» визначає категорії осіб, які мають право позачергового (ст. 11) та першочергового (ст. 12) отримання соціального житла.

Серед тих, хто володіє правом позачерговості:

- особи з інвалідністю внаслідок війни та особи, прирівняні до них законом;
- члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;
- діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, після завершення перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення строку піклування над такими дітьми, а також особи з їх числа у разі відсутності в них житла у власності - протягом місяця;
- громадяни, житло яких визнане в установленому порядку непридатним для проживання або не підлягає ремонту та реконструкції;
- сім'ї, які мають п'ятьох і більше дітей, та у разі народження у однієї жінки одночасно трьох і більше дітей;
- інші категорії

Серед тих, хто володіє правом першочерговості:

- учасники бойових дій та особи, прирівняні до них законом, а з них учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби;
- учасники війни та особи, прирівняні до них законом;
- особи з інвалідністю I і II груп (у тому числі взяті на облік внутрішньо переміщених осіб);
- особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;
- сім'ї та одинокі матері й батьки, які мають трьох або чотирьох дітей, а також у разі народження у однієї жінки одночасно двох дітей;
- сім'ї, які мають дитину з інвалідністю віком до 18 років або особу з інвалідністю з дитинства I чи II групи;
- особи, які одержали на виробництві травму або професійне захворювання, у зв'язку з чим не можуть проживати в одній кімнаті з іншими особами;
- молоді сім'ї, в яких вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповні сім'ї, в яких мати (батько) віком до 35 років, одинокі молоді громадяни віком до 35 років та молоді вчені віком до 35 років;

- інші категорії.

Соціальний гуртожиток – соціальне житло, яке надається громадянам України на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання. Соціальні гуртожитки створюються органами місцевого самоврядування.

Типове положення про соціальний гуртожиток для осіб, що потребують соціального захисту затверджено постановою КМУ «Про затвердження Типове положення про соціальний гуртожиток для осіб, що потребують соціального захисту» (2007 р.).

За призначенням соціальні гуртожитки можуть бути двох видів:

- для проживання одиноких осіб (житлові приміщення використовуються кількома особами, які не перебувають у сімейних стосунках);
- для проживання сімей (житлові приміщення, що складаються з однієї чи кількох кімнат, перебувають у відособленому користуванні сім'ї).

Особі, яка вселяється, надаються у користування меблі, постільні речі і перепустка.

Житлові приміщення не підлягають піднайманню, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу і заставі.

Особи, які проживають у житлових приміщеннях, що перебувають у їх відокремленому користуванні, мають право вселити в займані приміщення своїх неповнолітніх дітей.

Вселення інших членів сім'ї у такі приміщення допускається лише з дозволу органу місцевого самоврядування та письмової згоди повнолітніх членів сім'ї особи, які проживають разом з нею.

Плата за житло у житловому фонді соціального призначення складається з плати за:

- 1) найм житла;
- 2) утримання жилих будинків та прибудинкових територій;
- 3) комунальні послуги.

Орган місцевого самоврядування встановлює розмір плати за соціальне житло для кожного наймача такого житла індивідуально.

Плата за житло, яка вноситься безпосередньо наймачем соціального житла, не повинна перевищувати 20 відсотків сукупного доходу наймача та членів його сім'ї, які проживають разом з ним.

3. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей.

Закон «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2005 р.) визначає загальні засади соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними особами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією та законодавством України, створює умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального

захисту населення.

У Законі «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» подано категоріальний апарат для розуміння базових термінів у соціальній роботі з організації соціально-правового захисту бездомних і безпритульних.

Терміни вживаються в такому значенні:

• **бездомність** - соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання;

• **бездомна особа** – особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок;

• **безпритульна особа** – повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані;

• **безпритульні діти** – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання;

Пріоритетними напрямками державного регулювання безпритульності можна визначити наступні:

- формування системи запобігання бездомності
- підвищення ефективності роботи мережі закладів для бездомних осіб і безпритульних дітей
- у напрямі удосконалення механізму співпраці органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організаціями, закладами та установами, які надають соціальні послуги бездомним особам, з метою забезпечення соціального захисту та реінтеграції бездомних осіб

Найчастіше коло бездомних осіб поповнюють:

- особи, які постраждали від торгівлі людьми, катастроф та нещасних випадків;
- мігранти;
- інваліди;
- особи пенсійного віку;
- особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;
- особи, які втратили житло у зв'язку із сімейними обставинами, пов'язаними з конфліктами та насильством у сім'ї;
- особи, які втратили житло внаслідок окупації чи військових дій.

Особливої уваги потребують особи, які відносяться до груп ризику щодо втрати житла або права на його використання, зокрема діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мешканці гуртожитків, для яких таке житло є єдиним місцем проживання, особи, які не мають власного

житла та проживають в орендованих приміщеннях, знайомих, родичів, друзів, а також особи, які страждають на психічні розлади, хворі на наркоманію та хронічний алкоголізм, недієздатні та обмежено дієздатні особи.

З метою створення необхідних умов для забезпечення прав та свобод бездомних осіб і безпритульних дітей впроваджується їх облік. Він ведеться за місцем їх проживання або місцем перебування на підставі особистого звернення або їх виявлення.

Облік безпритульних дітей ведеться відповідно до законів України **«Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.)** і **«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.)**.

Облік бездомних осіб за місцем їх проживання або місцем перебування ведеться відповідними закладами для бездомних осіб – центрами обліку, що створюються органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, а також можуть утворюватися громадськими і благодійними організаціями та на договірних засадах з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Структура і режим роботи центрів обліку мають забезпечувати доступність обліку для бездомних осіб. У разі взяття на облік бездомних осіб вони отримують посвідчення про взяття на облік встановленого зразка.

Облік безпритульних дітей ведеться службами у справах дітей місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

З метою запобігання безпритульності та бездомності в Україні в рамках відповідних програм проводяться освітні та просвітницькі заходи з інформуванням населення про норми законодавства з питань придбання, відчуження, оформлення і державної реєстрації прав на жилі приміщення та земельні ділянки, про інші правочини, предметом яких є житло, щодо обов'язків і відповідальності учасників житлових та суспільних правовідносин.

Зазначені освітні та просвітницькі заходи повинні формувати здатність громадян застосовувати норми законодавства для реалізації та захисту своїх прав на житло.

У Законі **Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» визначені заходи із запобігання:**

- безпритульності дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа;
- захисту прав та інтересів дітей під час вчинення правочинів щодо житлових приміщень,
- бездомності осіб, які звільняються з установ виконання покарань;
- бездомності осіб похилого віку та осіб з інвалідністю;

- бездомності осіб із груп ризику.

До останньої категорії відносяться діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа; мешканці гуртожитків, для яких таке житло є єдиним місцем проживання; особи, які не мають власного житла та проживають в орендованих приміщеннях, у знайомих, родичів, друзів тощо.

Бездомні особи та безпритульні діти у межах системи реінтеграції (комплекс заходів для здійснення процесу повернення бездомних осіб до життя в суспільстві як повноправних його членів) можуть отримувати ряд соціальних послуг.

Бездомні особи можуть отримувати такі послуги: тимчасовий притулок, соціальні, медичні, юридичні, освітні, реабілітаційні. Ці послуги надаються за місцем їх проживання або місцем перебування, а саме в закладах для цієї категорії осіб, а також поза межами таких закладів із застосуванням мобільної форми надання соціальних послуг – **соціального патрулювання**. Послуги можуть надаватися і на платній, і на безоплатній основі відповідно до законодавства.

Зкладами для бездомних осіб законодавством визначені:

- будинок нічного перебування;
- центр реінтеграції бездомних осіб;
- соціальний готель;
- інші заклади, що надають послуги бездомним особам

Будинок нічного перебування – заклад соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних осіб, прийом до якого не потребує попереднього медичного обстеження.

Центр реінтеграції бездомних осіб – заклад соціального захисту, діяльність якого спрямована на поступове повернення бездомної особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб. Центр реінтеграції бездомних осіб може утворюватися для жінок, чоловіків, сімей з дітьми, осіб, хворих на наркоманію та хронічний алкоголізм (які пройшли курс лікування) тощо, з наданням тимчасового притулку – денного перебування, коротко- (до шести місяців), довготривалого (понад шість місяців) проживання.

Соціальний готель – заклад соціального захисту для проживання бездомних осіб, який має у своєму складі окремі номери (кімнати).

До соціального готелю приймаються бездомні особи, які працюють або мають інше постійне легальне джерело доходу, недостатнє для оренди (наймання), купівлі житла. Проживання бездомних осіб у соціальному готелі є платним.

Діяльність цих закладів регулюється типовим положенням, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального

захисту населення (на сьогодні це Міністерство соціальної політики України). Наказами цього відомства у 2006 р. затверджені:

- Типове положення про будинок нічного перебування;
- Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб;
- Типове положення про соціальний готель.

Заклади соціального захисту для бездомних осіб створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, релігійними організаціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, фізичними особами відповідно до потреб регіону.

Засновник може утворити заклад соціального захисту для бездомних осіб - центр комплексного обслуговування бездомних осіб.

Закладами соціального захисту для безпритульних дітей є:

- притулок для дітей служби у справах дітей;
- центр соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко).

Діяльність цих закладів регулюється постановами КМУ:

- Про Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей (1997 р.);
- Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей (2004 р.);
- Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) (2005 р.).

Бездомні особи похилого віку та особи з інвалідністю за їх власним бажанням влаштовуються до стаціонарних соціально-медичних установ та інших закладів соціальної підтримки (догляду).

Особи, винні в порушенні законодавства про соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей, несуть відповідальність згідно із законами України.

Питання для самоконтролю:

1. Чому забезпечення житлом є важливою соціальною проблемою?
2. Які нормативні акти регулюють забезпечення житлом соціально незахищених верств населення?
3. Хто має право на поліпшення житлових умов?
4. Хто має право на першочергове поліпшення житлових умов?
5. Хто має право на позачергове поліпшення житлових умов?
6. Який Закон України регулює питання надання житла соціально незахищеним особам?
7. Що відноситься до житлового фонду соціального призначення?
8. Що таке соціальне житло і що до нього відносять?
9. Хто має право стати на соціальний квартирний облік?

10. Назвіть декілька представників, хто має право на першочергове та позачергове отримання житла

11. Які заклади вирішують житлові проблеми окремих категорій людей?

12. Дайте визначення понять: бездомна особа, безпритульна особа, реінтеграція бездомних осіб і безпритульних дітей, соціальне патрулювання.

13. Назвіть категорії бездомних осіб.

14. Розкрийте основні права та обов'язки бездомних осіб і безпритульних дітей.

15. Хто здійснює облік бездомних осіб?

16. Розкрийте основні шляхи запобігання безпритульності і бездоглядності.

17. Які існують заклади для бездомних осіб?

18. Які існують заклади для безпритульних дітей?

Теми для рефератів:

1. Вирішення житлових проблем осіб, які потребують соціального захисту.

2. Використання фонду службових приміщень та гуртожитків для вирішення житлових проблем.

3. Користування службовим житлом.

4. Проблема бездомності в Україні та шляхи її вирішення.

5. Соціальний готель як заклад соціальної роботи з бездомними.

6. Соціальні заклади для безпритульних дітей.

7. Світовий досвід соціальної роботи з бездомними.

8. Світовий досвід соціальної роботи з безпритульними.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Житловий кодекс України : Кодекс України від 30 червня 1983 р. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/conv/page>.

2. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12 січня 2006 р. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15.

3. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 2 червня 2005 р. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15.

4. Положення про притулок для дітей служби у справах дітей : Постанова КМУ від 9 червня 1997 р. N 565. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-п.

5. Положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) : Постанова КМУ від 27 грудня 2005 р. N 1291. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-п.

6. Положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей :

: Постанова КМУ від 28 січня 2004 р. N 87. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-п.

7. Типове положення про будинок нічного перебування : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0475-06.

8. Типове положення про соціальний готель : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 03.04.2006 № 98. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0450-06>.

9. Типове положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту : Постанова КМУ від 30.05.2007. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/783-2007-%D0%BF/conv>.

10. Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-06.

Науково-методичні видання:

1. Карпенко Р. В. Система забезпечення соціальним житлом в Україні: порівняльна характеристика з міжнародним досвідом / Р. В. Карпенко, К. В. Вербицька. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 109-114.

2. Ковалевська О. П. Напрями забезпечення соціальним житлом пільгових категорій населення. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 14. С. 120-123.

3. Марченко М. С. Соціальне житло в системі соціального забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 49(1). С. 218-220.

4. Медвідь А. О. Право бездомних осіб і безпритульних дітей на додатковий соціальний захист. Право і суспільство. 2015. № 5.2(2). С. 91-96.

5. Піщик О. В. Регіональна соціальна політика забезпечення населення житлом. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2017. Т. 22, Вип. 8. С. 101-105.

6. Шимко В. А. Сучасні аспекти будівництва та розвитку соціального житла: світовий досвід. Вісник Криворізького національного університету. 2019. № 49. С. 101-105.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ.

План

1. Соціальний захист населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи
2. Соціальний захист і державна соціальна допомога ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД дітей та доросли.
3. Соціально-правовий захист біженців.
4. Соціальний захист осіб, які відбували покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк.

1. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Основним законодавчим актом, який регулює порядок надання пільг «чорнобильцям» є Закон України «**Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи**» (1991 р.). Пільги та рівень соціальних гарантій залежать від категорії, до якої належать чорнобильці.

До категорії 1 належать особи з інвалідності з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи (статті 10, 11 і частина третя статті 12 Закону), щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу.

Категорія 2 – учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали у зоні відчуження протягом певного періоду часу з моменту аварії, а також особи, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення.

Категорія 3 – інші учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи (не віднесені до категорії 2).

Розглянемо пільги, якими володіють громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Медичні пільги.

Всі категорії «чорнобильців» мають право на:

- безплатне придбання ліків за рецептами лікарів;
- безплатне позачергове зубопротезування (за винятком зубопротезування із дорогоцінних металів та прирівняних по вартості до них).

Ці пільги поширюються також на неповнолітніх дітей померлих громадян, віднесених до категорій 1, 2, 3 смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою.

- користування при виході на пенсію та зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені під час роботи (це право надається також дружині (чоловіку) померлого громадянина, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, або опікуну (на час опікунства) дітей померлого);

- Першочергове обслуговування у лікувально-профілактичних закладах та аптеках

- Щорічне медичне обслуговування, диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів, лікування в спеціалізованих стаціонарах

Для «чорнобильців», віднесених до категорії 1:

- позачергове щорічне безплатне забезпечення санаторно-курортними путівками шляхом надання щорічної грошової допомоги для компенсації вартості путівок за надання послуг із санаторно-курортного лікування чи одержання за їх бажанням грошової компенсації у розмірі середньої вартості путівки в Україні;

- одержання лікарняного листка на весь період лікування в санаторіях і спеціалізованих лікувальних закладах з урахуванням часу проїзду туди й назад, з виплатою допомоги по державному соціальному страхуванню незалежно від того, ким і за чий рахунок видано путівку.

Трудові пільги

Всі категорії «чорнобильців» мають право на виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % середньої заробітної плати незалежно від страхового стажу.

«Чорнобильці» 1 та 2 категорії мають право на:

- переважне право на залишення на роботі при звільненні працівників у зв'язку із змінами в тому числі при ліквідації, реорганізації або перепрофілюванні підприємства, установи, організації, скороченні чисельності або штату працівників, а також на працевлаштування;

- використання чергової відпустки у зручний для них час, а також отримання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 робочих днів на рік;

«Чорнобильці» 1 мають право на виплату працюючим особам з інвалідністю допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців у календарному році.

«Чорнобильці» 2 категорії мають право на відшкодування у встановленому законодавством порядку втраченого заробітку, який вони мали до ушкодження здоров'я, якщо захворювання або каліцтво, що виникли у зв'язку з виконанням робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків

аварії на ЧАЕС, призвели до стійкої втрати професійної працездатності (без встановлення інвалідності), що встановлено уповноваженою медичною комісією.

«Чорнобильці» 3 категорії мають право на щорічне отримання відпустки до 14 робочих днів без збереження заробітної плати одному з батьків, які мають неповнолітніх дітей і проживають на територіях зон радіоактивного забруднення.

Житлово-комунальні пільги.

Всі категорії «чорнобильців» мають право на:

- 50-% знижка плати за користування житлом (квартирної плати, плати за утримання будинків), комунальними послугами (газ, електрична і теплова енергія, водопостачання, водовідведення та інші послуги) у межах середніх норм споживання, передбачених законом, телефоном (абонентна плата, оплата послуг електрозв'язку за місцеві телефонні розмови з квартирних телефонів);

- відшкодовується 50 % вартості палива, придбаного в межах норм, встановлених для продажу населенню. У разі проживання у гуртожитку оплата за проживання провадиться у розмірі 50 % встановленої плати (особи, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення);

- передачу безплатно в приватну власність займаних ними та їх сім'ями квартир (будинків) державного та громадського житлового фонду незалежно від того, чи є зазначена особа наймачем чи членом сім'ї наймача. Зазначена пільга може бути використана один раз.

«Чорнобильці» 1 мають право на позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов (включаючи сім'ї загиблих або померлих громадян). Особи, зазначені в цьому пункті, забезпечуються жилою площею протягом року з дня подання заяви, для чого місцеві ради щорічно виділяють 15 % усього збудованого житла (в тому числі підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності).

Транспортні пільги.

«Чорнобильці» 1 категорії мають право на:

- позачергове безоплатне забезпечення автомобілем осіб з інвалідністю I групи незалежно від наявності медичних показань та осіб з інвалідністю II групи за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем, відсутності у них протипоказань до керування автомобілем;

- позачергове пільгове забезпечення автомобілем осіб з інвалідністю II групи за наявності медичних показань та протипоказань до керування з правом передачі керування автомобілем члену сім'ї. Особи з інвалідністю II групи за відсутності відповідних медичних показань мають право на безоплатне або на пільгових умовах забезпечення автомобілем, а

також осіб з інвалідністю III групи за наявності медичних показань – на забезпечення автомобілем та відсутності протипоказань до керування ним - на пільгових умовах у порядку загальної черги;

- безплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі, в яких число посадочних місць для пасажирів не більше 9) на території України;

- безплатний проїзд один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним або повітряним, або залізничним, або водним транспортом з правом першочергового придбання квитків.

«Чорнобильці» 2 категорії мають право на:

50-⁰% знижка вартості проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним, або повітряним, або залізничним, або водним транспортом;

безплатне користування всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі) на території України для учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, які належать до категорії 2.

Соціальні послуги та сфера обслуговування

Всі категорії «чорнобильців» мати право на:

- позачергове влаштування в заклади соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома, якщо хворий не має близьких родичів, які проживають з ним;

- у разі неможливості організації такого обслуговування закладами соціального захисту відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за хворим.

Це право поширюється також на неповнолітніх дітей, дружину (чоловіка) або опікуна (на час опікунства) дітей померлих громадян, віднесених до категорій 1, 2, 3, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою

«Чорнобильці» 1 та 2 категорії мають право на:

- першочергове обслуговування на підприємствах, в установах, організаціях зв'язку, технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побуту, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;

- першочергове придбання промислових товарів підвищеного попиту у порядку, встановленого КМУ.

«Чорнобильці» 1 категорії мають право на забезпечення продуктами харчування за медичними нормами з обов'язковим прикріпленням до відповідних магазинів за місцем проживання. Компенсується 50 процентів вартості продуктів харчування за медичними нормами, встановлюваними МОЗ.

«Чорнобильці» 2 категорії мають право на забезпечення продуктами харчування за фізіологічними нормами з обов'язковим

прикріпленням до відповідних магазинів за місцем проживання. Компенсується 25 процентів вартості продуктів харчування за фізіологічними нормами, встановлюваними МОЗ.

2. Соціальний захист осіб, які живуть з ВІЛ.

ВІЛ-інфекції залишається на сьогодні складною не лише медичною, але й соціальною проблемою. За оцінками даними, на кінець 2021 року в країні проживало 245 000 ВІЛ-позитивних людей. Із початком повномасштабної війни на території України у лютому 2022 року постали проблеми із забезпеченням епідагляду за ВІЛ-інфекцією, ускладнилася логістика надання послуг з профілактики, тестування, лікування від ВІЛ-інфекції та клініко-лабораторного моніторингу перебігу ВІЛ/СНІД у людей, які живуть з ВІЛ (ЛЖВ), насамперед у південно-східних регіонах. Ступінь негативних наслідків та відновлення надання послуг населенню в контексті епідемії ВІЛ-інфекції будуть нерівномірними з огляду на оперативні зміни ситуації в окремих областях, активність бойових дій, руйнацію медичної інфраструктури, міграцію ВПО тощо. У січні 2023 року в Україні офіційно зареєстровано 901 новий випадок ВІЛ-інфекції, у 261 пацієнта діагностовано СНІД, а 113 людей померли від СНІДу.

ВІЛ-інфіковані щодня стикаються з великою кількістю проблем, а саме:

- дискримінація, тобто обмеження хворих осіб у праві на отримання медичної допомоги, відмова у прийнятті у медичні заклади, проведенні хірургічних операцій, надання стоматологічних послуг, розголошення інформації. Зокрема, досить часто має місце порушення конфіденційності з боку медичних працівників, що спричиняє нехтування хворими медичним лікуванням;

- існування практики в деяких медичних закладах оплати, або ж вимагання грошей за надання медичних послуг;

- стигматизація, тобто соціальна ізоляція хворих на ВІЛ/СНІД. Особа стикається з серйозним приниженням, а саме: неприйняття та уникання таких хворих, примусове тестування без їх згоди, насильство над людьми, які живуть з ВІЛ/СНІД;

- позитивний режим лікування.

Також це соціальні проблеми: збереження таємниці діагнозу; стосунки з членами родини, родичами, друзями і знайомими; виробничі відносини і можливість втрати роботи; житлові умови; матеріальне становище; недостатня правова захищеність і стосунки з владними та правовими органами; отримання медикаментів і медичної допомоги в цілому; одержання матеріальної і фізичної допомоги від різних людей, організацій і служб.

Питання соціального захисту ВІЛ-інфікованих осіб регулюється нормативно-правовим актами. До Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» (1992 р.) було внесено зміни 23.12. 2010 р. і він на сьогодні має назву «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунodefіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ».

Згідно даного Закону держава гарантує соціальний захист ВІЛ-інфікованих, хворих на СНІД, членів їхніх сімей і медичних працівників, зайнятих у сфері боротьби із захворюванням на СНІД, а також надання ВІЛ-інфікованим і хворим на СНІД усіх видів медичної допомоги та доступність, якість, ефективність медичного огляду з метою виявлення ВІЛ-інфекції, в тому числі анонімного, в порядку, що передбачений нормативно-правовими актами. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

Усі люди, які живуть з ВІЛ, мають право на безперешкодне ознайомлення з інформацією про стан свого здоров'я, що зберігається в закладах охорони здоров'я.

Усі люди, які живуть з ВІЛ, мають право бути поінформованими про послуги із забезпечення необхідної їм психологічної, соціальної та правової підтримки і за бажанням одержати таку підтримку у спосіб, що не зумовить розкриття їх ВІЛ-статусу.

Закон проголошує рівність перед законом та заборону дискримінації людей, які живуть з ВІЛ, та осіб, які належать до груп підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ

Крім загальних прав і свобод людини і громадянина, люди, які живуть з ВІЛ, мають також право на:

- безперешкодне ознайомлення з інформацією про стан свого здоров'я, що зберігається в закладах охорони здоров'я;
- бути поінформованими про послуги із забезпечення необхідної їм психологічної, соціальної та правової підтримки і за бажанням одержати таку підтримку у спосіб, що не зумовить розкриття їх ВІЛ-статусу;
- брати участь у допоміжних репродуктивних технологіях за умови запобігання передачі ВІЛ-інфекції від батьків майбутній дитині;
- особам, зараженим ВІЛ внаслідок виконання медичних маніпуляцій, у першу чергу надається жила приміщення, у разі, якщо такі особи потребують поліпшення житлових умов (закріплено у ст. 45 Житлового кодексу УРСР).
- відшкодування шкоди, пов'язаної з обмеженням їхніх прав унаслідок розголошення чи розкриття інформації про їх позитивний ВІЛ-статус згідно ст.15 ЗУ «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом

імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ»;

•безоплатне забезпечення анти ретро вірусними препаратами та лікарськими засобами для лікування опортуністичних інфекцій у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я.

Забороняється відмова у прийнятті до освітніх закладів людей, які живуть з ВІЛ, на підставі їх ВІЛ-позитивного статусу, а також обмеження прав їхніх близьких на цій підставі..

Також лише за згодою, ВІЛ-інфіковані можуть брати участь у пов'язаних з ВІЛ-інфекцією наукових дослідженнях, випробуваннях відповідних медичних засобів і методів, навчальному процесі, фотографуванні, відео- та кінозйомці. Забороняється звільняти з роботи, відмовляти у прийнятті на роботу, у прийомі до освітніх, медичних закладів, до закладів соціальної опіки і піклування та соціальних служб, а також відмовляти у наданні медичної допомоги та соціальних послуг, обмежувати інші права людей, які живуть з ВІЛ, на підставі їх ВІЛ-позитивного статусу, а також обмежувати права їхніх рідних і близьких на цій підставі.

В національному законодавстві також передбачені ряд пільг для батьків, та осіб, які їх замінюють, що мають ВІЛ-інфікованих дітей і дітей, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ. А саме, батьки мають право на: спільне перебування у стаціонарному відділенні лікарні з дітьми віком до 14 років із звільненням на цей час від роботи та виплатою допомоги по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною. Особам, які мають дітей віком до 18 років, заражених вірусом імунодефіциту людини, мають право на одержання додаткової щорічної відпустки тривалістю 10 днів у літній чи інший зручний для них час .

Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя.

Звільнення з роботи, відмова у прийнятті на роботу, відмова у прийомі до освітніх, медичних закладів, до закладів соціальної опіки і піклування та соціальних служб, а також відмова у наданні медичної допомоги та соціальних послуг, обмеження інших прав людей, які живуть з ВІЛ, на підставі їх ВІЛ-позитивного статусу, а також обмеження прав їхніх рідних і близьких на цій підставі забороняється.

Неправомірні дії посадових осіб, які порушують права людей, які живуть з ВІЛ, їхніх рідних і близьких, можуть бути оскаржені до суду.

Особи, зараження яких ВІЛ-інфекцією сталося внаслідок переливання крові (її компонентів), біологічних рідин, пересадки клітин, тканин та органів людини, виконання медичних маніпуляцій або виконання службових обов'язків, мають право на відшкодування в судовому порядку завданої їм здоров'ю шкоди.

Батьки ВІЛ-інфікованих дітей і дітей, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, та особи, які їх замінюють, мають право на:

1) спільне перебування у стаціонарному відділенні лікарні з дітьми віком до 14 років із звільненням на цей час від роботи та виплатою допомоги по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною;

2) одержання додаткової щорічної відпустки тривалістю 10 днів у літній чи інший зручний для них час до досягнення дітьми 18-річного віку.

Сім'ям з дітьми у порядку, що визначається Постановою КМУ «Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ» призначається щомісячна державна допомога у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ця допомога перераховується на особовий рахунок в установі банку одного з батьків або законних представників дитини, або на особовий рахунок дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, які виховуються в державних установах за письмовою заявою батьків або законних представників дитини до якої додається копія свідоцтва про народження дитини.

Соціальний захист сімей з ВІЛ-інфікованими дітьми може здійснюватися як в державних, так і в приватних формах. Приватні форми можуть застосовуватись при наданні медичної допомоги ВІЛ-інфікованим, соціальних послуг. Міжнародні організації, неурядові організації та соціальні партнери беруть активну участь у наданні різних форм захисту людей, які живуть з ВІЛ, та їхнім сім'ям.

Згідно Наказу МОЗ України, інших міністерств та відомств № 740/1030/4154/321/614а від 23.11.2007 року «**Про заходи щодо організації профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини, медичної допомоги і соціального супроводу ВІЛ-позитивних дітей та їх сімей**» держава бере на себе зобов'язання за рахунок бюджетних коштів забезпечувати дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями, адаптованими молочними сумішами.

3. Соціально-правовий захист біженців.

Закон України «**Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту**» (2011 р.) визначає, що **біженець** - особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської

належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Особи, яким надано статус біженця в Україні, є іноземцями чи особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особа, якій надано статус біженця, має рівні з громадянами України **права на:**

- пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, за винятком обмежень, що встановлюються законом;
- працю;
- підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- відпочинок;
- освіту;
- свободу світогляду і віросповідання;
- подання індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів;
- володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;
- звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- правову допомогу.

Особа, якій надано статус біженця в Україні, має рівні з громадянами України права у шлюбних та сімейних відносинах.

Така особа має право на одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соціального забезпечення в порядку, встановленому законодавством України, та користування житлом, наданим у місці проживання; користується іншими правами і свободами, які передбачені Конституцією та законами України.

Органи міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі забезпечують:

- прийняття заяв від іноземців та осіб без громадянства про надання їм статусу біженця у порядку, передбаченому Законом ;

- сприяння у влаштуванні у відповідні дитячі заклади чи сім'ї дітей, розлучених з сім'єю;
- сприяння дітям, розлученим з сім'єю, у розшуку батьків або інших законних представників неповнолітньої особи та ін..

4. Гарантії соціального захисту осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (2011 р.) визначає загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав і свобод, передбачених Конституція та законами України.

Дія цього Закону поширюється на осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, та на звільнених осіб (громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах постійно проживають на території України).

Соціальний патронаж здійснюється стосовно звільнених осіб, які звернулися до суб'єктів соціального патронажу **протягом шести місяців** після звільнення з установ виконання покарань.

Соціальний патронаж звільнених осіб базується на таких принципах:

- законності;
- демократизму;
- рівності громадян;
- адресності;
- індивідуального підходу;
- доступності та відкритості;
- добровільності вибору чи відмови від підтримки;
- гуманності;
- комплексності;
- соціальної справедливості;
- конфіденційності.

Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк

З метою соціальної адаптації перед звільненням з установи виконання покарань адміністрацією зазначеної установи вживаються заходи з підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, спільно із суб'єктами

соціального патронажу, які надають цим особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, разом з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки, молоді та спорту, забезпечують надання особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, з урахуванням потреб національної економіки можливості для здобуття освіти через систему навчальних закладів, в тому числі шляхом дистанційної форми навчання, з метою їх подальшої соціальної адаптації.

Організація діяльності суб'єктів соціального патронажу

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування здійснюють соціальний патронаж звільнених осіб, зокрема, утворюють спостережні комісії, піклувальні ради при спеціальних виховних установах та здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів соціального патронажу, які їм підпорядковані.

Загальну координацію соціального патронажу звільнених осіб віком до 35 років включно здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, молоді та спорту (ЦСССДМ), а після 35 років – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення (управління соціального захисту, центри зайнятості).

Суб'єктами соціального патронажу виступають:

- Міністерство соціальної політики Автономної Республіки Крим, головні управління праці та соціального захисту населення обласних державних адміністрацій, Головне управління праці та соціального захисту населення Київської міської державної адміністрації, Управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської державної адміністрації, управління праці та соціального захисту населення районних (міських) державних адміністрацій;

- центр зайнятості Автономної Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні, міськрайонні, міські та районні у містах центри зайнятості, центри організації професійного навчання незайнятого населення і центри професійної орієнтації населення;

- центри соціальної адаптації звільнених осіб;
- спеціальні будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю);

- заклади соціального захисту для бездомних осіб;

- центри обліку бездомних осіб;

- територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);

- міські, районні, районні в містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- заклади соціального обслуговування, зокрема центри соціально-психологічної допомоги, соціальні центри матері та дитини, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій;

- Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управління (відділи) охорони здоров'я обласних (міських, районних) державних адміністрацій;

- заклади охорони здоров'я;

- головні управління, управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, районні, районні в містах, міські управління (відділи), лінійні управління (відділи), у тому числі органи Державної міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

- установи виконання покарань;

- кримінально-виконавчу інспекцію та її територіальні підрозділи.

Суб'єктами соціального патронажу надаються послуги тимчасового притулку, а також соціальні, медичні, юридичні, освітні, реабілітаційні та інші послуги.

Серед окремих заходів соціального патронажу законодавство виділяє наступні:

1. Звільненим особам забезпечується надання медичної та медико-санітарної допомоги в установленому законодавством порядку.

2. До звільнення з установ виконання покарань за особами, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, зберігається жила приміщення, що вони займали на законних підставах до засудження.

Звільнені особи, які потребують поліпшення житлових умов, мають право на отримання житлового приміщення в порядку, передбаченому законодавством.

Звільненим особам, які не мають жилої площі, після прибуття до обраного місця проживання на період до отримання такої площі місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування надається місце для тимчасового проживання в соціальних чи спеціальних гуртожитках, створених цими органами.

Видача паспортів та реєстрація місця проживання або перебування звільнених осіб здійснюються протягом строку та в порядку, передбачених законодавством (Про затвердження зразка бланка, технічного опису та

Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України : Постанова КМУ від 25 березня 2015 р. № 302).

Звільнені особи можуть перебувати у спеціалізованих установах, де вони проходять соціальну реабілітацію:

- центр соціальної адаптації;
- спеціальний будинок-інтернат.

Такі спеціалізовані установи для звільнених осіб утворюються відповідно до потреб регіону місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян.

Центр соціальної адаптації – соціальна установа, діяльність якої спрямована на поступове повернення звільнених осіб до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб.

Діяльність центру соціальної адаптації регулюється типовим положенням, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення.

Спеціальний будинок-інтернат – соціально-медична установа, призначена для постійного проживання звільнених осіб - громадян похилого віку, осіб з інвалідністю I і II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

До спеціального будинку-інтернату на безоплатній основі приймаються звільнені особи – громадяни похилого віку, особи з інвалідністю I і II груп, що не мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати.

До спеціального будинку-інтернату можуть прийматися на платній основі звільнені особи, що мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати.

Питання для самоконтролю:

1. Які нормативні документи регулюють соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи?
2. Скільки категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, встановлено в Україні?
3. У яких сферах передбачені пільги та компенсації громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи?
4. Які додаткові права передбачені для осіб, які живуть з ВІЛ?
5. У чому полягає захист права на працю та інших соціальних прав людей, які живуть з ВІЛ, їхніх рідних і близьких?

6. Охарактеризуйте права батьків ВІЛ-інфікованих дітей і дітей, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ.

7. Хто може мати в Україні статус біженця?

8. Визначте основні права біженців в Україні.

9. Який правовий документ визначає загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк?

10. Яка тривалість патронажу стосовно звільнених осіб, які звернулися до суб'єктів соціального патронажу?

11. Хто виступає суб'єктами соціального патронажу?

12. Які заходи соціального патронажу передбачені для осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі?

13. У яких соціальних установах для соціальної реабілітації можуть знаходитись звільнені особи?

Теми для рефератів:

1. Соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

2. Соціальні гарантії особам, що які живуть з ВІЛ.

3. Соціальний захист біженців в Україні.

4. Соціальна реабілітація осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

2. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ : Закон України від 12 грудня 1991 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12>.

3. Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.

4. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 березня 2011 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.

5. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України :

Постанова КМУ від 25 березня 2015 р. № 302. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2015-%D0%BF#Text>.

6. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб. Наказ Мінсоцполітики від 07.11.2011 р. № 429/831/769/3279/5. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1441-11>.

7. Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ : Постанова КМУ від 12 вересня 2012 р. № 852. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-2012-%D0%BF#Text>.

Науково-методичні видання:

14. Боднарук М.І., Орловський О.Я., Бурка А.В. Право соціального захисту : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 184 с. Режим доступу: <https://cutt.ly/z99QGL1>.

15. Босий В. П. Адміністративно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: теоретичний та праксеологічний аспект : монографія. Київ : Наук.-дослід. ін-т публ. права, 2021. 316 с.

16. Правове регулювання соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : монографія / За заг. наук. рад. проф. Ярошенка О.М. Харків : Юрайт, 2014. 336 с.

17. Малюга Л. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2013, 264 с.

18. Право соціального забезпечення : навчальний посібник / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с.

19. Неживець О.М., Жук Л.А., Жук І.Л. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі: монографія. Київ : Кондор, 2009. 222 с.

20. Тарас М. В. Роль міжнародного права у сфері захисту прав людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична, 2013. Вип. 2. С. 66-76.

21. Свящук А. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. Харків, 2018. 324 с.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ І ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

План

1. Актуальні проблеми соціального захисту в умовах воєнного стану.
2. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб.
3. Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей.

1. Актуальні проблеми соціального захисту в умовах воєнного стану.

Система соціального захисту, яка розрахована на мирний час, стикається зі значними викликами у сфері забезпечення основних прав людини, що зумовлено непередбачуваністю та неможливістю спрогнозувати виникнення соціальних ризиків, спричинених воєнною агресією (надзвичайною ситуацією державного рівня), а також виникає необхідність прийняття оперативних законодавчих рішень щодо захисту прав громадян від нових соціальних ризиків та пошуку альтернативних джерел фінансування основних соціальних гарантій з метою забезпечення конституційних прав громадян.

Право людини на соціальний захист включає заходи, спрямовані на забезпечення гідного рівня існування, запобігання бідності та мінімізацію її наслідків протягом усього життя. В умовах війни основна функція соціального захисту – це життєзабезпечення громадян їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та соціальним обслуговуванням, що необхідно для підтримання здоров'я і добробуту людини та її сім'ї. Тобто разом із захистом від стандартних соціальних ризиків, зокрема, забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, старості чи іншого традиційного випадку втрати засобів до існування через незалежні від людини обставини, виникає необхідність її забезпечення у зв'язку з новими надзвичайними ризиками, викликаними наслідками воєнних дій.

Соціальні ризики, зумовлені воєнними діями, належать до групи державно-політичних ризиків, які характеризуються високим рівнем небезпеки для життя і невідворотними фізичними, матеріальними і моральними втратами. У законодавстві зарубіжних країн, та й у національних нормативно-правових актах, враховані такі ризики, зокрема, передбачено статуси «жертва війни», «ветеран війни», «учасник війни», «сім'я загиблих (померлих) ветеранів війни» «внутрішньо переміщена особа», «біженець», «особи з інвалідністю внаслідок війни» та ін. Такі правові статуси надають право на додатковий державний соціальний захист, оскільки такі особи зазнали особливих матеріальних, моральних і фізичних втрат.

В умовах війни ключовим аспектом правового регулювання у сфері соціального захисту від нових соціальних ризиків, безумовно, є фактор часу. Наразі дієвість оперативного правового регулювання організації соціального захисту осіб, постраждалих внаслідок війни, забезпечено активною правотворчістю Кабінету Міністрів України щодо прийняття рішень з усіх питань, що потребують законодавчого врегулювання в умовах воєнного стану.

Військові дії призвели до пошуку альтернативних (нестандартних) джерел фінансування соціального забезпечення. Зокрема, Міністерство соціальної політики України разом з Міністерством цифрової трансформації України та Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні за фінансової підтримки Швеції розробили міжнародну соціальну платформу «єДопомога», використовуючи яку люди з усіх країн світу можуть адресно допомагати українцям. Завдання проєкту – об'єднати можливості країни, міжнародних неурядових організацій та волонтерів в адресній гуманітарній допомозі.

Гарантованість прав громадян на соціальний захист необхідно пов'язувати також:

- із усебічним діапазоном охоплення категорій осіб, які потребують захисту;
- врахуванням усіх видів соціального ризику;
- комплексністю видів забезпечення та рівня, що дасть змогу забезпечити доступ до харчування, освіти, медичних послуг, догляду та будь-яким іншим необхідним товарам і послугам;
- дотриманням принципу соціальної справедливості та рівності у сфері розподілу наявних фінансових і гуманітарних ресурсів;
- узгодженістю дій соціальних партнерів щодо інформування та втілення соціальних програм;
- простотою реалізації права на соціальне забезпечення, зокрема, і шляхом застосування елементів діджиталізації у процедурних нормах;
- доступністю оскарження порушень права громадян на соціальне забезпечення.

У сфері соціального захисту в умовах війни правове регулювання, як і традиційно, зосереджено **на трьох елементах:**

- програми ринку праці;
- соціальне страхування;
- соціальна допомога.

В умовах воєнного стану актуалізується питання зайнятості населення та підвищується попит до забезпечення у **випадку настання безробіття**. Першочергово було запроваджено в рамках програми «Підтримка» надання одноразової допомоги у розмірі 6500 грн з державного бюджету України тим, хто втратив роботу в населених пунктах, де ведуться активні

бойові дії, зокрема, застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), гіг-контракту, іншого цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, та фізичним особам – підприємцям, страхувальники яких одночасно відповідають певним ознакам.

До того ж прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в період воєнного стану», яким передбачено таке: Кабінет Міністрів України визначає перелік видів забезпечення, соціальних послуг, компенсацій і допомоги у сферах зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, а також особливості їх надання; на період воєнного стану принцип паритетного управління системою соціального страхування на випадок безробіття фактично призупиняє свою дію; допомога по безробіттю призначається з першого дня надання статусу безробітного; спрощено порядок отримання статусу безробітного, шляхом цифровізації процедурних відносин за допомогою порталу державних послуг «Дія» та чат-боту Державної служби зайнятості; обмежено максимальний розмір допомоги по безробіттю, який не може перевищувати 150% мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року.

Також з метою захисту громадян від нових соціальних ризиків в умовах воєнного стану було запроваджено **такі соціальні гарантії:**

- допомога на проживання ВПО;
- компенсація роботодавцям витрат на оплату праці за працевлаштування ВПО;
- компенсація витрат за тимчасове розміщення ВПО в межах реалізації соціальної програми «Прихисток».

Активно змінюється система правозастосування щодо реалізації соціально-забезпечувальних прав громадян в умовах воєнного стану. Спрощено процедурні вимоги щодо набуття чи збереження права на окремих вид матеріального забезпечення. Зокрема, тимчасове спрощення порядку встановлення та подовження інвалідності на час запровадження воєнного стану. Так, у разі коли особа, що звертається для встановлення інвалідності, не може прибути на огляд до медико-соціальної експертної комісії, така комісія може приймати рішення про встановлення інвалідності заочно на підставі направлення лікарсько-консультативної комісії; Кримська республіканська, обласні, центральні міські у містах Києві та Севастополі, міські, міжрайонні та районні медико-соціальні експертні комісії здійснюють свої функції з забезпеченням принципу екстериторіальності та забезпечують проведення медико-соціальної експертизи за направленням лікарсько-консультативної комісії незалежно

від місця реєстрації, проживання або перебування особи, що звертається для встановлення інвалідності.

Необхідно констатувати процес всебічної діджиталізації (оцифрування) права соціального захисту в період воєнного стану. На час карантинних обмежень елементи діджиталізації посилено впроваджувалися у правову систему України. Загалом було заплановано впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, що дасть змогу підвищити продуктивність інституцій соціального захисту. Війна ж значними темпами прискорила цифрову трансформацію процедурних правовідносин, що сприяє реалізації прав громадян на соціальний захист. Поява єдиного порталу державних послуг «Дія», програм «Підтримка», «Прихисток», «Допомога», можливість оформити е-лікарняний за допомогою месенджера чи електронної пошти, чат-боти Державної служби зайнятості – все це сприяло доступності права на соціальний захист, збільшенню чисельності охоплення соціальним захистом постраждалих осіб, зменшенню адміністративного навантаження, прозорості бюрократичних процедур, економії бюджетних коштів та коштів фондів соціального страхування.

2. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб.

Починаючи з 2014 року Україна перебуває в стані неоголошеної війни з Російською Федерацією. Частина території нашої держави незаконно анексована та тимчасово окупована Російською Федерацією ще з 2014 р., на частині ведуться бойові дії. Це спричинило появу такої категорії населення як внутрішньо переміщені особи.

Початок активних бойових дій після 24 лютого 2022 року, запровадження воєнного стану в Україні спричинили масове переміщення – громадяни лишують свої домівки в пошуках безпеки та захисту. На кінець 2022 р. кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн осіб.

Внутрішньо переміщені особи пенсійного віку, особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та інші особи, які перебувають у складних життєвих обставинах можуть отримувати соціальні послуги відповідно до чинного законодавства України за фактичним місцем проживання чи перебування.

Базовим документом соціального захисту цієї категорії населення є Закон України **«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015 р.)**. Цей Закон визначає, що **внутрішньо переміщеною особою** (далі – ВПО) є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації,

повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє безстроково. Кожна дитина, у тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Для отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи така особа звертається із заявою до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем проживання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Взяті на облік ВПО користуються всіма правами, визначених українським законодавством, у тому числі і соціального характеру:

- на зайнятість;
- на пенсійне забезпечення;
- на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- на отримання соціальних послуг.

Серед інших прав ВПО, які мають важливе значення для їх соціального благополуччя, зазначимо наступні права на:

- єдність родини;
- сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та воз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення;
- інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів;
- безпечні умови життя і здоров'я;
- достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;
- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;
- оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за

відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення;

- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено;

- сприяння у переміщенні її рухомого майна;
- сприяння у поверненні на попереднє місце проживання;
- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;

- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

- проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;

- безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;

- отримання гуманітарної та благодійної допомоги;

- інші права, визначені Конституцією та законами України.

5 листопада 2014 р. КМУ прийняв Постанову **«Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»**, якою встановив, що всі види соціальної допомоги та пенсійні виплати ВПО здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою.

В умовах надзвичайних викликів, що постали під час війни, значне навантаження на держбюджет, виникнення у громадян цілого спектру нових потреб, які потребують своєчасного й ефективного реагування з боку держави та органів місцевого самоврядування, Урядом вживаються заходи для забезпечення ефективного функціонування існуючої системи соціальної підтримки населення.

У 2022 році понад 2,3 млн внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд. гривень.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. **«Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» (зі змінами)**, під час воєнного стану

виплата призначених державних допомог та пільг не зупиняється та виплачуватиметься у період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення. Цією постановою запроваджено **Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам**. Відповідно цього допомога на проживання ВПО з березня 2022 р. становить:

- для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 гривень;
- для інших осіб – 2000 гривень.

Допомога виплачується за повний місяць незалежно від дати звернення за її наданням.

Розмір отриманої допомоги не враховується під час обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, що надаються відповідно до законодавства.

Допомога призначається органом соціального захисту населення протягом десяти робочих днів з дати надходження заяви про надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам.

З метою підтримки сімей з дітьми в умовах воєнного стану за пропозицією Міністерства соціальної політики щодо реалізації за участю Міжнародного надзвичайного фонду допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) спільного проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення Урядом прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 405 **«Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення»**.

Також, Мінсоцполітики за підтримки Міністерства цифрової трансформації та Програми розвитку ООН в Україні за фінансової підтримки Швеції з метою забезпечення нагальних потреб громадян, які постраждали від військової агресії РФ проти України, створено платформу **«Допомога**.

Громадяни, у яких є потреба у допомозі щодо забезпечення продуктами харчування, засобами особистої гігієни, ліками, побутовими речами, одягом, паливом, транспортними та іншими послугами, мають можливість на вебсайті <https://social.edopomoga.gov.ua/> у розділі «Отримати допомогу» залишити заявку на отримання допомоги і у разі її обрання благодійником, громадяни отримують допомогу.

Соціальний захист малозабезпечених сімей внутрішньо переміщених осіб, в тому числі багатодітних, забезпечується шляхом надання їм допомоги відповідно до Закону України **«Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.)**.

Важливим механізмом забезпечення соціального захисту населення під час оплати житлово-комунальних послуг залишається **Програма**

житлових субсидій (1995 р.), яку максимально спрощено з метою доступності для внутрішньо переміщених осіб.

Шляхом надання житлових субсидій держава компенсує сім'ям частину витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Зокрема, на сьогодні за рішенням комісій, утворених районними, районними у м. Києві державними адміністраціями, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад житлова субсидія може призначатися одному з членів домогосподарства, які не зареєстровані в житловому приміщенні (будинку), але фактично проживають у ньому без укладеного договору найму (оренди) житла, якщо вони є внутрішньо переміщеними особами. У такому випадку склад домогосподарства декларується заявником (внутрішньо переміщеною особою) при зверненні за призначенням житлової субсидії.

Певні соціальні гарантії зафіксовані у Законі України **«Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» (26 січня 2022 р.)**. Згідно цього Закону особі стосовно якої встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, або членам її сім'ї під час перебування такої особи в місцях несвободи, надається грошова допомога. Вона також надається членам сім'ї та батькам у разі загибелі (смерті) такої особи.

Особам, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення надаються такі соціальні гарантії:

- 1) медична, реабілітаційна, у тому числі психологічна, допомога, соціальна та професійна адаптація;
- 2) соціальні послуги, у тому числі влаштування до соціальних закладів (установ).
- 3) пільгове забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування.

3. Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей.

Військова агресія Російської Федерації в Україну мала своїм наслідком збільшення кількості військовослужбовців. Військові дії призводять до загибелі, поранень, інвалідності наших воїнів. Тому актуальним завданням стало посилення соціальних гарантій захисників України.

Головним документом, який гарантує соціальний захист військовим та їх родинам був і залишається Закон України **«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991 р.)**. На початок ХХІ ст. система соціального захисту військовослужбовців

включала в себе: пільги з метою компенсації певних обмежень їх прав і свобод, пов'язаних із перебуванням на військовій службі та стимулюванням зацікавленості в її проходженні; матеріальне забезпечення (продовольче, речове, житлове, грошове, медичне); пенсійне забезпечення та допомоги, які за відповідних обставин можуть бути призначені членам сімей військовослужбовців.

Економічні труднощі перших десятиліть незалежності не давали можливості у заявлених обсягах фінансувати визначені законодавством соціальні гарантії для військовослужбовців та членів їх сімей. Періодичні зміни і доповнення до чинних нормативно-правових актів у сфері їх соціального захисту ситуації не рятувала. Соціальні пільги і гарантії військовослужбовцям та членам їх сімей, визначені законодавством, виявились в умовах суспільних трансформацій на зламі століть малоефективними.

З початком агресивних дій Російської Федерації, які привели до анексії АР Крим, окупації частини Донецької та Луганської областей, розпочався новий етап у розбудові системи соціального захисту військовослужбовців. Особливої актуальності в цих умовах набули два питання: як забезпечити оборону, країни, захист її суверенітету, незалежності і територіальної цілісності та як організувати соціальний захист тих, хто це забезпечує на різних рівнях зі сторони ЗСУ: військовослужбовців, резервістів, військовозобов'язаних, добровольців сил територіальної оборони, партизан та членів їх сімей. Тому відбуваються зміни у нормативно-правовій базі, які були спрямовані на посилення соціального захисту захисників Вітчизни та членів їх родин. Були внесені зміни до цілого переліку нормативно-правових актів, з'явилися також нові. Вони стосувались податкових пільг, змін у нарахуванні стажу, виплати грошового забезпечення, соціальних стандартів надання медичної допомоги військовослужбовцям, які зазнали ушкоджень внаслідок військових дій, зарахування до військових ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, до вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи дітей військовослужбовців, пільг звільненим з військової служби особам, які набули статусу осіб з інвалідністю під час проходження військової служби, та членам їх сімей, які перебувають на їх утриманні, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісті під час проходження військової служби тощо.

У 2022 р. вносяться нові зміни у нормативно-правову базу, що пов'язано з початком повномасштабного вторгнення і запровадження воєнного стану по всій території України. Ще до початку широкомасштабного нападу Російської Федерації на Україну, з 01.01.2022 р. внесені зміни до Закону України **«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991 р.)**: його дія поширилась на нові категорії. Ними стали, відповідно до підпункту 4 статті 3, члени

добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони України.

Однією з головних соціальних гарантій Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» є одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності, передбачена ст.16. Розмір цієї допомоги визначається Кабінетом Міністрів України у постанові **«Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану»** (28 лютого 2022 р.). Вона становить 15 000 000 гривень і розподіляється рівними частками на всіх отримувачів.

Відбулися зміни, які визначають, хто з членів сім'ї має право на призначення та отримання такої одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста (за визначених Законом обставин). Згідно нової редакції ст. 16¹ Закону це: батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге; діти, які не досягли повноліття; утриманці загиблого (померлого). Попередня редакція мала відсилку саме до поняття «члени сім'ї». Законодавство не передбачає вичерпного переліку членів сім'ї та визначає критерії, за наявності яких особи складають сім'ю. Такими критеріями, відповідно до Сімейного кодексу України (ст.3) є спільне проживання, спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання. Водночас, можливо констатувати, що нова редакція статті усуває осіб, які проживали однією сім'єю з військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом від можливості отримання грошової допомоги.

Конкретизуються у новій редакції ст.16¹ також утриманці. Ними вважаються члени сім'ї, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника, зокрема це – непрацездатні члени сімей загиблих, померлих військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», які перебували на їх утриманні.

Із нововведень, що з'явилися у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у 2022 р. зазначимо також право на соціальну і професійну адаптацію для Захисників та Захисниць України, а також членів їх сім'ї у разі їх загибелі (ст.7, абз.3) та цілий перелік змін і доповнень, спрямованих на соціальну адаптацію, психологічну реабілітацію, медико-рекреаційне забезпечення осіб, на яких поширюється дія Закону, визначених у ст.11 (п.1). Це – право на безоплатну психологічну допомогу тим, хто брав участь у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, членам сімей загиблих; обов'язковість проходження відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) для тих, хто був звільнений з

полону; можливість подальшого надання медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації до медичних закладів, розташованих за межами України.

Питання для самоконтролю:

1. У чому особливості соціальних ризиків, зумовлених воєнними діями?
2. Що необхідно врахувати при забезпеченні соціальних гарантій в умовах воєнного стану?
3. На яких елементах зосереджується правове регулювання соціального захисту в умовах воєнного стану?
4. Вкажіть на запровадження цифровізації надання соціальних послуг.
5. Які нові соціальні гарантії запровадженні в умовах воєнного стану?
6. Що свідчить про діджиталізацію (оцифрування) права соціального захисту в період воєнного стану?
7. Які нормативні документи регулюють соціальний захист внутрішньо переміщених осіб?
8. Якими правами соціального характеру володіють ВПО?
9. Які допомоги отримують ВПО?
10. Які соціальні гарантії надаються особам, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України?
11. На що спрямованні зміни у законодавстві щодо захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей з початком збройного протистояння з Російською Федерацією?
12. Які нові соціальні гарантії з'явилися у законодавстві щодо захисту військовослужбовців та членів їх сімей?

Теми для рефератів:

1. Особливості соціального захисту в умовах воєнного стану.
2. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб.
3. Соціальні гарантії військовослужбовців та членів їх сімей.
4. Актуальні проблеми соціального захисту в умовах воєнного стану.

Література:

Нормативно-правові документи:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

3. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в період воєнного стану : Закон України від 21 квітня 2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-IX#Text>.

5. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова КМУ від 05 листопада 2014 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text>.

6. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану : Постанова КМУ від 19 березня 2022 р. № 333. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-п#Text>.

7. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-п#Text>.

8. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану : Постанова КМУ від 07 березня 2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>.

Науково-методичні видання:

1. Алімова І. Є. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: проблеми та шляхи їх вирішення. Теорія та практика державного управління. 2020. Вип. 1. С. 126-133.

2. Князькова Л. М. Напрями соціального захисту населення у зв'язку з військовою агресією Росії проти України. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Вип. 1. С. 64-69.

3. Сербалюк Ю.В. Соціальний захист військовослужбовців: зміни в умовах воєнного стану. Ввічливість. Humanitas. 2022. Вип. 6. 90 с. С.72-79.

4. Трунова Г.А. Правові аспекти соціального захисту громадян України в умовах воєнного стану. Правова держава : щорічник наук. праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. Вип. 33. С. 456-465.

5. Чуйко Н., Лящук О. Соціальні права внутрішньо переміщених осіб: особливості реалізації: практичний посібник. Київ, Видавництво «Право», 2020. 99 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСУ

1. Виберіть найповніше визначення соціальної держави:

а) соціальна держава – це держава, яка реалізує всі права громадян, зазначених у нормативно-правових актах; б) соціальна держава – це держава, де реалізовано принцип верховенства права та забезпечено співучасть громадян в управлінні виробництвом; в) соціальна держава – це держава, у якій діяльність влади спрямована на утвердження у суспільстві соціальної рівності; г) соціальна держава – це держава, яка намагається забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальну захищеність, співучасть в управлінні виробництвом, однакові життєві шанси, можливість для самореалізації особистості у суспільстві.

2. Яка стаття Конституції України визнає Україну соціальною державою:

а) 1; б) 2; в) 3; г) 46.

3. Яка стаття Конституції України гарантує право на соціальний захист:

а) 38; б) 41; в) 3; г) 46.

4. Який документ є фундаментальним для визначення, визнання, реалізації і захисту прав людини:

а) Загальна декларація прав людини; б) Конвенція про права дитини; в) Міжнародний пакт про економічні, культурні та культурні права; г) Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод.

5. Конвенцію № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» прийняла:

а) Міжнародна Організація Праці; б) ООН; в) Рада Європи; г) Рада СНД.

6. Соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб це – :

а) нормативи соціального споживання; б) нормативи раціонального споживання; в) статистичні нормативи; г) нормативи доходу.

7. Державні соціальні стандарти відповідно Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» це - :

а) встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій; б) встановлені законами

мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму; в) вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості; г) показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

8. Державні соціальні гарантії відповідно Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» це – :

а) встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій; б) встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму; в) вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості; г) показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

9. Прожитковий мінімум відповідно Закону України «Про прожитковий мінімум» це – :

а) встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій; б) встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму; в) вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих

товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості; г) показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

10. Для якої соціальної демографічної групи прожитковий мінімум відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» не встановлюється:

а) для дітей віком від 3 до 6 років; б) дітей віком від 6 до 18 років; в) працездатних осіб; г) осіб, які втратили працездатність.

11. Соціальні норми і нормативи відповідно Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» це – :

а) встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій; б) встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму; в) вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості; г) показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

12. Державні соціальні стандарти у сфері надання соціальних послуг встановлюються для:

а) для визначення розміру мінімальної заробітної плати; б) для визначення розміру прожиткового мінімуму; в) для визначення розміру державних гарантій соціальної підтримки осіб, які опинились у складних життєвих обставинах; г) для визначення розміру одноразової соціальної допомоги.

13. Виберіть визначення, яке найбільш повне характеризує загальнообов'язкове державне соціальне страхування:

а) це система прав і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту у разі обставин, які унеможливають самозабезпечення особи, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових

внесків власником або уповноваженим ним органом та громадянами; б) це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом; в) це система прав і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, а також надання відповідних соціальних послуг; г) це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту у випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

14.Строк, протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачує внески на страхування, називається:

а) трудовий стаж; б) страховий стаж; в) трудовий і страховий стаж; г) загальний стаж.

15.Страховальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є:

а) роботодавці та застраховані особи; б) роботодавці; в) застраховані особи; г) страхові фонди.

16.Страховиками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є:

а) роботодавці та застраховані особи; б) роботодавці; в) застраховані особи; г) цільові страхові фонди.

17.Страхові фонди за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є організаціями:

а) інвестиційними; б) некомерційними самоврядними; в) держаними; г) громадськими.

18.Виберіть визначення страхового ризику за Законом України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

а) обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; б) обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити можливість самостійно здолати об'єктивні життєві труднощі і потребують допомоги з боку держави; в) обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей втратили можливість самостійно забезпечувати себе; г) обставини, викликані нещасним випадком на виробництві, професійним захворюванням, пожежами, повеннями, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг.

19.Виберіть визначення страхового випадку за Законом України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

а) подія, внаслідок якої громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити можливість самостійно здолати об'єктивні життєві труднощі і потребують допомоги з боку держави; б) подія, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей втратили можливість самостійно забезпечувати себе; в) захворювання, пожежі, повені, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг; г) подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

20.Страховий внесок по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню вноситься:

а) окремо по кожному виду страхування до відповідного страхового фонду; б) окремо пенсійне, окремо медичне та окремо страхування, пов'язані з трудовою діяльністю; в) єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; г) окремо пенсійне та окремо страхування, пов'язані з трудовою діяльністю.

21.Що не входить до видів матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

а) пенсія по інвалідності; б) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); в) допомога по вагітності та

пологах; г) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

22. Оплату перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, здійснюється:

а) роботодавця; держави; в) органів місцевого самоуправління; г) профспілки.

23. Який розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності застрахованим особам, які мають страховий стаж до трьох років:

а) 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу); б) 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу); в) 70 відсотків середньої заробітної плати (доходу); г) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років.

24. Який розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності застрахованим особам, які мають страховий стаж від 5 до 8 років:

а) 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу); б) 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу); в) 70 відсотків середньої заробітної плати (доходу); г) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу).

25. Система недержавного пенсійного забезпечення відноситься до рівня пенсійного забезпечення:

а) першого; б) другого; в) третього; г) четвертого.

26. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах відноситься до рівня пенсійного забезпечення:

а) першого; б) другого; в) третього; г) четвертого.

27. Який пенсійний вік встановлено в Україні:

а) 65 р.; б) 63 р.; в) 60 р.; г) 55 р.

28. Який страховий стаж необхідний для встановлення пенсії за віком:

а) 25; б) 30; в) 35; г) 40.

29. Дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування після закінчення (припинення) перебування у державному дитячому закладі, повернення від опікуна (піклувальника) у разі відсутності у

них житла житлове приміщення їм надається відповідно Житлового Кодексу України:

а) у порядку загальної черги; б) першочергово; в) позачергово; г) не надається.

30. Який вік членів подружжя дає право на отримання кредиту молодим сім'ям, які визнані такими, що потребують житла:

а) до 35 р. включно; б) до 25 р. включно; в) до 30 р. включно; г) до 40 р. включно.

31. Питання надання житла соціально незахищеним особам регулює Закон України :

а) Про соціальні послуги; б) Про житловий фонд соціального призначення; в) Житловий Кодекс України; г) Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні.

32. Відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» соціальний гуртожиток це – :

а) установа соціального обслуговування, яка створюється з метою безоплатного забезпечення громадян без визначеного місця проживання тимчасовим житлом, їжею, передбаченою законодавством грошовою, медичною, правовою, соціальною, психологічною та побутовою допомогою, а також сприяння таким громадянам у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні; б) заклад соціального захисту для перебування бездомних громадян, який має у своєму складі окремі номери (кімнати); в) соціальне житло, яке надається громадянам України на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання; г) установа соціального обслуговування, яка крім приміщень для проживання включає комплекс служб соціально-побутового призначення та медичного обслуговування.

33. Право позачергового отримання квартир із житлового фонду соціального призначення відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» мають:

а) інваліди війни та особи, прирівняні до них законом, - протягом двох років з дня взяття на соціальний квартирний облік, а з них інваліди І групи з числа учасників бойових дій на території інших держав - протягом року; б) інваліди І і II груп; в) особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; г) Герої України, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці, а також особи, нагороджені орденами Слави, Трудової Слави, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» усіх трьох ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу».

34. Тимчасовий притулок для дорослих відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» це - :

а) установа соціального обслуговування, яка створюється з метою безоплатного забезпечення громадян без визначеного місця проживання тимчасовим житлом, їжею, передбаченою законодавством грошовою, медичною, правовою, соціальною, психологічною та побутовою допомогою, а також сприяння таким громадянам у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні; б) заклад соціального захисту для перебування бездомних громадян, який має у своєму складі окремі номери (кімнати); в) соціальне житло, яке надається громадянам України на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання; г) установа соціального обслуговування, яка крім приміщень для проживання включає комплекс служб соціально-побутового призначення та медичного обслуговування.

35. Громадяни без визначеного місця проживання відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» можуть отримати направлення на тимчасове безоплатне проживання у тимчасовому притулку для дорослих терміном до:

а) 1 міс.; б) 3 міс.; в) 6 міс.; г) 12 міс.

36. Відповідно до Закону України «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» малозабезпечена сім'я, це сім'я яка:

а) з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї; б) з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід менший за вартісну величину споживчого кошика на сім'ю; в) має житлові умови, що не відповідають санітарним нормам на сім'ю; г) має троє і більше дітей.

37. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям відповідно Закону України «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» це - :

а) щомісячна допомога, яка залежить від кількості членів сім'ї; б) допомога, яка видається за потребою сім'ї; в) щомісячна допомога до рівня вартісної величини споживчого кошика на сім'ю; г) щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу.

38. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям призначається на термін:

- а) 1 міс.; б) 3 міс.; в) 6 міс.; г) 12 міс.

39. Відповідно до Закону України «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» розмір допомоги таким сім'ям не може бути вищим від прожиткового мінімуму для сім'ї у % :

- а) 75 %; б) 50 %; в) 60 %; г) 85 %.

40. У довідку про склад сім'ї для отримання соціальної допомоги відповідно до Закону України « Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» не включаються:

а) діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; б) неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II груп або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками; в) непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; г) діти, які перебувають на повному державному утриманні.

41. При яких умовах державна соціальна допомога може бути призначена довічно відповідно до Закону України « Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»:

а) саодиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел до існування; б) саодиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел до існування; в) саодиноким особам пенсійного віку, які не мають інших джерел до існування; г) саодиноким особам, які не мають інших джерел до існування.

42. Прожитковий мінімум для сім'ї відповідно Закону України «Про соціальну допомогу сім'ям з дітьми» означає:

а) обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги; б) визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення; в) визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення; г) визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових

мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення.

43.Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають відповідно до Закону України «Про соціальну допомогу сім'ям з дітьми»:

а) всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; б) всі жінки, громадяни України; в) працюючі жінки; г) працюючі жінки (у тому числі неповнолітні).

44.Розмір допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами відповідно до Закону України «Про соціальну допомогу сім'ям з дітьми» надається у розмірі:

а) 75 відсотків середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць; б) 100 відсотків середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 50 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць; в) 75 відсотків середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 50 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць; г) 100 відсотків середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 відсотків від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

45.Тривалість допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами у звичайному випадку призначається відповідно до Закону України «Про соціальну допомогу сім'ям з дітьми» на термін:

а) 56 календарних днів до пологів і 70 календарних днів після пологів; б) 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів; в) 70 календарних днів до пологів і 70 календарних днів після пологів; г) 56 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів.

46.Одноразова допомога батькам при народженні дитини відповідно до Закону України «Про соціальну допомогу сім'ям з дітьми» надається:

а) обом батькам дитини (усиновителю чи опікуну), не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; б) одному з батьків дитини (усиновителю чи опікуну), не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; в) одному з батьків дитини (усиновителю чи опікуну), застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; г) обом батькам дитини (усиновителю чи опікуну), не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

47.Виберіть правильне визначення дитини відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»:

а) особа віком до 16 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; б) особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; в) особа віком до 21 років, якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; г) особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, а також особи, що навчаються віком до 23 років.

48.Виберіть правильне визначення дитини-сироти відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»:

а) дитина, в якій померли батьки; б) дитина, в якій загинули батьки; в) дитина, в якій батьки невідомі; г) дитина, в якій померли чи загинули батьки.

49.Виберіть правильне визначення безпритульних дітей відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»:

а) безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання; б) безпритульні діти – діти, які не мають певного місця проживання; в) безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками і не мають певного місця проживання; г) безпритульні діти – діти, які самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

50.Прийомна сім'я відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»:

а) сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитину на виховання та спільне проживання; б) сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування не менше 2 дітей на виховання та спільне проживання; в) сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-

сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 3 дітей на виховання та спільне проживання; г) сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання.

51. Яка сім'я вважається багатодітною відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»:

а) що складається з батьків та трьох та більше дітей; б) що складається з батьків (або одного з батьків) і трьох та більше дітей; в) що складається з батьків (або одного з батьків) і чотирьох та більше дітей; г) що складається з батьків (або одного з батьків) і п'яти та більше дітей.

52. З якого віку відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» діти можуть займатись підприємницькою діяльністю:

а) 14 р.; б) 15 р.; в) 16 р.; г) 18 р.

53. Усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземними громадянами провадиться відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»:

а) за бажанням іноземних громадян; б) за рішенням обласного управління освіти; в) якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України; г) за бажанням іноземних громадян та згодою дитини.

54. Якою може бути загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю відповідно Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»:

а) не більше 360 календарних днів протягом двох років; б) не більше 360 календарних днів протягом трьох років; в) не більше 180 календарних днів протягом двох років; г) не більше 240 календарних днів протягом року.

55. Виберіть завдання, які стоять перед соціальним супроводом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»:

а) сприяти матеріальному забезпеченню сімей, де виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; б) сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини та захисту її прав; в) сприяти створенню атмосфери доброзичливості та задоволення у сім'ях індивідуальних потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування; г) сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату.

56. За яких обставин відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» діти-інваліди, що не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають у державних або в інших соціальних установах, після досягнення повноліття мають право на позачергове одержання житла:

а) по досягненню ними 18 років; б) якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування; в) вести самостійний спосіб життя; г) якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя.

57. Виберіть, що Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» не передбачено матеріальним, соціально- побутовим і медичним забезпеченням інвалідів:

а) забезпечення транспортними засобами; б) грошові виплати; в) забезпечення медикаментами; г) надання послуг по медичній, соціальній, трудовій і професійній реабілітації.

58. У яких розмірах призначається відповідно Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» надається державна соціальна допомога інвалідам з дитинства I групи:

а) 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; б) 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; в) 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; г) 50 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

59. У яких розмірах призначається відповідно Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» надається державна соціальна допомога інвалідам з дитинства II групи:

а) 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; б) 75 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; в) 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; г) 50 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

60. У яких розмірах призначається відповідно Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства

та дітям з інвалідністю» надається державна соціальна допомога інвалідам з дитинства III групи:

а) 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; б) 75 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; в) 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; г) 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

61. У яких випадках призначена соціальна допомога виплачується особі з інвалідністю з дитинства відповідно Закону України «Про державну соціальну допомогу особі з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»:

а) якщо немає інших доходів; б) незалежно від одержуваного ним заробітку; в) якщо отримує лише стипендію; г) незалежно від одержуваного ним заробітку, стипендії, аліментів або інших доходів.

62. Хто з перелічених категорій не має переважного права на влаштування в спеціальні установи, призначені для громадян похилого віку відповідно Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»:

а) ветерани війни; б) самотні громадяни; в) особи, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи; г) вдови (вдівці).

63. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» призначається на термін:

а) довічно; б) на 5 років; в) на 3 роки; г) на 1 рік.

64. Який встановлено Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» розмір державної соціальної допомоги інвалідам I групи, жінкам, яким присвоєно звання «Мати-героїня» і які не мають права на пенсію:

а) 100 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; б) 80 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; в) 75 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; г) 50 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність.

65. Який встановлено Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з

інвалідністю» розмір державної соціальної допомоги інвалідам II групи:

а) 100 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; б) 80 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; в) 75 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; г) 60 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність.

66. Який встановлено Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» розмір державної соціальної допомоги інвалідам III групи:

а) 100 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; б) 80 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; в) 75 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; г) 60 % прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність.

67. Який розмір допомоги на поховання одержувача державної соціальної допомоги, яка надавалась йому як такому, що не мав права на пенсію, виплачується особам, які здійснили його поховання:

а) місячна сума призначеної на день смерті державної соціальної допомоги; б) двомісячна сума державної соціальної допомоги; в) тримісячна сума державної соціальної допомоги; г) поховання здійснюється органами соціального захисту за визначеним місцевим бюджетом кошторисом.

68. Який термін дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи?

а) безстроково; б) 6 місяців; в) 1 рік; г) до закінчення воєнного стану

69. Який вид допомог передбачений лише для внутрішньо переміщених осіб:

а) допомога по частковому безробіттю; б) допомога на проживання; в) допомога малозабезпеченій родині; до закінчення воєнного стану; г) допомога багатодітній сім'ї.

70. Який розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час дії воєнного стану:

а) 1 млн. грн.; б) 10 млн. грн.; в) 15 млн. грн.; г) 20 млн. грн.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

Навчально-методичний посібник

Електронне видання

Підписано до друку 26.05.2023 р.

Ум.друк. арк. 14,12 Зам. 097

Видавець Ковальчук О.В.

32315, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,

вул. Васильєва, 13, корп. А, 37.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7057 від 30.03.2023 р.